

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Σαν ξυπνήσαν τα μουλάρια και πετάξαν τα σαμάρια...

Το αντιστασιακό κίνημα στη Λέσβο (1941-1945)

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ανδρέας Μπάλλας

Αθήνα, 2021

Τριμελής επιτροπή

Παπαστράτης Προκόπης, Ομότιμος καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (επιβλέπων)

Λαγάνη Ειρήνη, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Σπηλιωτοπούλου Μαρία, Διευθύντρια Ερευνών του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού

Copyright © Ανδρέας Μπάλλας, 2021

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

*Στη μνήμη του πατέρα μου, Αντόνη,
και στον γιο μου, Δημήτρη...*

Ευχαριστίες

Για τη συμβολή τους στην υλοποίηση της εργασίας αυτής ευχαριστώ αρχικά τους φίλους και φίλες από τη Λέσβο για τις συζητήσεις, τις πληροφορίες και τα σχόλια που μου πρόσφεραν, σε διάφορα στάδιά της, και ιδιαίτερα τον Δημήτρη Μάντζαρη, υποψήφιο διδάκτορα που ασχολείται με τη δεκαετία του '40 στη Λέσβο, για τις παρατηρήσεις του αλλά και για το υλικό που μου παραχώρησε.

Ευχαριστώ ιδιαιτέρως επίσης τον σύμβουλο των σπουδών μου και επόπτη της εργασίας αυτής, ομότιμο καθηγητή κ. Προκόπη Παπαστράτη, αρχικά για την ενθάρρυνση και βέβαια για την καθοδήγηση, για τα γόνιμα ερωτήματα και τις συμβουλές. Η γνωριμία και η επαφή μαζί του υπήρξε πολύτιμη για μένα όχι μόνο ως ιστορικό αλλά και ως άνθρωπο.

Οφείλω επίσης ένα ευχαριστώ στον ήδη απόφοιτο του ΠΜΣ, από την προηγούμενη σειρά, φίλο από παλιά και συνάδελφο Πέτρο Φύτρο, για την ιδέα και την παρακίνηση για να εισαχθώ στο μεταπτυχιακό, όπως και για τη συμπαράστασή του σε όλη τη διάρκεια των σπουδών μου.

Οι ευχαριστίες μου οφείλουν να πάνε και στο σύνολο των φοιτητών/-τριών και των καθηγητών/-τριών με τους/τις οποίους/-ες συνεργάστηκα στην πορεία μου στο ΠΜΣ. Πολύ περισσότερο γιατί σε καιρούς εμπορευματοποίησης και ιδιωτικοποίησης των πάντων καθένας και καθεμία από τη θέση του/της δίνει έναν μεγάλο αγώνα για την υπεράσπιση του δημόσιου και δωρεάν χαρακτήρα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και για την υλοποίηση ενός υψηλού επιπέδου μεταπτυχιακού προγράμματος. Από τα σεμινάρια ως τα πηγαδάκια των διαλειμμάτων και από τη βιβλιοθήκη ως τα στέκια του πεζόδρομου η εμπειρία των σπουδών αυτών ήταν πραγματικά εξαιρετική.

Τέλος δεν θα παραλείψω να ευχαριστήσω και τη Λίνα, για την υπομονή της, την ενθάρρυνση και για τις πρώτες αναγνώσεις των κειμένων μου.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή

Για τη δεκαετία του 1940 και τις ιστοριογραφικές της προσεγγίσεις	9
Η περίπτωση της Λέσβου	14
Διάρθρωση της εργασίας και ερευνητικά ερωτήματα	17
Πηγές και βιβλιογραφία	19

Κεφάλαιο πρώτο

Η Λέσβος από το 1912 ως το 1940

Η Μυτιλήνη των αστών	21
Η Λέσβος του βενιζελισμού	24
Το κόκκινο νησί	26
Η «λεσβιακή άνοιξη»	28

Κεφάλαιο δεύτερο

Κατοχή και αντίσταση

Οι Γερμανοί στη Λέσβο και η οργάνωση της κατοχής	32
Οι κοινωνικές συνέπειες της κατοχής	38
Η δράση των βρετανικών υπηρεσιών και οι διαφυγές	40
Η ανασυγκρότηση του ΚΚΕ και η ίδρυση αντιστασιακής οργάνωσης	44
Η σύνδεση με το ΕΑΜ και η ανοιχτή αντιστασιακή δράση.....	49
Προβλήματα της τοπικής ιστοριογραφίας και εσωτερικές αντιθέσεις	56

Κεφάλαιο τρίτο

Η εαμοκρατία στη Λέσβο

Η Λέσβος ελεύθερη	65
Η εαμική εξουσία στη Λέσβο	68
Τάξη και ασφάλεια	70
Αρχές και Διοίκηση	72
Δικαιοσύνη	75
Επισιτισμός, κοινωνική πολιτική και πρόνοια	77
Εργασία και οικονομική ανάπτυξη	83
Εκπαίδευση, πολιτισμός, νεολαία	89
Η εγκατάσταση της εθνικής κυβέρνησης και η συγκρότηση της αντιστασιακής α- ντιπολίτευσης	95

Κρίση της δυναδικής εξουσίας και πολιτικοί ανταγωνισμοί	97
Ένας άλλος Δεκέμβρης	103
Αποχαιρετισμός στα όπλα	108
Συμπεράσματα – επίλογος	114
Πηγές – βιβλιογραφία	119
Παράρτημα	
I. Βιογραφικά στοιχεία	126
II. Χάρτης της Λέσβου	134

Περίληψη

Στην εργασία αυτή εξετάζεται η ανάπτυξη του αντιστασιακού κινήματος στη Λέσβο και ειδικότερα η μεγάλη δυναμική που διαμόρφωσε εκεί το ΕΑΜ και το ΚΚΕ. Η Λέσβος βίωσε τα μεγάλα γεγονότα της δεκαετίας του '40 με έναν ξεχωριστό τρόπο, ως απόρροια των γεωγραφικών, οικονομικών και πολιτικών της ιδιαιτεροτήτων: της νησιωτικότητας, της εγγύτητας στα μικρασιατικά παράλια και στην ουδέτερη στον πόλεμο Τουρκία, της εξαρτημένης από το εμπόριο και τη μονοκαλλιέργεια της ελιάς οικονομία, των μεγάλων κοινωνικών αντιθέσεων κ.λπ.. Η μεγάλη κοινωνική και πολιτική επιρροή του ΕΑΜ ερμηνεύεται ως αποτέλεσμα τριών παραμέτρων: πρώτον, του συγκρητισμού της σημαντικής βενιζελικής παράδοσης του νησιού, της δυναμικής ανάπτυξης του αγροτοεργατικού και κομμουνιστικού κινήματος στο νησί κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, του προσφυγικού στοιχείου και της προοδευτικής διάνοησης του νησιού που στις συνθήκες της κατοχής κινήθηκαν ακόμα πιο αριστερά· δεύτερον, της παρέμβασης του ΕΑΜ στις πληγές της κατάρρευσης της τοπικής οικονομίας, της διάταξης της παραδοσιακής κοινοτικής αλληλεγγύης και της όξυνσης των κοινωνικών αντιθέσεων αλλά και της επιλογής για μια ήπια και λελογισμένη αντιπαράθεση με τον κατακτητή, υπό την καθοδήγηση αρχικά των Βρετανών, που θα απέτρεπε τα οδυνηρά αντίποινα και θα έφερνε το ΕΑΜ σε καίρια θέση κατά την αποχώρηση των Γερμανών· τρίτον, της σημαντικής μεταρρυθμιστικής προσπάθειας— όχι όμως και χωρίς αντιφάσεις— που επιχείρησε η τοπική εαμική διοίκηση μετά την απελευθέρωση του νησιού και η οποία συχνά ξεπερνούσε τα όρια της συναίνεσης στα πλαίσια της κυβέρνησης εθνικής ενότητας. Συμβολικό σημείο που συμπυκνώνει τα παραπάνω στοιχεία και αποτυπώνει τη δυναμική του εαμικού κινήματος στη Λέσβο αποτέλεσε η μεγάλη λαϊκή κινητοποίηση των Χριστουγέννων του 1944, το περίφημο «GO BACK», κατά την οποία εμποδίστηκε η αποβίβαση βρετανικών στρατευμάτων στο νησί. Η περίπτωση της Λέσβου αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας «νικηφόρας επανάστασης που χάθηκε» όχι με τα όπλα αλλά υπό το βάρος των εξελίξεων στην Αθήνα, της παλινόρθωσης του παλιού πολιτικού κόσμου και της αποκατάστασης των δωσίλογων μετά τα Δεκεμβριανά και τη Βάρκιζα.

Λέξεις-κλειδιά: Λέσβος, κατοχή, αντίσταση, ΕΑΜ, go back

When the mules woke up and threw the saddles...
The resistance movement in Lesvos (1941-1945)

Andreas Ballas

Abstract

In this thesis we examine the development of the resistance movement in Lesvos and in particular the great dynamics formed by the National Liberation Front (EAM) and the Communist Party of Greece (KKE) on the island. Lesvos experienced the great events of the 1940s in a special way, as a result of its geographical, economic and political peculiarities: its insularity, its proximity to the coasts of Asia Minor and war-neutral Turkey, its dependent from the trade and the monoculture of olives economy, the great social contradictions etc. The great social and political influence of EAM is interpreted as the result of three parameters: first, the comparison of the important Venizelist tradition of the island, the dynamic development of the agro-labor and communist movement on the island during the interwar period, the refugee element and the progressives of the island that under the conditions of the German occupation moved even more to the left; second, EAM's intervention on the wounds of the collapsed local economy, the disruption of traditional community solidarity and the sharpening of social antagonisms, but also the choice for a mild and sensible confrontation with the occupier, that would prevent painful retaliation and would put EAM in a key position when the Germans left; third, of the significant– but not without contradictions– reform effort made by the local Eamic administration after the liberation of the island and which often exceeded the limits of consensus within the government of national unity. A symbolic point that summarizes the above data and reflects the dynamics of the Eamic movement in Lesvos was the great popular mobilization of Christmas 1944, the famous "GO BACK" campaign, during which the landing of British troops on the island was prevented. The case of Lesvos island is a typical example of a "victorious revolution that was lost" not with weapons but under the weight of the developments in Athens, the restoration of the old political world and the collaborationists after the December 1944 events ("Dekemvriana") and the "Varkiza Accord".

Keywords: Lesvos, occupation, resistance, EAM, go back

Εισαγωγή

Για τη δεκαετία του 1940 και τις ιστοριογραφικές της προσεγγίσεις

Η δεκαετία του 1940 υπήρξε ασφαλώς μια από τις πιο ενδιαφέρουσες ιστορικά περιόδους του 20^{ου} αιώνα για την Ελλάδα αλλά και διεθνώς. Οι κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές αλλαγές που συντελέστηκαν ήταν τόσο βαθιές που σημάδεψαν την ελληνική κοινωνία τουλάχιστον για τρεις δεκαετίες, προκαλώντας μια ρήξη με την προηγούμενη συνθήκη και παράγοντας νέες πολιτικές και κοινωνικές διαιρέσεις. Ήταν ο πόλεμος, η κατοχή και η αντίσταση που δρομολόγησαν διαδικασίες καταστροφής των προπολεμικών κοινωνικών ιεραρχιών και πολιτικών σχέσεων και ταυτόχρονα διαδικασίες δημιουργίας νέων αξιών, προσδοκιών, συλλογικών συμπεριφορών και κοινωνικών πρακτικών. Την περίοδο αυτή αποκαλύφθηκαν με τον πιο βίαιο τρόπο οι κοινωνικές αντιθέσεις που προϋπήρχαν στην μεσοπολεμική Ελλάδα¹ και διαμορφώθηκαν οι συνθήκες για την υπέρβασή τους προς όφελος των κατώτερων στρωμάτων. Η δυναμική της Αντίστασης ήταν τέτοια που αντικειμενικά—πέρα από τις προθέσεις των υποκειμένων—υπερέβαινε τα όρια της εθνικής απελευθέρωσης και περιλάμβανε και μια δυναμική κοινωνικού μετασχηματισμού, σε σχέση με την οποία συγκροτήθηκαν τα αντίπαλα κοινωνικά και πολιτικά μπλοκ. Ο εμφύλιος που ακολούθησε και η συντριπτική νίκη του «κράτους των εθνοφρόνων» κατάφερε να ακυρώσει σε μεγάλο βαθμό τις προσδοκίες που δημιουργήθηκαν την περίοδο αυτή σε ένα μεγάλο κομμάτι της ελληνικής κοινωνίας· στο εξής συγκροτήθηκε μια τεράστια επιχείρηση φυσικής εξόντωσης, σκληρής καταστολής, πολιτικού αποκλεισμού και θεσμικού εξοστρακισμού από τα όρια του «έθνους» των δυνάμεων της Αντίστασης.

Η συνθήκη αυτή καθόρισε και τα όρια της δημόσιας συζήτησης για τα γεγονότα της δεκαετίας του '40 αμέσως μετά τη λήξη του εμφυλίου: ο συγκρουσιακός και βαθιά τραυματικός χαρακτήρας αυτού του παρελθόντος δεν επέτρεπε ιστορικές αποτιμήσεις που θα συγκέντρωναν την ελάχιστη απαιτούμενη συναίνεση για να εγγραφούν στη λεγόμενη ακαδημαϊκή ή εθνική ιστορία. Έτσι, ο λόγος των φορέων της Αντίστασης και ηττημένων του εμφυλίου δεν είχε κατά κανόνα θέση στη δημόσια σφαίρα,² ενώ και οι

¹ Αναφερόμαστε στις αντιθέσεις που προέκυψαν από την προπολεμική καπιταλιστική ανάπτυξη, από τις συστηματικές διακρίσεις των εθνικών μειονοτήτων, από την ατελή ενσωμάτωση των προσφύγων, από τις κοινωνικές συγκρούσεις λόγω των πρακτικών του αυταρχικού κράτους (ιδιώνυμο, στρατιωτικά πραξικοπήματα, δικτατορία Μεταξά) κ.λπ..

² Η αντίληψη ότι η αφήγηση των νικητών των Εμφυλίων κυριαρχούσε απόλυτα ως το 1974 αμφισβητείται, ή μάλλον—σωστότερα—χαρακτηρίζεται ως «σχηματική», αφού και η οπτική των ηττημένων είχε τον δικό της χώρο, είτε στα δίκτυα των πολιτικών προσφύγων στην υπερορία, είτε ως ψήγματα του

ιστορικοί αντιμετώπιζαν σοβαρά εμπόδια και απαγορεύσεις στην έρευνά τους: κυρίαρχουσε η αφήγηση των «εθνικών δυνάμεων»— μέσα στα πλαίσια της γενικότερης ψυχροπολεμικής ρητορικής— στην οποία κυρίαρχη θέση είχε η «θεωρία των τριών γύρων», το ερμηνευτικό σχήμα δηλ. που έβλεπε την Αντίσταση ως μια προσπάθεια του ΚΚΕ για τη βίαιη κατάληψη της εξουσίας.³ Τον τόνο έδιναν αφηγήσεις πολιτικών προσώπων που είχαν πρωταγωνιστήσει στα γεγονότα και πλείστες όσες ακόμα αξιωματικών του ελληνικού στρατού, ενώ παράλληλα την οπτική τους— η οποία εμφορούνταν εμφανώς από τον κυρίαρχο ψυχροπολεμικό λόγο— είχαν καταθέσει και ορισμένοι Άγγλοι και Αμερικανοί βετεράνοι οι οποίοι είχαν πάρει μέρος σε στρατιωτικές ή πολιτικές αποστολές στην Ελλάδα στη διάρκεια του πολέμου (Γουντχάουζ, Μάιερς, Λήπερ, Τσάντλερ κ.ά.).⁴ Με την έννοια αυτή λοιπόν, η ιστοριογραφία της Αντίστασης και του Εμφυλίου αποτελούσε για πολλά χρόνια ένα πολιτικό και ιδεολογικό διακύβευμα. Γι' αυτό και οι πρώτες απόπειρες για να καταγραφεί η φωνή της εαμικής αντίστασης αποτέλεσαν πραγματικά μια συγκινητική «μάχη της μνήμης ενάντια στη λήθη».⁵

Με την πτώση της δικτατορίας, την αποκατάσταση του κοινοβουλευτισμού, τη νομιμοποίηση του ΚΚΕ και το νέο πολιτικό τοπίο που διαμορφώθηκε, δημιουργήθηκαν νέοι όροι για τη δημόσια συζήτηση αναφορικά με τα γεγονότα της δεκαετίας του '40. Πολιτικά ορόσημα της περιόδου, σε σχέση με τη μνήμη του '40, ήταν η ψήφιση του ν. 1285/82 «Για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης του ελληνικού λαού εναντίον των στρατευμάτων Κατοχής 1941-1944» και του ν. 1863/89 «Για την άρση των συνεπειών του εμφυλίου πολέμου 1944-1949». Την περίοδο αυτή είχαμε μια «έκρηξη μνήμης» στη βιβλιογραφία, κυρίως από μαρτυρίες της πλευράς των ηττημένων, και ειδικότερα στελεχών του ΚΚΕ που επιχειρούσαν να αποτιμήσουν τη στρατηγική και τις τακτικές επιλογές του κόμματος τόσο κατά την Αντίσταση όσο και στον Εμφύλιο.⁶ Είναι αλήθεια

δημόσιου πολιτικού διαλόγου στην Ελλάδα, είτε στο περιβάλλον και στις εκδόσεις της Αριστεράς, και μάλιστα μέσα από διαφορετικά πεδία πρόσληψης (λ.χ. τη λογοτεχνία), βλ. Λιάκος Αντώνης, «Αντάρτες και συμμορίτες στα ακαδημαϊκά αμφιθέατρα», Εισαγωγή στον τόμο *Η Ελλάδα '36-49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, (επιμ. Χ. Φλάισερ), Καστανιώτης, Αθήνα 2003, σελ. 27-28.

³ Ως πρώτος γύρος θεωρούνταν η Αντίσταση, ως δεύτερος τα γεγονότα του Δεκεμβρη του 1944 και ως τρίτος ο «συμμοριτοπόλεμος».

⁴ Στην εισαγωγική αυτή ενότητα δεν παραθέτουμε αναλυτικές βιβλιογραφικές παραπομπές για λόγους οικονομίας αλλά παραπέμπουμε στους γνωστούς βιβλιογραφικούς οδηγούς. Η πιο ολοκληρωμένη προσπάθεια συγκέντρωσης της βιβλιογραφίας που αφορά τη δεκαετία του '40 βρίσκεται στην εργασία του Χάγκεν Φλάισερ, «Η Ελλάδα υπό την κατοχή των δυνάμεων του Άξονα. Βιβλιογραφική επισκόπηση», στο *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση. Βιβλιογραφικός Οδηγός*, Θεμέλιο, Αθήνα 1984, σ. 13-181. Σ' αυτήν βασίστηκαν και οι νεότερες προσπάθειες που περιλαμβάνουν και τον Εμφύλιο.

⁵ Π.χ. το συλλογικό *Στ' όρματα στ' όρματα* που δημοσιεύτηκε αρχικά σε συνέχειες στη *Αυγή* το 1963-64.

⁶ Ενδεικτικά, η *Μεγάλη Τετραετία (Το ξεκίνημα)* του Πέτρου Ρούσσου (1966) και οι *Αναμνήσεις* του Γιάννη Ιωαννίδη (1979).

όμως ότι οι μεγάλες τομές στο εσωτερικό της Αριστεράς τα προηγούμενα χρόνια είχαν διαμορφώσει μια συνθήκη αναδρομικής πρόσληψης και ερμηνείας των γεγονότων του '40, με συνέπεια η νεότερη πολιτική στράτευση να καθορίζει την οπτική γωνία.⁷ Η έμφαση δινόταν πάντως απ' όλους στην Αντίσταση, ενώ ο Εμφύλιος αντιμετωπιζόταν με εμφανή αμηχανία, σε μια προσπάθεια να αποκηρυχθεί το «αντεθνικό στίγμα» που έφερε η Αριστερά μεταπολεμικά, τονίζοντας παράλληλα τον αναμφίβολα, πρωταγωνιστικό ρόλο του ΚΚΕ στην υπόθεση της εθνικής απελευθέρωσης και υποτιμώντας κάθε διάσταση ταξικής εσωτερικής σύγκρουσης που ενυπήρχε εξ αρχής στην αντιστασιακή διαδικασία.⁸ Σημαντικό ρόλο πάντως στην μετατροπή της εμπειρίας του '40 σε ιστοριογραφία έπαιξε την περίοδο αυτή η ομάδα των ιστορικών που ήταν συνδεδεμένη με το ΚΚΕ Εσωτερικού (Σβορώνος, Ηλιού, Ασδραχάς) τόσο για τη συμβολή τους στο άνοιγμα των αρχείων του ΚΚΕ όσο και για την διατύπωση μιας επεξεργασμένης και «ρεαλιστικής» αριστερής εκδοχής της Αντίστασης και του Εμφυλίου.⁹ Η αριστερή ιστοριογραφία την περίοδο αυτή φαίνεται πάντως να εξυπηρετεί το πρόταγμα της ενσωμάτωσης της Αριστεράς στο πολιτικό και ακαδημαϊκό σύστημα και την ένταξη της Αντίστασης στο εθνικό αφήγημα.

Και σε ακαδημαϊκό επίπεδο πάντως υπήρξε έντονο ενδιαφέρον για το '40 από τα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης από νέους ερευνητές που εκπονούσαν διδακτορικά σε βρετανικά, αμερικανικά και γερμανικά πανεπιστήμια και διέθεταν πρόσβαση στα αντίστοιχα κρατικά αρχεία. Αποτέλεσμα ήταν αρκετές εργασίες με έμφαση στο πολιτικό και διπλωματικό πεδίο, στον ρόλο του ξένου παράγοντα στην ελληνική υπόθεση¹⁰ και στον πολιτικό ανταγωνισμό για την μεταπολεμική κατάσταση στη χώρα. Ορόσημα στην ακαδημαϊκή συζήτηση για το '40 αποτελούν τα συνέδρια που έγιναν το

⁷ Λ.χ. τόσο η αφήγηση του Μήτσου Παρτσαλίδη (1978) όσο και εκείνη του Γρηγόρη Φαράκου (2000) χαρακτηρίζονται από την ανάγκη νομιμοποίησης των νεότερων πολιτικών τους εντάξεων, δίνοντας την έμφαση στον μεταρρυθμιστικό χαρακτήρα του ΕΑΜ και στην πολιτική της ομαλής δημοκρατικής εξέλιξης και αποσιωπώντας υπαρκτές εναλλακτικές πολιτικές επιλογές.

⁸ Εξάιρεση σε αυτόν τον κανόνα είναι το βιβλίο του Θανάση Χατζή *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε* (1982), στο οποίο προσπάθησε να υποστηρίξει ότι ήταν δυνατή μια επαναστατική δυναμική κοινωνικού μετασχηματισμού, η οποία και ηττήθηκε, έστω και εάν είχε κατακτήσει όρους πραγματικής ηγεμονίας.

⁹ Το σχήμα που προβάλλει λ.χ. ο Φ. Ηλιού αποδίδει την ήττα στον σταθερό προσανατολισμό των ξένων δυτικών δυνάμεων στον στόχο της διατήρησης της Ελλάδας στη σφαίρα επιρροής τους με την ταυτόχρονη εξόντωση του αντιφασιστικού κινήματος, στη διαμόρφωση ενός ευρωπαϊκού και βαλκανικού status quo που είχαν αποδεχτεί οι Τρεις Σύμμαχοι, στην ταλάντευση του ΚΚΕ ανάμεσα στην ομαλή δημοκρατική εξέλιξη και στην «ένοπλη διαπραγμάτευση», επιλογές που στην ουσία αλληλοακυρώνονταν, και στην εξάρτηση του ΚΚΕ από μια διεθνή βοήθεια που του προσφέρθηκε αλλά της οποίας την έκταση και τους ρυθμούς δεν είχε τη δυνατότητα να καθορίσει, βλ. Ηλιού Φίλιππος, *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος. Η εμπλοκή του ΚΚΕ*, Θεμέλιο, Αθήνα 2010, σελ. 21-23.

¹⁰ Για τις προσπάθειες αυτές έχει διατυπωθεί η μομφή ότι υποτίμησαν τις εσωτερικές κοινωνικές συγκρούσεις ως κινητήρια δύναμη των εξελίξεων της περιόδου, σε κάθε περίπτωση όμως έφεραν στο φως πολύτιμα στοιχεία, σπάζοντας τον πάγο του δόγματος του «ανήκομεν εις την Δύσιν».

1978 στην Ουάσινγκτον και το Λονδίνο, οργανωμένα από συλλόγους της ελληνικής διανοήσης της διασποράς, σε μια περίοδο που τα ελληνικά αμφιθέατρα δεν είχαν ακόμα στρέψει το ενδιαφέρον στη δεκαετία αυτή. Στα συνέδρια αυτά κυριάρχησε αυτό που χαρακτηρίστηκε ως «η ιστορία των ηττημένων», λόγω της υψηλής πολιτικοποίησης που διακατείχε την ιστορική συζήτηση.¹¹ Στην Ελλάδα το πρώτο συνέδριο για την Κατοχή έγινε το 1984 με τίτλο «*Η Ελλάδα 1936-44. Δικτατορία-Κατοχή-Αντίσταση*». Το πρώτο συνέδριο πάντως αποκλειστικά για τον ελληνικό εμφύλιο έγινε στη Δανία την ίδια χρονιά με πρωτοβουλία του Όλε Σμιθ, ο οποίος διακήρυξε ως στόχο του τη συμβολή στη συμφιλίωση που επιχειρούνταν τότε στην Ελλάδα.

Οι νέες συνθήκες που διαμορφώθηκαν μετά το 1989 διεθνώς και η συνολικότερη ιδεολογική μεταστροφή του τέλους των μεγάλων αφηγήσεων και της απόρριψης του οράματος για την κοινωνική αλλαγή δημιούργησαν τους όρους για μια σημαντική διαφοροποίηση του ιστοριογραφικού πνεύματος. Ο βιολογικός κύκλος της γενιάς του '40 ολοκληρωνόταν, οι ιδεολογικές αντιθέσεις και τα κλασικά ερμηνευτικά σχήματα ατόνησαν, νέα αρχεία ήρθαν στο φως και μια διεπιστημονική κουλτούρα εγκαταστάθηκε στην ακαδημαϊκή σφαίρα. Διακηρύχτηκε η ανάγκη της ιστοριογραφίας να ασχοληθεί με το έργο της με περισσότερο επιστημονικό— παρά πολιτικό— πνεύμα¹² και να αποκτήσει μια περισσότερο κοινωνική διάσταση, μακριά από την εμμονή στους πολιτικούς, διπλωματικούς και στρατιωτικούς χειρισμούς της παραδοσιακής ιστοριογραφίας. Στο επίκεντρο της στροφής αυτής βρέθηκαν το ενδιαφέρον για τις κοινωνικές συνθήκες της κατοχής, για την οικονομία και τη μαύρη αγορά, για την πολιτική των ναζί και τις πρακτικές της βίας, για την εξόντωση των Εβραίων, για τον δωσιλογισμό, για τη συμμετοχή των γυναικών, της νεολαίας και του εργατικού κινήματος στην Αντίσταση, για την τοπική ιστορία κ.ο.κ. (Μαζάουερ, Μαργαρίτης, βαν Μπουσχότεν, Αυγουστίδης, Δερβενιώτη κ.ά.). Παράλληλα, καθιερώθηκε και διαφημίστηκε ως μεθοδολογικό εργαλείο το μοντέλο της προφορικής ιστορίας, με το οποίο επιχειρήθηκε να εξεταστεί ο τρόπος με τον οποίο συναρθρώνεται η εμπειρία των ανθρώπων μιας μικρής κοινότητας με τη «μεγάλη πολιτική», τις κεντρικές συγκρούσεις και αντιπαραθέσεις.

¹¹ Ο χαρακτηρισμός ανήκει στο Γιάννη Ιατρίδη, εκ των διοργανωτών του συνεδρίου της Ουάσινγκτον. Ο τίτλος του άλλωστε (*Ένα έθνος σε κρίση*) παραπέμπει στην αντίληψη ότι τα γεγονότα της δεκαετίας του '40 αποτέλεσαν την κορύφωση μιας κρίσης που σοβούσε από την ίδρυση του ελληνικού κράτους.

¹² Βεβαίως ισχύει κι εδώ η επιφύλαξη που προβάλλει ο Τέρυ Ήγκλετον σχετικά με το τι είναι πολιτική και ιδεολογία («...η ιδεολογία, όπως και η κακοσμία του στόματος, είναι [...] αυτό που έχει ο άλλος»), βλ. Σφήκας Θανάσης, «Ο ναρκισσισμός των μικρών πραγμάτων: περί σύγχυσης, ιστοριογραφίας και άλλων δαιμόνων», στο *Μνήμων*, τ. 30, Αθήνα 2009, σελ. 319-320. Σε κάθε περίπτωση η πολιτική φόρτιση στην ιστοριογραφική αφήγηση μάλλον δεν μπορεί και ίσως δεν πρέπει να χαθεί.

Ταυτόχρονα, παρατηρήθηκε και μια στροφή από την ιστορία της Αντίστασης προς τον Εμφύλιο, η οποία βασίστηκε στην διαπίστωση μιας συνέχειας ανάμεσα στις διακριτές ως τότε περιόδους της δεκαετίας του '40. Ορόσημο για την περίοδο αυτή αποτέλεσε το συνέδριο του 1995 στην Αθήνα το οποίο επιχείρησε να βάλει τέρμα στη μεταπολιτευτική συναίνεση και την εξιδανίκευση της Αντίστασης και συμπεριέλαβε και τυπικά τον εμφύλιο στις θεματικές του.¹³

Στην αυγή του νέου αιώνα η βιβλιογραφία για το '40 εμπλουτίζεται ακόμα περισσότερο, περιλαμβάνοντας πια και σημαντικό υλικό για τον εμφύλιο, νέα δημοσιευμένα αρχεία και πολλές μελέτες, ορισμένες από αυτές πρωτότυπες και με ειδικό ενδιαφέρον (π.χ. για τους κρατούμενους, τους εξόριστους και τους πολιτικούς πρόσφυγες, για την τύχη των παιδιών του εμφυλίου κ.λπ.). Κύριο χαρακτηριστικό τους αυτό που έχει ονομαστεί ως «αποκεντροθέτηση του βλέμματος»:¹⁴ ανάγνωση των γεγονότων με βάση την εμπειρία της κοινότητας, σχετικοποίηση και αποπολιτικοποίηση των κοινωνικών συγκρούσεων, ανάδειξη και εργαλειοποίηση δευτερευουσών πτυχών της ιστορίας (π.χ. της βίας), έμφαση στην «πολλαπλότητα» των γεγονότων κ.λπ..

Τμήμα αυτής της τάσης αποτελούν και οι Έλληνες εκπρόσωποι του ιστορικού αναθεωρητισμού Καλύβας και Μαραντζίδης,¹⁵ οι οποίοι επιχείρησαν να παλινορθώσουν παλαιότερα ερμηνευτικά σχήματα για τη δεκαετία του '40 και ειδικότερα να καταδείξουν την προερχόμενη από το αντιφασιστικό αντιστασιακό κίνημα βία ως αποκλειστική σχεδόν υπαίτιο του ελληνικού εμφυλίου και να νομιμοποιήσουν την κρατική βία— αλλά και τον δωσιλογισμό— ως μια αναγκαστική πρακτική λόγω της «αριστερής βίας» και της προοπτικής επικράτησης των κομμουνιστών. Για τις αναθεωρητικές πάντως αυτές προσπάθειες— στις οποίες έχουν επισημανθεί σημαντικά μεθοδολογικά προβλήματα και αδυναμίες—¹⁶ δεν φαίνεται να είναι άδικη η κριτική ότι αποφασιστικό ρόλο έπαιξαν όχι κάποιες νέες ιστοριογραφικές τάσεις, νέα στοιχεία ή τεκμήρια ή άλλοι εσωτερικοί, επιστημολογικοί παράγοντες, όσο κυρίως εξωτερικοί, πολιτικοί και ιδεολογικοί, παράγοντες.¹⁷

¹³ Συλλογικό, *Η Ελλάδα '36-49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, (επιμ. Χ. Φλάισερ), Καστανιώτης, Αθήνα 2003.

¹⁴ Λιάκος Α., ό.π., σελ. 35.

¹⁵ Αν και οι ίδιοι χρησιμοποιούν για το ρεύμα τους τον όρο «μετα-αναθεωρητισμός», βλ. Σφήκας Θ., ό.π., σελ. 317-318.

¹⁶ Σφήκας Θ., ό.π., σελ. 321-327.

¹⁷ Χατζηιωσήφ Χρήστος, «Ένα ευρωπαϊκό φαινόμενο και η ελληνική του εκδοχή: Ο αναθεωρητισμός στην ιστοριογραφία της Αντίστασης και του Εμφυλίου» στο *Η μακρά σκιά της δεκαετίας του '40. Πόλεμος-Κατοχή-Αντίσταση-Εμφύλιος* (επιμ. Φ. Ξιφαρά), εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2015, σελ. 391-393.

Στον αντίποδα αυτής της τάσης δεν λείπουν και οι νέοι εκείνοι ιστορικοί που, παρακινήμενοι ίσως και από την επιθετική ανάδυση του νεοναζιστικού φαινομένου πανευρωπαϊκά κατά την περίοδο της καπιταλιστικής κρίσης, επιχειρούν να αναδείξουν πτυχές της δεκαετίας του '40 που αναδεικνύουν τον εγκληματικό ρόλο του φασισμού-ναζισμού και την ευθύνη της εθνικής αστικής τάξης για τη σύμπραξη ή έστω ανοχή απέναντι στο φασιστικό φαινόμενο.¹⁸

Η σύντομη και αναγκαστικά ελλειπτική αυτή παρουσίαση της ιστοριογραφικής προσπάθειας για τη δεκαετία του '40 γίνεται για να καταδειχθεί ότι η μνήμη της περιόδου αυτής έχει καθοριστεί από τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, από την πολιτική κατάσταση, από τις ιδεολογικές συγκρούσεις της κάθε εποχής. Το παρελθόν—και ειδικά κρίσιμες φάσεις του, όπως η δεκαετία του '40—ανακατασκευάζεται με βάση νεότερα πολιτικά επίδικα. Σήμερα, σε μια εποχή όπου το μεταπολεμικό οικοδόμημα του κοινωνικού κράτους έχει καταρρεύσει, τη στιγμή που και το νεοφιλελεύθερο αφήγημα έχει πληγεί βαθιά υπό το βάρος μιας τεράστιας οικονομικής κρίσης, η στάση που υιοθετεί η κοινωνία απέναντι στα γεγονότα του '40 αποτελεί τοποθέτηση και για το σήμερα, για το εάν και σε ποιο βαθμό η σημερινή καπιταλιστική κοινωνική πραγματικότητα, με την κρίση, τη φτώχεια, τον πόλεμο, τις τεράστιες αντιθέσεις, αποτελεί έναν αναπόδραστο ιστορικό ορίζοντα.

Η περίπτωση της Λέσβου

Μια πτυχή που παρουσιάζει ενδιαφέρον σήμερα είναι η μελέτη της τοπικής ιστορίας της περιόδου, η οποία ήταν υποτιμημένη παλιότερα, κυρίως σε ακαδημαϊκό επίπεδο. Ο μεγαλύτερος όγκος του υλικού που διαθέτουμε για την τοπική ιστορία της κατοχής, της αντίστασης και του εμφυλίου προέρχεται κυρίως από τις γνωστές «εκρήξεις μνήμης» της περιόδου της μεταπολίτευσης, δηλ. τις μαρτυρίες και αφηγήσεις προσώπων που έζησαν τα γεγονότα που αφηγούνται και τα οποία δεν μεταχειρίστηκαν συστηματικά ιστορικά εργαλεία και μεθόδους, ενώ εύλογα δεν μπόρεσαν να μείνουν ανεπηρέαστα από τον πειρασμό να δικαιώσουν τον δικό τους προσωπικό ρόλο (ή της παράταξής τους) μέσα στα γεγονότα. Απουσιάζουν έτσι ακαδημαϊκές εργασίες που να βασίζονται στο πλούσιο υλικό που υπάρχει και να αξιοποιούν τις πηγές τους με ένα πιο επιστημονικό πνεύμα.

¹⁸ Λ.χ. η εργασία του Δ. Κουσουρή για τον δωσιλογισμό, βλ. Κουσουρή Δημήτρης, *Δίκες των δοσίλογων 1944-1949. Δικαιοσύνη, συνέχεια του κράτους και εθνική μνήμη*, Πόλις, Αθήνα 2014.

Στην εργασία αυτή θα ασχοληθούμε με την περίπτωση της Λέσβου. Η περίπτωση αυτή έχει ορισμένες ιδιαιτερότητες. Καταρχάς, ενώ για τις περισσότερες περιοχές της Ελλάδας, σε ευρύτερη ή στενότερη κλίμακα, έχουν γραφτεί τοπικές ιστορίες για τη δεκαετία του '40, οι οποίες εντοπίζονται εύκολα στις ιστορικές βιβλιοθήκες, για τη Λέσβο απουσιάζει ένα τέτοιο έργο. Είναι πραγματικά εντυπωσιακό το πόσο πολύ υλικό μπορεί να βρει για την ύστερη οθωμανική Λέσβο, όπως και για την περίοδο της ενσωμάτωσης του νησιού στην Ελλάδα το 1912, και πόσο δυσανάλογα μικρό υλικό υπάρχει για τα νεότερα χρόνια, και ειδικά για τη δεκαετία του '40. Και για την αμεριμνησία αυτή μεγάλη ευθύνη έχει το τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του νησιού που δεν έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την περίοδο αυτή, αφήνοντας το πεδίο σε φιλότιμους, ομολογουμένως, ιστοριοδίφες και συλλέκτες αρχειακού υλικού.

Μόνο κατά τα μέσα της τελευταίας δεκαετίας εμφανίστηκαν κάποιες αξιόλογες εργασίες σε μεταπτυχιακό επίπεδο βασισμένες στο μοντέλο της προφορικής ιστορίας (Ρ. Καραγάτση, Ε. Σάββα).¹⁹ Πολύ πρόσφατα, ενώ η παρούσα εργασία βρισκόταν στη φάση της συγκέντρωσης του υλικού και του σχεδιασμού, περατώθηκε η πιο ολοκληρωμένη εργασία για τη δεκαετία του '40 στη Λέσβο, του Δημήτρη Μάντζαρη, στο ΠΜΣ του τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου.²⁰ Ο ίδιος συνεχίζει σήμερα την έρευνα πάνω στο ίδιο αντικείμενο ως υποψήφιος διδάκτορας. Οι εργασίες αυτές ξανάνοιξαν τη συζήτηση για τα γεγονότα της δεκαετίας του '40 στο νησί, με ένα περισσότερο επιστημονικό πνεύμα, βασισμένες σε όλο τον πλούτο της ως σήμερα βιβλιογραφικής παραγωγής και σε αδημοσίευτο υλικό.

Το ειδικό ενδιαφέρον της παρούσας εργασίας για το νησί αυτό αφορμάται από ορισμένα χαρακτηριστικά του που το καθιστούν ιδιαίτερη περίπτωση μελέτης σε σχέση με τις συνθήκες του '40. Καταρχάς, τη νησιωτικότητα και την απομόνωση από την υπόλοιπη Ελλάδα, η οποία όξυνε τα προβλήματα της κατοχής και επέβαλλε γι' αυτά πιο «αυτόνομες» λύσεις. Επίσης, τις ειδικές οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν στο νησί και το άφηναν ευάλωτο στις συνθήκες της ξένης κατοχής, όπως λ.χ. η μονοκαλλιέργεια της ελιάς. Και προφανώς ειδική σημασία είχε η γειτνίαση με την ουδέτερη

¹⁹ Η εργασία της Ρεβέκκας Καραγάτση για την κατοχή στην Αγία Παρασκευή της Λέσβου μέσα από το αρχείο της τοπικής κοινότητας και συνεντεύξεις κατοίκων του χωριού (2013) και η αντίστοιχη της Ευρικόμης Σάββα για τον εμφύλιο στη Λέσβο (2016). Βλ. βιβλιογραφία.

²⁰ Μάντζαρης Δημήτρης, *Αντίσταση και εμφύλιος πόλεμος στη Λέσβο: Από τη λαϊκή εξουσία στους «εθελοντές της κακουχίας», 1941-1945*, Διπλωματική εργασία για το ΠΜΣ «Κοινωνική και Ιστορική Ανθρωπολογία» του τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, Μυτιλήνη 2018.

στον πόλεμο Τουρκία και ο ιδιαίτερος ρόλος που έπαιζε αυτή στις διπλωματικές εξελίξεις της περιοχής. Το χαρακτηριστικό της νησιωτικότητας ήταν επίσης αυτό που δεν επέτρεπε και την ανάπτυξη αντιστασιακού κινήματος ευρείας κλίμακας στο νησί, πολύ περισσότερο ένοπλου χαρακτήρα, όπως άλλωστε συνέβη και στις περισσότερες κατεχόμενες νησιωτικές περιοχές της Ευρώπης, καθώς ο κανόνας των ναζιστικών αντιποίνων²¹ και τα περιορισμένα περιθώρια ελιγμών θα άφηναν ιδιαίτερα ευάλωτο τόσο τον άμαχο πληθυσμό όσο και τους αντάρτες. Υπήρξε όμως, παρά την απουσία ένοπλης αντίστασης, σημαντική παρουσία του ΕΑΜ το οποίο με την απελευθέρωση έγινε απόλυτα κυρίαρχο στο νησί.

Επίσης, η Λέσβος ήταν ένα νησί με πρόωπη αστικοποίηση αλλά και προσφυγικό χαρακτήρα, χαρακτηριστικά που διαμόρφωσαν στη διάρκεια του μεσοπολέμου μια κοινωνία με έντονες κοινωνικές αντιθέσεις. Δεν είναι γι' αυτό τυχαία και η σημαντική παράδοση κοινωνικών αγώνων και η μεγάλη ανάπτυξη του κομμουνιστικού κινήματος στο νησί που επέτρεψαν τη γιγάντωση της δυναμικής του εαμικού μπλοκ. Οι κοινωνικές αυτές αντιθέσεις ήρθαν πιο φανερά στο προσκήνιο κατά τη διάρκεια της κατοχής, με την κατάρρευση της οικονομίας του νησιού, και εκδηλώθηκαν στο διάστημα αμέσως μετά την απελευθέρωση.

Μεγάλο ενδιαφέρον επίσης έχει η τεράστια δυναμική που απέκτησε το ΕΑΜ στο νησί· δεν θα ήταν υπερβολή να πούμε ότι λίγο μετά την απελευθέρωση στο ΕΑΜ ήταν οργανωμένο ή φιλικά προσκείμενο τουλάχιστον το 80% του πληθυσμού, αν κρίνει κανείς από τις μαζικές κινητοποιήσεις που πραγματοποιήθηκαν εκείνο το διάστημα, το εύρος των φορέων και των σωματείων που συμμετείχαν στο μέτωπο και την οργανωτική ανάπτυξη σε όλα τα χωριά του νησιού. Ακόμα και στις πρώτες μετεμφυλιακές εκλογές η Δημοκρατική Παράταξη, ο συνδυασμός που στήριζε το εκτός νόμου ΚΚΕ, βγήκε πρώτη δύναμη στο νησί με 22% εκλέγοντας δύο βουλευτές.²² Η Λέσβος μάλιστα ήταν και μία από τις 6 περιφέρειες πανελλαδικά (οι άλλες ήταν οι 4 της Κρήτης και η Σάμος) οι οποίες καταψήφισαν την επιστροφή του βασιλιά στο δημοψήφισμα του 1946, το οποίο πραγματοποιήθηκε σε συνθήκες κάθε άλλο παρά ομαλές.²³

²¹ Το αξίωμα της συλλογικής ευθύνης του άμαχου πληθυσμού για «αντιγερμανικές ενέργειες» και η πρακτική των τυφλών εκκαθαριστικών επιχειρήσεων καθιερώθηκε de facto πολύ νωρίς από τη Βέρμαχτ και εκδηλωνόταν συστηματικά όπου αναπτυσσόταν αντιστασιακό κίνημα, βλ. Παπαναστασίου Νίκος – Φλάισερ Χάγκεν, «Η γερμανική κατοχική διοίκηση στην Ελλάδα» στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ. Γ' (επιμ. Χ. Χατζηιωσήφ, Π. Παπαστράτης), Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σελ. 129-130.

²² Στη δεύτερη και τρίτη θέση βρέθηκαν τα κόμματα του Κέντρου (Παπανδρέου, Πλαστήρας), ενώ το Λαϊκό Κόμμα ήρθε τέταρτο, βλ. Παπαναγιώτου Θ. Γεώργιος – Πλάτων Π. Αντώνιος, *Πολιτική ιστορία του Νομού Λέσβου. Εκλογές και δημοψηφίσματα 1915-1973*, τ. 1, Αιολίδα, Μυτιλήνη χ.χ., σελ. 60-64.

²³ Παπαναγιώτου Γ. – Πλάτων Α., ό.π., σελ. 88-89.

Διάρθρωση της εργασίας και ερευνητικά ερωτήματα

Κεντρικό ερώτημα που διατρέχει την εργασία αυτή είναι να εξετάσει τις συνθήκες που παρήγαγαν τη δυναμική του αντιστασιακού κινήματος στη Λέσβο και να ανιχνεύσει τα χαρακτηριστικά του. Πώς ξεκίνησε η αντίσταση σε ένα απομακρυσμένο νησί, τι δράσεις ανέπτυξε, πώς μαζικοποιήθηκε, τι στόχους έβαζε; Πολύ μεγαλύτερο ενδιαφέρον μάλιστα υπάρχει για την περίοδο από τους πρώτους μήνες του 1944, όταν το ΕΑΜ άρχισε να εγκαθιδρύει την πολιτική του κυριαρχία στη Λέσβο με ανοιχτές δράσεις και κινητοποιήσεις, ως την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας και την άνοιξη του 1945. Είναι η λεγόμενη περίοδος της «εαμοκρατίας» στο νησί, λόγω της διακυβέρνησής του ουσιαστικά από το ΕΑΜ, παρά την ύπαρξη μιας παράλληλης, αδύναμης ακόμα, κεντρικής εξουσίας. Η συνύπαρξη της εαμικής διοίκησης με τους εκπροσώπους της εθνικής κυβέρνησης σε ένα νησί με μεγάλη εαμική πλειοψηφία διαμόρφωνε ένα πεδίο έντασης και αντιπαραθέσεων, καθώς το τοπικό ΕΑΜ επιχειρούσε, συχνά έξω από τα όρια της συμφωνίας της κυβέρνησης εθνικής ενότητας, να εφαρμόσει την πολιτική του. Και εδώ το ενδιαφέρον είναι να εξεταστεί ποιες ήταν αυτές οι πολιτικές, σε ποια κατεύθυνση κινούνταν, πού στόχευαν.

Στο πρώτο μέρος της εργασίας γίνεται μια αναφορά στα βασικά κοινωνικά, πολιτικά και ιδεολογικά χαρακτηριστικά του νησιού από την ενσωμάτωσή του στο ελληνικό κράτος το 1912 ως την ιταλική επίθεση το 1940. Η φυσιογνωμία του νησιού καθορίστηκε ασφαλώς από την πρόωπη αστικοποίησή του και τις μεγάλες κοινωνικές αντιθέσεις που διαμορφώθηκαν, από το γεγονός ότι αποτέλεσε προπύργιο του βενιζελισμού καθ' όλη τη διάρκεια του μεσοπολέμου, από τη δυναμική ανάπτυξη ενός ρωμάλιου εργατικού και κομμουνιστικού κινήματος, κυρίως κατά την περίοδο 1926-1936, από την προοδευτική διανόηση του νησιού που υιοθέτησε την πιο ριζοσπαστική εκδοχή δημοτικισμού με όλα τα συναφή χαρακτηριστικά του, από το προσφυγικό κύμα που εγκαταστάθηκε στο νησί ήδη από το 1914 και μόνιμα μετά το 1922. Η δυναμική του ΕΑΜ στη διάρκεια της κατοχής και μετά την απελευθέρωση αποτέλεσε απότοκο όλων αυτών των παραγόντων.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας γίνεται λόγος για τα κύρια χαρακτηριστικά και τα σημαντικότερα γεγονότα της περιόδου της κατοχής και της αντίστασης: την οργάνωση του καθεστώτος της κατοχής και τις κοινωνικές του συνέπειες, τη δράση των βρετανικών υπηρεσιών και τις φυγαδεύσεις στη Μ. Ανατολή, τις προσπάθειες ανασυγκρότησης του ΚΚΕ τοπικά και ίδρυσης αντιστασιακής οργάνωσης, τη σύνδεση με το

ΕΑΜ και την ανοιχτή αντιστασιακή δράση και τις σημαντικότερες αντιστασιακές ενέργειες. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια εξετάζονται ανοιχτά ζητήματα της βιβλιογραφίας που αφορούν τον ρόλο προσώπων, τον χαρακτήρα γεγονότων, τις εσωτερικές αντιθέσεις εντός του ΚΚΕ και του ΕΑΜ, τις διπλωματικές διεργασίες που αφορούσαν τη Λέσβο κ.ά..

Στο τρίτο και κύριο μέρος της εργασίας αναπτύσσονται τα σχετικά με την περίοδο της εαμοκρατίας στη Λέσβο, από τους τελευταίους μήνες της κατοχής ως την υπογραφή της συμφωνίας της Βάρκιζας, και λίγο παραπέρα, ως την άνοιξη του 1945. Ειδικότερα, περιγράφονται οι συνθήκες κατά την περίοδο της απελευθέρωσης που επέτρεψαν την πλήρη επικράτηση του ΕΑΜ στο νησί, καταδεικνύεται ο χαρακτήρας και οι βασικές πολιτικές προτεραιότητες του καθεστώτος της «εαμοκρατίας» στη Λέσβο και γίνεται προσπάθεια να ανιχνευθούν οι κοινωνικές πιέσεις και τα αιτήματα της εαμικής βάσης που εξέφραζαν τις προσδοκίες οι οποίες γεννήθηκαν στα λαϊκά στρώματα κατά τη διάρκεια της αντιστασιακής διαδικασίας· επίσης, εξετάζονται οι προσπάθειες συγκρότησης οργανωμένης αντιπολίτευσης απέναντι στο ΕΑΜ και οι πολιτικοί ανταγωνισμοί της εαμικής εξουσίας με φορείς της κυβερνητικής εξουσίας και τους Άγγλους και γίνεται λόγος για τα «δεκεμβριανά» της Λέσβου, τη ματαίωση της απόβασης αγγλικών στρατευμάτων στο νησί χάρη στη μεγάλη λαϊκή κινητοποίηση, που αποτελεί την κορύφωση της διαμάχης ανάμεσα στα δυο στρατόπεδα· τέλος, γίνεται αναφορά στη φυσική φθορά του εαμικού κινήματος στη Λέσβο μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας και στον (προσωρινό) αποχαιρετισμό στα όπλα.

Στο παράρτημα της εργασίας παρατίθενται σύντομα βιογραφικά σημειώματα των κυριότερων προσώπων που αναφέρονται στην ιστορική αφήγηση, και ειδικά όσων δεν είναι γνωστοί στο ευρύτερο κοινό που ενδιαφέρεται για τη δεκαετία του '60, καθώς και ένας χάρτης με τα κυριότερα τοπωνύμια της Λέσβου για τη διευκόλυνση του αναγνώστη.

Ο τίτλος της εργασίας, που αποτελεί απλοποιημένη εκδοχή λαϊκού σατιρικού στίχου,²⁴ από αυτούς που παράχθηκαν στα Δεκεμβριανά της Λέσβου, συμπυκνώνει και αναδεικνύει τους κοινωνικούς προσανατολισμούς των λαϊκών δυνάμεων που ξεπήδησαν μέσα από τις φλόγες του αντιφασιστικού αγώνα και διεκδίκησαν μέσα από τους κόλπους του ΕΑΜ μια μεγάλη κοινωνική αλλαγή.

²⁴ Ο πρωτότυπος στίχος, που αποδίδεται στον Αγιασώτη Στρατή Ανεζίνο, ήταν στο τοπικό ιδίωμα «Μα κσπάσαν τα μλάρια πιτάξαν απ' τις κατίνις τα σαμάρια».

Πηγές και βιβλιογραφία

Η κύρια πηγή των ερευνητών για την περίοδο της Αντίστασης στη Λέσβο είναι οι μαρτυρίες προσώπων που έζησαν τα γεγονότα, τις περισσότερες φορές από το προσκήνιο της τότε πολιτικής ζωής. Το έργο αναφοράς για την περίοδο της κατοχής στη Λέσβο είναι αυτό των Κεμερλή και Πολυχρονιάδη,²⁵ οι οποίοι πέρα από τη δική τους αφήγηση, με βάση την εμπειρία τους ως μέλη του ΕΑΜ, διέσωσαν και άλλες μαρτυρίες πρωταγωνιστών της εποχής και μελέτησαν συστηματικά τον Τύπο της περιόδου. Σημαντική είναι επίσης η μαρτυρία του Απόστολου Αποστόλου, τότε γραμματέα της Νομαρχιακής Επιτροπής του ΕΑΜ, όπως και των Νίκου Θεοχάρη, Γρηγόρη Γερούκη, Δημήτρη Σαραντάκου και άλλων.²⁶ Συστηματική προσπάθεια να καταγραφούν μαρτυρίες από την αντίσταση και να δημοσιευτούν άγνωστα ντοκουμέντα (λ.χ. ημερολόγια) έκανε το περιοδικό *Αιολικά Χρονικά* του Παναγιώτη Παρασκευαΐδη στις αρχές του αιώνα. Οι περισσότερες από αυτές τις μαρτυρίες, που καταγράφηκαν κυρίως κατά τη δεκαετία του '80, διαπνέονται από έναν «ηρωικό χαρακτήρα», από έναν έντονο υποκειμενισμό και το στοιχείο της πολιτικής στράτευσης, από την προσπάθεια δικαίωσης του ιστορικού ρόλου και της πολιτικής γραμμής του ΚΚΕ αλλά και από την τάση ενσωμάτωσης της τοπικής αντίστασης στο κυρίαρχο «εθνικό» αφήγημα, χωρίς ιδιαίτερα στοιχεία αυτοκριτικής.

Σε σχέση με τη δευτερογενή βιβλιογραφία, ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει στην εργασία του Γιώργου Γαλέτσα να εντοπίσει και να βρει πληροφορίες για όλους τους εκτελεσμένους στη διάρκεια της κατοχής αλλά και του εμφυλίου, όπως και στην πρόσφατη έκδοση του Παναγιώτη Κουτσοκωδή που επιχείρησε να συναξαρίσει δεκάδες ονόματα αγωνιστών της αντίστασης και του εμφυλίου.

Από την πλευρά της εθνοφροσύνης υπάρχουν παλιότερα κείμενα που δίνουν ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την περίοδο της κατοχής. Τα κυριότερα είναι η αφήγηση του κατοχικού δημάρχου Μυτιλήνης Γ. Χονδρονίκη για τα πεπραγμένα της θητείας του, όπως και τα αντίστοιχα πεπραγμένα της Μητρόπολης Μυτιλήνης κατά την περίοδο του ελληνοϊταλικού πολέμου και της γερμανικής κατοχής. Τα κείμενα αυτά κατά κανόνα υπερασπίζονται τον ρόλο των πρωταγωνιστών τους και αναπαράγουν την

²⁵ Και εδώ δεν γίνεται αναλυτική βιβλιογραφική παραπομπή για λόγους οικονομίας. Βλ. στο τέλος: ΠΗΓΕΣ – ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.

²⁶ Ενδεικτικά, συστηματική αρθρογραφία στη εφημερίδα *Νέο Εμπρός* (όργανο της Ν.Ε. του ΚΚΕ), η οποία εκδόθηκε σε βιβλίο αργότερα, είχε ο Γ. Σκούφος, ο τελευταίος αντάρτης της Λέσβου, που κατέβηκε από το βουνό το 1955, με τα μέτρα επιεικείας του Παπάγου. Περισσότερο όμως στάθηκε στα γεγονότα του εμφυλίου.

κυρίαρχη ρητορική για τον αντεθνικό ρόλο του ΕΑΜ. Στην ίδια κατεύθυνση, αν και από διαφορετική αφετηρία, κατατείνει και η μαρτυρία του Αριστείδη Κλήμη, στελέχους της Αγροτικής Τράπεζας και πρωτεργάτη του επίσημου συνεταιριστικού κινήματος στην Ελλάδα, ο οποίος, αν και αρχικά συνεργάστηκε με το ΕΑΜ, γρήγορα ταυτίστηκε με την αντιαστική αντιπολίτευση.

Σημαντικό υλικό της εργασίας αποτέλεσαν και οι εφημερίδες της περιόδου. Στη διάρκεια της κατοχής η μόνη εφημερίδα που κυκλοφορούσε απρόσκοπτα στη Λέσβο ήταν το *Φως* του Αθανάσιου Γκράβαλη. Ακόμα και όσα έντυπα έδειξαν πρόθυμα να προσαρμοστούν στη νέα τάξη πραγμάτων δεν άντεξαν τη λογοκρισία και γρήγορα ανέστειλαν τη λειτουργία τους. Ο εαμικός Τύπος ξεκίνησε να κυκλοφορεί χειρόγραφος ή πολυγραφημένος από το καλοκαίρι του 1944. Ήταν η *Ελεύθερη Λέσβος*, όργανο της Νομαρχιακής Επιτροπής του ΕΑΜ και ο *Αντιφασίστας*, όργανο του Νομαρχιακού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ. Μετά την απελευθέρωση τα δύο έντυπα κυκλοφορούν πια τακτικά, ενώ επανεκδίδεται και η εφημερίδα *Εμπρός* του ΚΚΕ, που είχε απαγορευτεί από τη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου 1936. Τον Οκτώβρη του 1944 κυκλοφορεί ξανά η *Δημοκρατία*, η πρώτη εφημερίδα που αντιπολιτεύεται το ΕΑΜ μετά την απελευθέρωση, και η *Αγροτική*, εφημερίδα του Αγροτικού Κόμματος Ελλάδας, το οποίο συμμετείχε στο ΕΑΜ. Τα βασικά εαμικά έντυπα, παρά τις απαγορεύσεις και τις διώξεις που υφίστανται μετά τη Βάρκιζα, εξακολουθούν και κυκλοφορούν ως τον Μάρτιο του 1947, λίγο καιρό πριν την επίσημη απαγόρευση κάθε «αντεθνικού» εντύπου. Οι εφημερίδες σώζονται στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Μυτιλήνης και ένα μεγάλο μέρος τους είναι ψηφιοποιημένο και ελεύθερο στο διαδίκτυο από τη συνεργαζόμενη Δημοτική Βιβλιοθήκη Μήθυνας.

Τα βρετανικά αρχεία προσέφεραν επίσης σημαντική βοήθεια για την ερμηνεία πολλών γεγονότων. Αξιοποιήθηκαν όσα αφορούν τη Λέσβο και το Βόρειο Αιγαίο από τη σειρά 371 του Foreign Office που έχει εκδώσει η Ακαδημία Αθηνών (επιμ. Σπηλιωτοπούλου-Παπαστράτη) και ορισμένα αρχεία από την ηλεκτρονική βάση των βρετανικών Εθνικών Αρχείων.²⁷ Παράλληλα, αξιοποιήθηκε η βιβλιογραφία που αφορά την κοινωνική και πολιτική ιστορία της Λέσβου, όπως και βιβλιογραφία αναφοράς για την οργάνωση της κατοχής, τον πόλεμο στο Αιγαίο, τις διπλωματικές διεργασίες που αφορούν την περιοχή, την αποχώρηση των Γερμανών, τα «Δεκεμβριανά» κ.λπ..

²⁷ Αν ήταν ευκολότερη η πρόσβαση στα αρχεία αυτά ίσως να είχαμε πληρέστερες απαντήσεις σε ορισμένα ζητήματα.

Κεφάλαιο πρώτο

Η Λέσβος από το 1912 ως το 1940

Η Μυτιλήνη των αστών

Όταν το ελληνικό θωρηκτό Αβέρωφ και ισχυρό τμήμα του ελληνικού στόλου υπό τον Αρχηγό του Παύλο Κουντουριώτη προσέγγιζε τις ακτές του νησιού στις 8 Νοεμβρίου 1912, στη διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου, η Λέσβος βρισκόταν ήδη σε μεγάλη ακμή. Από το 1880 περίπου και χάρη στις μεταρρυθμίσεις των τανζιμάτων ζούσε μια περίοδο σημαντικής οικονομικής ανάπτυξης, κατά την οποία προωθήθηκε δυναμικά ο αστικός μετασχηματισμός της κοινωνίας. Η οικονομική ανάπτυξη του νησιού στηρίχτηκε στη μονοκαλλιέργεια της ελιάς, δραστηριότητα που καθιερώθηκε ήδη από τον 17^ο αιώνα, χάρη στη μεγάλη εμπορευσιμότητα του λαδιού και την κομβική θέση του νησιού σε σχέση με τους εμπορικούς δρόμους της περιοχής.²⁸ Η παραγωγή του λαδιού και των υποπροϊόντων της ελιάς (σαπούνι, πυρηνέλαιο, ραφινάρισμα έλαια κ.λπ.) αποδείχτηκε εξαιρετικά επικερδής δραστηριότητα για τους Λέσβιους. Υπήρχαν ωστόσο και άλλες σημαντικές δραστηριότητες, όπως η καπνοκαλλιέργεια, τα δημητριακά, η κτηνοτροφία και η αλιεία, τα αλευροποιεία και τα βυρσοδεψεία.

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες της οθωμανικής περιόδου του νησιού ήταν που πραγματοποιήθηκε και η πρώτη φάση της εκβιομηχάνισης με την εισαγωγή ατμομηχανών στην ελαιοβιομηχανία και τη σαπωνοποιία.²⁹ Η γρήγορη και ευρεία εκβιομηχάνιση επέτρεψε τη μεγάλη άνθιση του εξαγωγικού εμπορίου της Λέσβου, καθώς το λιμάνι της Μυτιλήνης καθιερώθηκε ως σημαντικό κέντρο του διαμετακομιστικού εμπορίου στην περιοχή, τη μεγάλη συσσώρευση κεφαλαίων, την επέκταση των χρηματοπιστωτικών δραστηριοτήτων και την ίδρυση τραπεζικών ιδρυμάτων, τη γενικότερη ανάπτυξη της οικονομικής ζωής.

Τα περίφημα αρχοντικά που επιβιώνουν ως σήμερα, κυρίως στην προκυμαία και στη νότια πλευρά της ακτογραμμής της Μυτιλήνης, αποτελούν μάρτυρες του πλούτου που συγκεντρώθηκε την περίοδο εκείνη στο νησί και της νέας αστικής τάξης που

²⁸ Η πρακτική της μονοκαλλιέργειας βέβαια άφηνε την τοπική οικονομία επισφαλή και ευάλωτη στις συγκυρίες, βλ. Σιφναίου Ευρυδίκη, *Λέσβος. Οικονομική και κοινωνική ιστορία (1840-1912)*, Τροχαλία, Αθήνα 1996, σελ. 344.

²⁹ Όταν το νησί της Λέσβου υποδεχόταν την ελληνική διοίκηση το 1913 διέθετε, σύμφωνα με αναφορά Ελλήνων αξιωματούχων, περισσότερα από 113 ατμοκίνητα εργοστάσια, γύρω από τα οποία είχε ολοκληρωθεί η καθετοποίηση της παραγωγής της ελιάς, βλ. Σιφναίου Ευρυδίκη, *Βιομηχανία και κοινοτισμός, Η μηχανή του κοινού στην Αγία Παρασκευή Λέσβου*, ΕΤΒΑ Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα, Αθήνα 2007, σελ. 8.

διαμορφώθηκε. Ο πλούτος αυτός, κατά κανόνα, δεν ήταν προϊόν κάποιας αποκλειστικής δραστηριότητας του ντόπιου κεφαλαίου— παρά το γεγονός ότι η ελαιοπαραγωγή βρισκόταν στο επίκεντρο της οικονομικής δραστηριότητας— αλλά της εμπλοκής του σε όλα τα επίπεδα της οικονομικής ζωής: στην παραγωγή, τη μεταποίηση, το εμπόριο, τις υπηρεσίες.³⁰ Η ντόπια ελίτ, τόσο στην πόλη της Μυτιλήνης όσο και στα σημαντικότερα ημιαστικά κέντρα της υπαίθρου (Αγιάσος, Πλωμάρι, Καλλονή, Μανταμάδος, Γέρα), κατείχε τα περισσότερα και μεγαλύτερα κτήματα,³¹ τα ελαιοτριβεία, τα σαπωνοποιεία και τα βυρσοδεψεία, συμμετείχε σε εμπορικές κοινοπραξίες, δάνειζε χρήματα και έκανε επενδύσεις σε καταστήματα, ξενοδοχεία κ.λπ.. Ειδικά στα χωριά, τα «αφεντικά» έλεγχαν πλήρως τη γη, τα λιοτρίβια, τα καταστήματα, και ρύθμιζαν τις τιμές των προϊόντων και το ύψος των μισθών.³² Οι Λέσβιοι αστοί ήταν γενικά ενήμεροι για τις οικονομικές εξελίξεις διεθνώς, υιοθετούσαν ευρωπαϊκά καταναλωτικά πρότυπα, εφαρμόσαν τις πιο μοντερνιστικές αρχιτεκτονικές τάσεις στις κατοικίες και τα εξοχικά τους, έκαναν επενδύσεις στην τεχνολογική αναβάθμιση των εργοστασίων τους και φρόντισαν για τον καλλωπισμό του δημόσιου χώρου.³³

Με έναν παράδοξο τρόπο, η ενσωμάτωση της Λέσβου στο ελληνικό κράτος δεν σηματοδότησε κάποια τομή για την οικονομική και κοινωνική ιστορία του νησιού. Αν εξαιρέσει κανείς την αναστάτωση της πρώτης περιόδου στις ναυτιλιακές και εμπορικές δραστηριότητες και τα προβλήματα λόγω του διοικητικού κενού, τα πρώτα χρόνια μετά την ενσωμάτωση στο ελληνικό κράτος και παρά το δυσοίωνα διεθνές πλαίσιο οι Λέσβιοι αστοί συνέχισαν να αυξάνουν τις περιουσίες τους.³⁴ Όπως γλαφυρά σχολιάζει ο Μυτιληνιός λογοτέχνης Ασημάκης Πανσέληνος, «...όλοι μοχτούσαν κι έκαναν σερμαγιά, για να αντικρίσουν μια μέρα ενθουσιασμένοι και με γεμάτη σακούλα τη λευτεριά, που ήρθε στη Μυτιλήνη με τον ελληνικό στόλο, στις 8 του Νοέμβρη 1912, το πρωί, συνοδευόμενη από οικονομικό έφορα κι από στρατολόγο».³⁵ Τα κυρίαρχα τμήματα της αστικής τάξης της Λέσβου στήριξαν, όπως φαίνεται, την εθνική ιδέα, στο βαθμό που

³⁰ Σιφναίου Ε. (1996), ό.π., σελ. 344.

³¹ Βέβαια ο τύπος του «τσιφλικά» στη Λέσβο δεν έχει καμία σχέση με αυτόν στη υπόλοιπη Ελλάδα, αφού ο χαρακτηρισμός αυτός αποδιδόταν σε κάποιον ακόμα και με 100-200 στρέμματα γης, ενώ στην υπόλοιπη χώρα συνήθως σε ιδιοκτησίες από 500-10.000 στρέμματα, βλ. Μαραντζίδης Νίκος, «Ο κομμουνισμός στον ελληνικό αγροτικό χώρο. Η περίπτωση του Μανταμάδου 1922-1985», *Ελληνική επιθεώρηση πολιτικής επιστήμης*, τ. 2, Οκτώβριος 1993, σελ. 103.

³² Σαραντάκος Δημήτρης, *Χαράλαμπος Κανόνης. Η ζωή και ο θάνατος ενός Ανθρώπου*, Χρονικό, Αθήνα 1987, σελ. 34-35.

³³ Σιφναίου Ε. (2007), ό.π., σελ. 12.

³⁴ Σιφναίου Ε. (1997), ό.π., σελ. 343.

³⁵ Πανσέληνος Ασημάκης, *Τότε που ζούσαμε*, Κέδρος, Αθήνα 1974 [2001], σελ. 31.

υπέθεταν ότι δεν θα θίγονταν τα εμπορικά προνόμια που είχαν καταστήσει τη Λέσβο σημαντικό κόμβο της Ευρώπης στην Ανατολή.³⁶ Τις οικονομικές απώλειες από την πτώση της εμπορικής δραστηριότητας αναπλήρωναν προσωρινά τα χρήματα που διακινούνταν από τα συμμαχικά στρατεύματα που στάθμευαν καθ' όλη τη διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου στη Γέρα και από την «οικονομία της προσφυγιάς», τις συναλλαγές στις οποίες εμπλέκονταν οι χιλιάδες πρόσφυγες του πρώτου διωγμού.³⁷ Αλλά και μετά το 1922 οι πρόσφυγες συνέβαλαν, όπως στην υπόλοιπη χώρα, στην διόγκωση των οικονομικών μεγεθών είτε ως φτηνό εργατικό δυναμικό, είτε ως επιχειρηματίες και, σε κάθε περίπτωση, συντελώντας στη μεγάλη αύξηση της εσωτερικής αγοράς. Η αποκατάστασή τους ήταν ένα βασικό πεδίο επενδύσεων και κερδοφορίας.

Μόνο στις αρχές της δεκαετίας του '30 οι Λέσβιοι αστοί γνώρισαν πραγματικούς τριγμούς, με την διακοπή της επικοινωνίας με τις απέναντι ακτές (τις οποίες ως τότε θεωρούσαν ενιαίο οικονομικό χώρο), την αναδιάταξη των εμπορικών δρόμων στην περιοχή και την άφιξη της οικονομικής κρίσης στη χώρα, η οποία εξανέμισε τις μεγάλες περιουσίες στο νησί. Παρόλα αυτά λίγο πριν τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο η Λέσβος εξακολουθούσε να διαθέτει ορισμένα από τα μεγαλύτερα εργοστάσια των Βαλκανίων, όπως αυτά του Καλαμάρη, που ασχολούνταν με την υφαντουργία και την παραγωγή αλεύρων, και του Σουρλάγκα,³⁸ που επεξεργαζόταν δέρματα και τα δύο απασχολούσαν εκατοντάδες εργάτες. Παράλληλα, τις περιουσίες τους διατηρούσαν και οι ελαιοβιομήχανοι, στηριζόμενοι και σε πρακτικές σκληρής εκμετάλλευσης των μικρών ελαιοπαραγωγών.³⁹

Σε κάθε περίπτωση, αυτή η πρώιμη αστικοποίηση της Λέσβου, που περιγράφεται παραπάνω, διαμόρφωσε τους όρους για μια κοινωνία μεγάλων αντιθέσεων, οι οποίες οδήγησαν σε συγκρούσεις κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου και άγγιξαν τα όρια τούς κατά τη διάρκεια της κατοχής και της αντίστασης.

³⁶ Σιφναίου Ε. (1996), σελ. 343. Αυτό δείχνει εξάλλου και ο έρανος, αμέσως μετά την αποβίβαση του ελληνικού στόλου, στον οποίο συγκεντρώθηκε, σε χρήματα και είδος, σχεδόν 1.200.000 χρυσά φράγκα, ποσό υπέρογκο για την εποχή, βλ. και *Ιστορία της Λέσβου* (συλλογικό), ζ' έκδ., Σύνδεσμος Φιλολόγων Ν. Λέσβου, Μυτιλήνη 2004, σελ. 236.

³⁷ Γράφει λ.χ. ο Α. Πανσέληνος: «...πλάι σε τούτη τη θεομηνία, μια οικονομική άνθιση στον τόπο χωρίς προηγούμενο», βλ. Πανσέληνος Α., ό.π., σελ. 39. Επίσης βλ. *Ιστορία της Λέσβου*, ό.π., σελ. 277.

³⁸ Ο Δημήτριος Σουρλάγκας υπήρξε και δήμαρχος στη Μυτιλήνη την περίοδο Μεταξά.

³⁹ Για παράδειγμα, οι ελαιοτριβείς κατακρατούσαν από κάθε παραγωγό μικρές ποσότητες λαδιού που διέφευγαν κατά τη διαδικασία διαχωρισμού λαδιού και νερού («ταγαρέλαια»), διοχετεύοντάς τα σε μυστικές υπόγειες δεξαμενές. Κυρίως όμως ήταν το ότι διατηρούσαν τους μικρούς και μεσαίους παραγωγούς σε απόλυτη εξάρτηση, αφού λόγω έλλειψης αγροτικής πίστης αναγκάζονταν να δανείζονται από αυτούς με αντίτιμο την προαγορά της παραγωγής τους σε εξευτελιστικές τιμές, βλ. Σιφναίου Ε. (2007), ό.π., σελ. 16 και Σαραντάκος Δ. (1987), ό.π., σελ. 34-35.

Η Λέσβος του βενιζελισμού

Η Λέσβος ήταν πάντα ένα από προπύργια του βενιζελισμού στην Ελλάδα και συνέδεσε το όνομά της με γεγονότα-ορόσημα της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας. Οι κάτοικοι του νησιού υποδέχτηκαν θερμά, όπως είδαμε, την ενσωμάτωσή του στο ελληνικό κράτος, εξυμνώντας την ηγεσία του Βενιζέλου, του «ελευθερωτή των νήσων». Στα 1916 το νησί αποτέλεσε σταθμό της λεγόμενης «πλεούμενης επανάστασης», της μικρής νηοπομπής που μετέφερε τον Βενιζέλο από τα Χανιά στη Θεσσαλονίκη μετά την επικράτηση του κινήματος της Εθνικής Άμυνας. Πρόσφερε κατά την επιστράτευση του 1917 δύο τάγματα, τα οποία αποτέλεσαν τη βάση για τη συγκρότηση της Μεραρχίας Αρχιπελάγους, η συμβολή της οποίας ήταν πολύ σημαντική, ιδιαίτερα στις επιχειρήσεις των συμμάχων για την κατάληψη των οχυρών του Σκρα ντι Λέγκεν. Όπως ήταν φυσικό, από τη Λέσβο ξεκίνησε τον Σεπτέμβρη του 1922 και ένα τμήμα των κινηματιών, υπό τον Στυλιανό Γονατά, που ανέτρεψε τον Κωνσταντίνο και δίκασε τους υπεύθυνους της μικρασιατικής καταστροφής. Το κλίμα ασφαλώς υπέρ του Βενιζέλου ενίσχυαν και οι πρόσφυγες που είχαν εγκατασταθεί στο νησί ήδη από τον πρώτο διωγμό (1914)· στις αρχές του 1917 η Λέσβος περιέθαλπε περίπου 45.000 πρόσφυγες.⁴⁰

Η επιρροή του βενιζελισμού στο νησί αποτυπωνόταν προφανώς και εκλογικά. Ο νομός Λέσβου— δηλ. η Λέσβος και η Λήμνος— ψήφιζε συστηματικά από τις πρώτες εκλογές που πήρε μέρος, το 1915, ως το 1936 (αν εξαιρέσουμε τις δύο εκλογικές διαδικασίες στις οποίες οι βενιζελικοί απείχαν, τον Δεκέμβρη του 1915 και τον Ιούνιο του 1935) το κόμμα των Φιλελευθέρων. Μέχρι την περίοδο της παντοδυναμίας του Βενιζέλου μάλιστα, το 1932, εκτός από το βασικό ψηφοδέλτιο των Φιλελευθέρων κατέβαινε και δεύτερος ή και τρίτος βενιζελικός συνδυασμός, χωρίς την επίσημη στήριξη του Βενιζέλου, καθώς και αρκετοί ανεξάρτητοι βενιζελικοί υποψήφιοι. Όλοι αυτοί μαζί λάμβαναν τις περισσότερες φορές πάνω από το 80% των ψήφων. Ακόμα και στις εκλογές του 1920 και του 1932, στις οποίες το κόμμα των Φιλελευθέρων ηττήθηκε σε εθνικό επίπεδο, στη Λέσβο η εικόνα ήταν αντίστροφη. Σε κάθε περίπτωση, η βενιζελική «παράταξη» δεν έπεσε ποτέ κάτω από ένα ποσοστό της τάξης του 46%. Η υπεροχή της αποτυπωνόταν πάντοτε και στις βουλευτικές έδρες, με όλα τα εκλογικά συστήματα που χρησιμοποιήθηκαν (απλή αναλογική, πλειοψηφικό, σφαιρίδια).

⁴⁰ *Ιστορία της Λέσβου*, ό.π., σελ. 255.

Με τη Λέσβο και τη βενιζελική παράταξη συνέδεσε την πολιτική του σταδιοδρομία και ο Γεώργιος Παπανδρέου, ο οποίος ήταν ο επικεφαλής της κυβέρνησης εθνικής ενότητας την περίοδο της εαμοκρατίας που εξετάζουμε. Ο Παπανδρέου διαμόρφωσε μια σχέση αγάπης και μίσους με τον λεσβιακό λαό που θα εκδηλωθεί και στα γεγονότα του φθινοπώρου του 1944. Ο Παπανδρέου, που είχε γνωρίσει τον Βενιζέλο τον Γενάρη του 1914 προσφωνώντας τον ως εκπρόσωπος των Ελλήνων φοιτητών στο Βερολίνο, διορίστηκε αρχικά νομάρχης Λέσβου (1915), έπειτα εκπρόσωπος της προσωρινής κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης στη Λέσβο και τελικά, μετά την αποπομπή του Κωνσταντίνου, Γενικός Διοικητής Αιγαίου. Πρώτη φορά πολιτεύτηκε στις εκλογές της 1^{ης} Νοέμβρη 1920, ως επικεφαλής βενιζελικού συνδυασμού χωρίς επίσημο χρίσμα. Δεν κατάφερε ωστόσο να εκλεγεί σε αυτή την πρώτη του συμμετοχή, αφού όλες οι έδρες, με το πλειοψηφικό σύστημα, πήγαν στους επίσημους υποψηφίους του βενιζελικού κόμματος.⁴¹ Από τις επόμενες εκλογές πάντως, τον Δεκέμβρη του 1923, ο Παπανδρέου εντάχθηκε στο επίσημο βενιζελικό κόμμα και εκλέχθηκε για πρώτη φορά βουλευτής Λέσβου, αναλαμβάνοντας και υπουργικά καθήκοντα. Ευρύτερα γνωστή είναι η μεταρρυθμιστική του προσπάθεια ως υπουργός παιδείας κατά το δεύτερο μισό της τετραετίας Βενιζέλου (1928-1932), κατά την οποία μερίμνησε για ένα ευρύ πρόγραμμα ίδρυσης σχολικών μονάδων στη Λέσβο, όπως και στην υπόλοιπη χώρα. Στις τελευταίες προπολεμικές εκλογές που έγιναν πριν το πραξικόπημα Μεταξά, η βενιζελική παράταξη κατέβηκε διχασμένη, αφού ο Παπανδρέου σε συνεργασία με τους Καφαντάρη και Παπαναστασίου κατάρτισε χωριστό συνδυασμό (*Δημοκρατικός Συνασπισμός*). Το επίσημο βενιζελικό κόμμα επικράτησε ξανά με πάνω από 40% κερδίζοντας τις 4 από τις 8 έδρες, ωστόσο και ο Παπανδρέου κατόρθωσε να εκλεγεί βουλευτής Λέσβου.

Όπως συνάγεται και από τα παραπάνω, η απήχηση της αντιβενιζελικής, φιλομοναρχικής παράταξης στη Λέσβο ήταν πάντα πολύ μικρή. Ως το 1932, είτε ως Λαϊκό Κόμμα είτε με άλλες ονομασίες, δεν κατάφερνε ποτέ να ξεπεράσει το 15%, μένοντας τις περισσότερες φορές πίσω κι από τον δεύτερο ή και τον τρίτο βενιζελικό συνδυασμό. Σε ποσοστά της τάξης του 25% και στη δεύτερη θέση κατόρθωσε να φτάσει μόνο στις πολωμένες εκλογές του 1933 και του 1936 με συμμαχίες. Την πρώτη θέση στο νησί πήρε μόνο στις εκλογές που απείχαν τα βενιζελικά κόμματα (1915 και 1935).

⁴¹ Από τις εκλογές αυτές και στο εξής ο καταγόμενος από την Αχαΐα Παπανδρέου ξεκίνησε μια σκληρή αντιπαράθεση με τους ντόπιους πολιτευτές του κόμματος των Φιλελευθέρων, οι οποίοι δεν έβλεπαν με καλό μάτι τον ξένο υποψήφιο, ο οποίος αποδείχτηκε, παρά την πρώτη αποτυχία του, αρκετά δημοφιλής (βρέθηκε πρώτος επιλαχών, με μικρή διαφορά από τον τελευταίο επίσημο βενιζελικό εκλεγμένο), βλ. Παπαναγιώτου Γ. – Πλάτων Α., ό.π., σελ. 27.

Το κόκκινο νησί

Την πολιτική κυριαρχία της αστικής τάξης και του βενιζελισμού στη Λέσβο αμφισβήτησε ένα αξιόμαχο εργατικό κίνημα, το οποίο απέκτησε πολιτικά χαρακτηριστικά όταν συναντήθηκε με τις σοσιαλιστικές ιδέες. Όπως είδαμε, η πρόιμη αστικοποίηση του νησιού ευνόησε τη δημιουργία μεγάλων ταξικών αντιθέσεων που κλόνισαν τη στοιχειώδη ενότητα των κοινοτήτων του αγροτικού χώρου της ύστερης οθωμανικής αυτοκρατορίας. Απέναντι στη δυναμική άνοδο των νέων αστικών στρωμάτων των αρχών του αιώνα, συγκροτήθηκε σταδιακά μια εργατική τάξη με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Το βασικό της στοιχείο ήταν η εποχικότητα της απασχόλησης και η έλλειψη εξειδίκευσης, αφού η βιομηχανική παραγωγή του νησιού αφορούσε βασικά την επεξεργασία των προϊόντων του ελαιοκαρπου. Πιο μόνιμο χαρακτήρα είχαν τα εργατικά επαγγέλματα που συνδέονται με την εμπορική δουλειά της πόλης και του λιμανιού. Στην πραγματικότητα, την κυρίαρχη πληθυσμιακά κοινωνική τάξη την εντοπίζουμε στη λεσβιακή ύπαιθρο: ήταν οι – ακτήμονες ή μικροϊδιοκτήτες – εργάτες γης, οι οποίοι, καθώς δεν μπορούσαν να επιβιώσουν μόνο από τα δικά τους κτήματα, απασχολούνταν περιστασιακά και στη βιομηχανία ή σε ξένες ιδιοκτησίες.⁴²

Ήδη από την οθωμανική περίοδο η ελαιοπαραγωγή βρισκόταν, όπως ήταν φυσικό, στο επίκεντρο της κοινωνικής αντιπαράθεσης. Οι πολυεπίπεδες αντιθέσεις που παράγονταν επιχειρήθηκε να λυθούν με βάση τις κοινοτικές παραδόσεις της οθωμανικής περιόδου και το σύστημα αλληλεγγύης που επικρατούσε. Την κατεύθυνση αυτή εξυπηρετούσε λ.χ. η πρακτική της ίδρυσης και λειτουργίας κοινοτικών εργοστασίων για την επεξεργασία του ελαιοκάρπου. Στη Λέσβο δημιουργήθηκαν δύο τέτοια εργοστάσια, η *Μηχανή τ' Αγίου* στον Μανταμάδο και η *Μηχανή του Κοινού* στην Αγία Παρασκευή. Η ίδρυση και λειτουργία τους συνδεόταν ρητά με την υλοποίηση εκπαιδευτικών και κοινωνικών έργων των κοινοτήτων, λειτουργώντας έτσι ως αναδιανεμητικός μηχανισμός και προστατεύοντας τους μικρούς παραγωγούς από την εξάρτηση των δανειστών τους.⁴³ Σε κάθε περίπτωση, τα κοινοτικά εργοστάσια δεν αποτέλεσαν προφανώς λύση που εξυπηρετούσε τους σοσιαλιστικούς στόχους της εργατικής τάξης αλλά

⁴² Μαραντζίδης Νίκος, ό.π., σελ. 103 και Καραβία Πηγή, *Εργασία και εργατικό κίνημα στη Λέσβο, 1929-1932*, Διπλωματική εργασία για το ΠΜΣ «Κοινωνική και Ιστορική Ανθρωπολογία» του τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, Μυτιλήνη 2014, σελ. 53-57. Επίσης, η εισήγηση της Νομαρχιακής Συνδιάσκεψης Λέσβου στα 1946, περιγράφοντας τις πλουτοπαραγωγικές δυνάμεις του τόπου, όπως ήταν λίγο πριν την κατοχή, αναφερόταν σε 3.500 οικογένειες που δεν είχαν επαρκή κλήρο και γι' αυτό απασχολούνταν και σε ξένες εργασίες, ενώ από αυτές οι 800 ήταν ακτήμονες, βλ. πρακτικά Ν.Σ. του ΕΑΜ Λέσβου (αδημοσίευτο υλικό από το αρχείο της Μυρσίνης Τουρβαλή).

⁴³ Τα περίφημα εκπαιδευτήρια της Αγ. Παρασκευής που αποτέλεσαν κατά την περίοδο λίγο πριν από την απελευθέρωση την έδρα του ΕΑΜ της Λέσβου οφείλεται στους πόρους του κοινοτικού εργοστασίου.

αποτελούσαν μορφές εκτόνωσης των κοινωνικών πιέσεων που προκαλούσε η ραγδαία εκβιομηχάνιση και η όξυνση των ταξικών αντιθέσεων.⁴⁴ Το πνεύμα του κοινοτισμού όμως που επικράτησε στη λεσβιακή ύπαιθρο οπωσδήποτε μπόλιασε το κομμουνιστικό κίνημα στη Λέσβο με έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα, περισσότερο διαταξικό, ειδικά όταν συναντήθηκε με τις «εθνικές» επιδιώξεις του ΕΑΜ κατά τη δεκαετία του '40, όπως θα δούμε παρακάτω.

Από τα τέλη πάντως της οθωμανικής περιόδου στο νησί εμφανίζονται οι πρώτες οργανωμένες μορφές της εργατικής τάξης και σπέρματα της σοσιαλιστικής ιδεολογίας: οι πρώτες επαγγελματικές ενώσεις⁴⁵, οι πρώτες απεργίες στα σαπωνοποιεία του Πλωμαρίου και τα βυρσοδεψεία της Μυτιλήνης (1909-10), η έκδοση εντύπων με σοσιαλιστικό προσανατολισμό (*Λαϊκός Αγών*, 1911) κ.λπ..⁴⁶ Το 1917 ιδρύθηκε το Παλλεσβιακό Εργατικό Κέντρο και μια σειρά εργατικά σωματεία σε όλο το νησί. Σημαντική δράση ανέπτυξαν τα τοπικά σωματεία εργατών γης, που διεκδίκησαν— και σε ένα βαθμό πέτυχαν— την απαλλοτρίωση των μοναστηριακών κτημάτων και τη διανομή τους σε ακτήμονες.⁴⁷ Μεγάλη ώθηση στις σοσιαλιστικές ιδέες και στους κοινωνικούς αγώνες έδωσε η επιστροφή των Λέσβιων στρατιωτών από την ουκρανική εκστρατεία, όπου ήρθαν σε επαφή με τον μπολσεβικισμό, αλλά και όσων γύρισαν από τη Μ. Ασία, έχοντας διαβάσει στο μέτωπο τον *Ριζοσπάστη* και τις αντιπολεμικές προκηρύξεις του ΣΕΚΕ. Αυτοί συγκρότησαν την *Ένωση Παλαιών Πολεμιστών* και διεκδίκησαν την επανένταξή τους στην τοπική κοινωνία, την εύρεση εργασίας και τη διανομή της γης.⁴⁸ Το εργατικό κίνημα στη Λέσβο ενισχύθηκε επίσης από την ώσμωση του προσφυγικού στοιχείου⁴⁹ με τις ντόπιες δυνάμεις της εργασίας, ιδιαίτερα μετά το 1930 και τη ρήξη του με τον βενιζελισμό, λόγω της ελληνοτουρκικής συμφωνίας με την οποία παραγράφονταν οι προσφυγικές αξιώσεις για αποζημιώσεις των περιουσιών τους.

Η δεκαετία 1926-1936 ήταν λοιπόν για τη Λέσβο, όπως και για την υπόλοιπη χώρα, περίοδος μεγάλων εργατικών αγώνων, ιδιαίτερα μετά το 1929, όταν στο νησί άρχισαν να φτάνουν οι συνέπειες της μεγάλης οικονομικής κρίσης. Γεγονότα που σηματοδότησαν την ανοδική πορεία του εργατικού και κομμουνιστικού κινήματος στη

⁴⁴ Σιφναίου Ε. (2007), ό.π., σελ. 28-29.

⁴⁵ Η Εργατική Αδελφότης Μυτιλήνης (1887).

⁴⁶ Σιφναίου Ε. (1996), ό.π., σελ. 327-328 και Κουτσκουδής Παναγιώτης, *Συναξάρια. Βίοι Λέσβιων λαϊκών αγωνιστών*, αυτοέκδοση, Μυτιλήνη 2018, σελ. 2.

⁴⁷ Κεμερλής Παναγιώτης – Πολυχρονιάδης Αρίστος, *Η Αντίσταση στη Λέσβο (πηγές και πτυχές της)*, αυτοέκδοση, Αθήνα 1988, σελ. 14.

⁴⁸ Μαραντζίδης Νίκος, ό.π., σελ. 105-106.

⁴⁹ Στη Λέσβο παρέμειναν και εγκαταστάθηκαν μόνιμα περίπου 24.000 πρόσφυγες από τους 130.000 που πέρασαν από το νησί, βλ. *Ιστορία της Λέσβου*, ό.π., σελ. 258.

Λέσβο κατά την περίοδο αυτή ήταν η ίδρυση της τοπικής κομματικής οργάνωσης του ΚΚΕ το 1927 με πρωτοβουλία του Λέσβιου Νίκου Βαβούδη,⁵⁰ η έκδοση της κομματικής εφημερίδας *Εμπρός*,⁵¹ οι προσπάθειες για τη σύμπληξη αντιφασιστικού μετώπου στα μέσα της δεκαετίας του '30⁵² και η μοναδική ίσως διαδήλωση που οργανώθηκε στη χώρα ενάντια στην επιβολή της μεταξικής δικτατορίας, στις 6 Αυγούστου 1936.⁵³

Η ριζοσπαστικοποίηση της εργατικής τάξης της Λέσβου και η άνοδος των σοσιαλιστικών ιδεών στο νησί άρχισαν να αποτυπώνονται και σε πολιτικό επίπεδο. Ξεκινώντας με ένα 5,37% του *Ενιαίου Μετώπου Εργατών, Αγροτών, Εργαζομένων* στις εκλογές του 1926 (και το ίδιο ακριβώς ποσοστό και το 1928!), το ΚΚΕ είχε την πρώτη του σημαντική εκλογική επιτυχία στις επαναληπτικές (για την αναπλήρωση βουλευτή που είχε παραιτηθεί) βουλευτικές εκλογές του 1931 όταν ο υποψήφιος του ΚΚΕ Αχιλλέας Κοντάρας πήρε μέσα στην πόλη της Μυτιλήνης πάνω από το 50% των ψήφων· την επόμενη ημέρα ο *Ριζοσπάστης* έβγαζε πρωτοσέλιδο χαιρετισμό για την «κόκκινη Μυτιλήνη».⁵⁴ Για πρώτη φορά πάντως βουλευτή το ΚΚΕ έβγαλε στις εκλογές του Ιανουαρίου του 1936, τον Μιχάλη Τυρίμο, με ποσοστό 14,20%.⁵⁵

Το καθεστώς Μεταξά και Γεωργίου έβαλε προσωρινά στον πάγο όλη αυτή την ριζοσπαστική κοινωνική δράση, τον λαϊκό διεκδικητισμό και την πολιτική άνοδο του ΚΚΕ της προηγούμενης δεκαετίας. Την περίοδο αυτή πάντως διαμορφώθηκαν στο νησί οι κοινωνικές και πολιτικές προϋποθέσεις που διαμόρφωσαν την τεράστια επιρροή του ΚΚΕ στο νησί από την απελευθέρωση και μετά.

Η «λεσβιακή άνοιξη»

Η μεγάλη οικονομική ανάπτυξη της Λέσβου και οι κοινωνικές συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί κατά το πρώτο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα στη Λέσβο αποτέλεσαν τους όρους για την παραγωγή μιας πολύ αξιόλογης πνευματικής και καλλιτεχνικής κίνησης στο

⁵⁰ Βλ. εφημ. *Ριζοσπάστης*, 14-11-1933.

⁵¹ Την εφημερίδα είχε εκδώσει στις 11-9-1932 μια ομάδα προοδευτικών διανοουμένων (Μ. Βάλλης, Π. Περρής, Κ. Φριλίγγος), οι οποίοι τον επόμενο χρόνο την παραχώρησαν στο ΚΚΕ. Μόνο σε 5 ακόμα επαρχιακές πόλεις (Θεσσαλονίκη, Λαμία, Λάρισα, Τρίκαλα, Καβάλα) το ΚΚΕ εξέδιδε δικό του έντυπο.

⁵² Στις προσπάθειες αυτές αναφέρεται ο Παναγιώτης Κεμερλής, ο οποίος ίδρυσε την Αγροτική Πολιτική Οργάνωση Λέσβου, με στόχο τη συνεργασία με το ΚΚΕ και τα δημοκρατικά κόμματα ενάντια στην φασιστική απειλή, βλ. Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 14.

⁵³ Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 17-18 και *Ιστορία της Λέσβου*, ό.π., σελ. 264.

⁵⁴ Εφημ. *Ριζοσπάστης*, 7-7-1931. Η επιτυχία αυτή πάντως δεν αρκούσε για την εκλογή του ως βουλευτή, αφού στο σύνολο του νομού ήρθε δεύτερος με 21,39% (εκλέχτηκε ο υποψήφιος των Φιλελευθέρων).

⁵⁵ Στις εκλογές του 1932, παρότι το ΚΚΕ υπερδιπλασίασε τις ψήφους και το ποσοστό του, δεν είχε κατορθώσει να εκλέξει βουλευτή, όπως και στις εκλογές του 1933 και του 1935 (στις περιπτώσεις αυτές λόγω πλειοψηφικού συστήματος).

νησί. Στο επίκεντρο της κίνησης αυτής βρισκόταν το ρεύμα που ονομάστηκε «λεσβιακή άνοιξη».

Στη βάση της πνευματικής αυτής άνθισης βρισκόταν η σημαντική διεύρυνση του εκπαιδευτικού δικτύου ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα με τις μεταρρυθμίσεις των τανζιμάτων, που επέτρεψαν το πέρασμα από την εκκλησιαστική στην κοσμική παιδεία και την εφαρμογή ανανεωμένων εκπαιδευτικών προγραμμάτων με βάση τα ευρωπαϊκά πρότυπα, ενώ επιτράπηκε μια γενναία ιδιωτική χρηματοδότηση των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων ως φορείς εμπέδωσης του εθνισμού αλλά και ως «επένδυση» για την περαιτέρω οικονομική και τεχνολογική ανάπτυξη. Καθώς λοιπόν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα έχει ολοκληρωθεί σε μεγάλο βαθμό η συγκρότηση των μεσαίων και ανώτερων στρωμάτων των χριστιανών της Λέσβου, μια μεγάλη μερίδα νέων κυρίως ανθρώπων επικεντρώνεται σε αυτό που λέμε «πνευματική ζωή»: στρέφεται βασικά στη λογοτεχνία (πεζογραφία, ποίηση, χρονογράφημα, μεταφράσεις) και στις τέχνες αλλά δείχνει ενδιαφέρον και για σημαντικά επιστημονικά, φιλοσοφικά και πολιτικά ζητήματα. Εμπλέκεται στο γλωσσικό ζήτημα, συζητά ζητήματα εθνικής ταυτότητας και εθνικών διεκδικήσεων, παίρνει θέση για το πολιτειακό. Στα πλαίσια αυτά ιδρύονται φιλοτεχνικοί όμιλοι, ανεβαίνουν θεατρικές παραστάσεις, γίνονται διαλέξεις, παρουσιάζονται καλλιτεχνικές εκθέσεις, ενώ όλη αυτή η πλούσια δραστηριότητα εκφράζεται και προβάλλεται μέσα από μια πλατιά έκδοση εφημερίδων και περιοδικών.⁵⁶ Το φαινόμενο της «λεσβιακής άνοιξης» ήταν ιδιαίτερα μαζικό, διαταξικό (με την έννοια ότι οι φορείς της δεν ανήκαν αποκλειστικά στα ανώτερα στρώματα), ανοιχτό στο γυναικείο φύλο (λόγω ιδιαιτεροτήτων της λεσβιακής κοινωνίας υπήρξε εκπροσώπηση πολύ μεγαλύτερη από αυτή που υπήρχε ακόμα και στην Αθήνα) και έφερε ποικίλα ιδεολογικά στίγματα.

Οι γνωστότεροι εκφραστές της «λεσβιακής άνοιξης» ήταν οι Στρατής Μυριβήλης και Ηλίας Βενέζης, με τη δημοσίευση των σημαντικών αντιπολεμικών τους έργων *Η ζωή εν τάφω* και *Το νούμερο 31328* αντίστοιχα, οι πρόσφυγες Στρατής Δούκας και Φώτης Κόντογλου, οι Αντώνης Πρωτοπάτσης, Στρατής Παπανικόλας, Κώστας Μάκιστος, Θείελπις Λευκίας, ενώ κεντρική θέση στην πνευματική δημιουργία της περιόδου έχει και το παιδαγωγικό έργο του Μίλτου Κουντουρά. Τα σημαντικότερα έντυπα, με

⁵⁶ 90 περίπου έντυπα εκδόθηκαν στο νησί κατά την περίοδο που άνθισε το φαινόμενο της «λεσβιακής άνοιξης» (σχηματικά 1909-1932), βλ. Καλάργαλης Αριστείδης, *Η Λεσβιακή Άνοιξη: η ανασύσταση ενός πολιτισμικού φαινομένου μέσα από την αποτύπωσή του στον Τύπο (1910-1932)*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτισμικής Τεχνολογίας και Επικοινωνίας, Μυτιλήνη 2014, σελ. 291.

τα οποία εκφράζονταν το ρεύμα αυτό ήταν το περιοδικό *Χαραυγή* (1910) και οι εφημερίδες *Σάλπιγξ* (1909), *Καμπάνα* (του Σ. Μυριβήλη, 1923), *Ταχυδρόμος* (1925), *Δημοκράτης* (1928) και *Τρίβολος* (1931).

Η «λεσβιακή άνοιξη» αποτελεί όρο που εισήγαγε ο βασικός εκφραστής της Στρατής Μυριβήλης, υποστηρίζεται όμως ότι τη νεότερη αίγλη της την απέκτησε περισσότερο από τις πλείστες αναφορές στο βιβλίο του Μυτιληνιού λογοτέχνη και πολιτικού Ασημάκη Πανσέληνου *Τότε που ζούσαμε* (1974).⁵⁷ Ωστόσο οι ιστορικοί της σύγχρονης ελληνικής γραμματείας δεν αποδέχονται γενικά τον όρο, κυρίως επειδή η ομάδα των διανοουμένων, με την ευρύτερη έννοια (κυρίως λογοτέχνες και δημοσιογράφοι, αλλά και επιστήμονες, σπουδαστές κ.λπ.), που την απάρτιζαν δεν επιδίωξε ποτέ να συγκροτηθεί ως ρεύμα, ως τάση με ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά και διακηρυγμένους στόχους, ούτε τα διέθετε αντικειμενικά, αν εξαιρέσει κανείς την εμμονή— σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό— στη δημοτική γλώσσα και στην ανάδειξη της ντοπιολαλιάς.⁵⁸ Απώτερος στόχος των περισσότερων πάντως φαίνεται να ήταν η διαμόρφωση μιας πρότασης για τη δημιουργία μιας νέας εθνικής κοινότητας— που θα περιλάμβανε, όπως πίστευαν αρχικά, και τον αλύτρωτο ελληνισμό και, μετά το 1922, τον προσφυγικό κόσμο— και της πολιτισμικής της ταυτότητας· παράλληλα, η πνευματική αυτή δυναμική θα εκπροσωπούσε το αίτημα για την βελτίωση των όρων ζωής για το σύνολο της κοινωνίας και θα προωθούσε προς τα έξω μια εικόνα εθνικής ανάτασης και δημιουργίας. Στα πλαίσια αυτής της στόχευσης εκφραζόταν και ένας άρρητος, στην αρχή, και διακηρυγμένος, στη συνέχεια, ανταγωνισμός με το συμβολικό πνευματικό κέντρο της Αθήνας. Και εκεί βρίσκεται μάλλον και η σημασία της κίνησης αυτής· στο ότι αποτέλεσε μια συνειδητή προσπάθεια διανοουμένων που ζούσαν στην ελληνική επαρχία να συγκροτήσουν μια φιλόδοξη και αναγνωρίσιμη πολιτιστική πρόταση, ανταγωνιστική (ή συναγωνιστική) προς την κυρίαρχη αθηναϊκή. Σε καμία άλλη περιφέρεια της Ελλάδας δεν αναπτύχθηκε σε τέτοια κλίμακα αντίστοιχη προσπάθεια.⁵⁹

Η υποχώρηση της λεσβιακής άνοιξης συντελέστηκε συμβατικά με την μετεγκατάσταση του Μυριβήλη στην Αθήνα το 1932. Ωστόσο το ρεύμα αυτό άφησε μια σημαντική παρακαταθήκη για την πνευματική και πολιτική ζωή του νησιού, αφού, όπως θα δούμε παρακάτω, πολλοί από τους προοδευτικούς διανοούμενους της εποχής αυτής

⁵⁷ Καλάργαλης Α., ό.π., σελ. 289.

⁵⁸ Ο δημοτικισμός άλλωστε την περίοδο εκείνη είχε καταστεί, μέσα από την αντιπαράθεση με την καθαρεύουσα/αρχαιοπρεπή γλώσσα, μια ιδεολογία με πολλαπλά σημαινόμενα. Η Λέσβος είχε υποδεχθεί ιδιαίτερα θερμά την ιδεολογία αυτή, ιδίως μετά την επίσκεψη και παραμονή του Γιάννη Ψυχάρη το 1925.

⁵⁹ Καλάργαλης Α., ό.π., σελ. 16 και 293.

κατά την περίοδο της κατοχής μετατοπίστηκαν πιο αριστερά, συνέβαλαν στην ίδρυση του ΕΑΜ, στην ανάπτυξη της αντίστασης και αργότερα έγιναν στελέχη της εαμικής διοίκησης (Λευκίας, Μάκιστος, Φριλίγγος κ.ά.), ενώ ένα μεγάλο κομμάτι της μορφωμένης νεολαίας διαμόρφωσε πολύ ριζοσπαστικά χαρακτηριστικά.⁶⁰

⁶⁰ «Φυτόριο κομμουνιστών» χαρακτήριζαν οι συντηρητικοί κύκλοι το Γυμνάσιο της Μυτιλήνης, βλ. Σαραντάκος Δ. (1987), ό.π., σελ. 17-18.

Κεφάλαιο δεύτερο

Κατοχή και αντίσταση

Οι Γερμανοί στη Λέσβο και η οργάνωση της κατοχής

Οι κάτοικοι της Λέσβου βίωσαν τον ελληνοϊταλικό πόλεμο με φόβο για τα δικά τους πρόσωπα που βρίσκονταν στο μέτωπο, αλλά και με καρτερικότητα και σχετική αισιοδοξία. Αντιμετώπισαν με ψυχραιμία τις σειρήνες που χτυπούσαν στις επιδρομές των ιταλικών βομβαρδιστικών, ενώ υπήρξε, όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα, μια γενικότερη κινητοποίηση για την υλική στήριξη της αμυντικής προσπάθειας και για την τόνωση του λαϊκού φρονήματος. Η έκρηξη του πολέμου απελευθέρωσε παράλληλα έναν δημόσιο αντιφασιστικό λόγο που έβαζε στο κάδρο και το ίδιο το καθεστώς Μεταξά⁶¹ αλλά αποκάλυπτε και τις μεγάλες κοινωνικές αντιθέσεις στο νησί με αφορμή τις επιτάξεις για τις ανάγκες του πολέμου.⁶²

Ωστόσο η Λέσβος ήταν κυριολεκτικά ανοχύρωτη απέναντι σε μια πιθανή επέμβαση της Γερμανίας. Ως αποστρατιωτικοποιημένη περιοχή, με βάση τη Συνθήκη της Λοζάνης, δεν διέθετε σημαντικές στρατιωτικές υποδομές ή οχυρώσεις· το 22^ο Σύστημα Πεζικού που έδρευε στο νησί, ενώ αρχικά είχε εντολές να παραμείνει στο νησί για να αντισταθεί σε μια ενδεχόμενη ιταλική επίθεση από τα Δωδεκάνησα, μετά την επίθεση στην Αλβανία μετακινήθηκε εκεί· και παρά τις αγγλικές πιέσεις προς τον Μεταξά για την αντιαεροπορική θωράκιση της Λέσβου και άλλων στρατηγικών σημείων του ελλαδικού χώρου,⁶³ αυτός παρέμενε επιφυλακτικός και επέμενε να υπερασπίζεται την *de facto* ακυρωμένη ελληνική ουδετερότητα, φοβούμενος να μην προκαλέσει τη Γερμανία. Η δυσκολία που υπήρχε για την υπεράσπιση του νησιού φαίνεται και από τις βρετανικές προτάσεις προς την ουδέτερη Τουρκία να καταλάβει τη Λέσβο και τη

⁶¹ Δεν είναι λίγες οι αναφορές σε— λεκτικές έστω— συγκρούσεις με στελέχη του μεταξικού καθεστώτος που κόντρα στην επίσημη κρατική πολιτική έλπιζαν σε γρήγορη νίκη των δυνάμεων του Άξονα, βλ. Σαραντάκος Δημήτρης, *Ο άγνωστος ποιητής Άχθος Αρούρης*, Ερατώ, Αθήνα, 1995, σελ. 161-164 και Κοντούλης Όμηρος, «Η συμμετοχή μου στην Εθνική Αντίσταση» (συνέντευξη στον Π. Παρασκευαΐδη) στα *Αιολικά Χρονικά*, τ. ΙΒ΄, Μυτιλήνη 2010, σελ. 112.

⁶² Ο Στρατής Παπανικόλας, εκδότης της σατυρικής εφημερίδας *Τρίβολος*, σε κείμενό του (11-11-1940) σαρκάζει την ελίτ του νησιού που δεν φαινόταν διατεθειμένη να συνεισφέρει στην πολεμική προσπάθεια, τη στιγμή που οι φτωχοί αγρότες αναγκάζονταν να προσφέρουν τα ζώα τους. Παραδίδεται στο Κεμερλής Π. – Πολυχρονιαδής Α., ό.π., σελ. 32.

⁶³ F.O. 371/24921/R8940 και 371/24916/R8599, βλ. *Χρονολόγιο γεγονότων 1940-1944. Από τα έγγραφα του βρετανικού υπουργείου εξωτερικών (F.O. 371)*, τ. Α΄ (σύνταξη Μ. Σπηλιωτοπούλου - Π. Παπαστράτης), Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο Ερεύνης της Ιστορίας του Νεωτέρου Ελληνισμού, Αθήνα 2004, σελ. 151 και 162 αντίστοιχα.

Χίο, προκειμένου να προληφθεί μια γερμανική απόβαση που θα επιδείνωνε τις ισορροπίες του πολέμου.⁶⁴

Σε κάθε περίπτωση, η ορμητική προέλαση των ναζιστικών δυνάμεων στα Βαλκάνια αντικειμενικά δεν άφηνε και μεγάλα περιθώρια αισιοδοξίας για τη Λέσβο, όπως και για το σύνολο της χώρας. Στην Αθήνα διαμορφώθηκε πολιτικό κενό μετά την απόφαση για τη μεταφορά της κυβέρνησης στην Κρήτη και την αυτοκτονία του πρωθυπουργού Κορυζή, ενώ τα ελληνικά στρατεύματα που βρίσκονταν στη Μακεδονία και τη Θράκη υποχωρούσαν μέσω των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου με στόχο να προωθηθούν στην Κρήτη, όσο το δυνατόν πιο συντεταγμένα.⁶⁵ Ακόμα και μέσα σε αυτές τις συνθήκες πάντως εξακολουθούσε να υπάρχει μια αίσθηση ότι οι Γερμανοί δεν θα μπορούσαν να υπερκεράσουν τους Βρετανούς στο Αιγαίο και δεν θα έφταναν στη Λέσβο.⁶⁶ Η εικόνα όμως διάλυσης και απειθαρχίας που επέδειξαν οι στρατιωτικές μονάδες κατά το πέρασμά τους από τη Λέσβο,⁶⁷ όπως και η κατάληψη της Λήμνου από τις 24 Απριλίου, διέλυσαν κάθε αυταπάτη.

Οι Γερμανοί έφτασαν στη Λέσβο στις 4 Μαΐου 1941· δυο ημέρες πριν είχαν αποβιβάσει μια διμοιρία στον Μόλυβο, ο επικεφαλής της οποία ζήτησε τηλεφωνικά από τις τοπικές αρχές της Μυτιλήνης την παράδοση του νησιού. Στις συσκέψεις των αρχών της Λέσβου τις προηγούμενες ημέρες φαίνεται ότι υπήρξαν κάποιες προτάσεις, πιθανότατα από ορισμένους αξιωματικούς, για να προβληθεί μια στοιχειώδης αντίσταση («για την τιμή των όπλων»), αλλά αποφασίστηκε τελικά να υιοθετηθεί η «συνετή» άποψη, να παραδοθεί δηλαδή το νησί ειρηνικά. Συνεπώς, η απάντηση που δό-

⁶⁴ Παπαστράτης Προκόπης, «Οι κυβερνήσεις εξορίας: ένα ευρωπαϊκό φαινόμενο» στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ. Γ' (επιμ. Χ. Χατζηιωσήφ, Π. Παπαστράτης), Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σελ. 213.

⁶⁵ Βλάχος Παύλος, «Η γερμανική κατάληψη της Μυτιλήνης το 1941» στα *Λεσβιακά*, τ. Γ', Μυτιλήνη 1991, σελ. 78-79.

⁶⁶ Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 34, 36 και 59.

⁶⁷ Αναφέρονται απόπειρες λεηλασίας της αγοράς από τμήματα στρατιωτών, κυρίως όμως μια γενικευμένη ρήξη ανάμεσα στους στρατιώτες και τους αξιωματικούς, ακόμα και ανταλλαγές πυροβολισμών. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του γνωστού στελέχους του ΕΛΑΣ Δημήτρη Δημητρίου (Νικηφόρου), ο οποίος βρέθηκε εκείνη την περίοδο στο νησί, η ένταση ξεκίνησε όταν διακόπηκε η τακτική τροφοδοσία των στρατιωτών από την τοπική στρατιωτική διοίκηση, εξαιτίας της άρνησης των αξιωματικών τους να τεθούν υπό τις οδηγίες της. Λίγο αργότερα οι στρατιώτες αντιλήφθηκαν ότι οι αξιωματικοί τους πληρώθηκαν μισθούς, ναύλωσαν καΐκια και ετοιμάζονταν να πλεύσουν για την Τουρκία, εγκαταλείποντας το στρατεύμα. Χρειάστηκε η ένοπλη επέμβαση του Λιμεναρχείου Μυτιλήνης για να αποπλιστούν οι διαμαρτυρόμενοι στρατιώτες, βλ. Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 37-38 και 57, Σαραντάκος Δ. (1987), ό.π., σελ. 48 και Χονδρονίκης Γεώργιος, *Ο Δήμος Μυτιλήνης επί Κατοχής 1941-1944*, ιδιωτική έκδοση, Μυτιλήνη 1954, σελ. 6.

θηκε στον Γερμανό αξιωματικό ήταν ότι η Λέσβος είναι ανοχύρωτη και δεν θα προβάλλει αντίσταση.⁶⁸ Στο μεσοδιάστημα τα στελέχη του καθεστώτος Μεταξά πρόφτασαν να αδειάσουν τις στρατιωτικές αποθήκες με υλικά που αργότερα θα κυκλοφορήσουν στη μαύρη αγορά.⁶⁹

Οι μονάδες της Βέρμαχτ αποβιβάστηκαν σε δύο τμήματα, το πρώτο από τον αμμουδερό όρμο της Πέτρας στα βόρεια του νησιού— απ' όπου και κινήθηκε προς τον νότο για να εκκαθαρίσει το εσωτερικό του νησιού από πιθανά ίχνη αντίστασης— και το δεύτερο και μεγαλύτερο από το λιμάνι της Μυτιλήνης. Η μόνη αντίσταση που προβλήθηκε ήταν κάποιοι πυροβολισμοί που έριξε προς του Γερμανούς κατά την αποβίβασή τους στην Πέτρα ένας Μικρασιάτης πρόσφυγας, ο Στέλιος Αλπάνης, απέναντι στον οποίο ο Γερμανός Διοικητής έδειξε μεγαλοψυχία και τον απελευθέρωσε,⁷⁰ καθώς και το πετροβόλημα που έγινε προς τον φρουρό ενός ιταλικού πλοίου από κάποια παιδιά το πρώτο βράδυ της κατοχής.⁷¹ Την επόμενη ημέρα το πρωί οι κάτοικοι της πόλης διάβαζαν στο κεντρικότερο σημείο της Μυτιλήνης την προκήρυξη της Βέρμαχτ προς τον λεσβιακό λαό, με λόγους «φιλίας», «συμπάθειας» και «παρηγοριάς».⁷²

Όπως είναι γνωστό, η Λέσβος παρέμεινε στη ζώνη δικαιοδοσίας των γερμανικών αρχών, μαζί με άλλες περιοχές με σημαντική οικονομική ή στρατηγική σημασία και εντάχθηκε στη Διοίκηση Θεσσαλονίκης-Αιγαίου υπό τον Κουρτ Φον Κρέντσκι. Από τις αρχές του 1942 ορίστηκε ανεξάρτητη τοπική «Κομαντατούρα» Αιγαίου (δηλ. Λέσβου και Χίου) με αναβάθμιση των επικεφαλής στρατιωτικών των νησιών σε γενικούς πολιτικούς διοικητές.⁷³ Τον στρατιωτικό έλεγχο του νησιού είχαν τμήματα του 440 Συντάγματος Πεζικού της 164 Μεραρχίας, με τη σύμπραξη και βοηθητικών μονάδων Πυροβολικού, Μηχανικού και Επικοινωνιών, υπό τον συνταγματάρχη Φρήντριχ

⁶⁸ Για τις διαπραγματεύσεις της παράδοσης βλ. Ιερά Μητρόπολη Μυτιλήνης, *Τα πεπραγμένα της Ι. Μητροπόλεως Μυτιλήνης κατά τον ελληνοϊταλικόν πόλεμον και κατά τους χρόνους της γερμανοκρατίας, ιδιωτική έκδοση*, Μυτιλήνη 1955, σελ. 19, Ποριάζης Χαράλαμπος, *Οι Γερμανοί στη Λήμνο και στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου*, αυτοέκδοση, Αθήνα 2013 σελ. 204 και Βλάχος Παύλος, ό.π., σελ. 72.

⁶⁹ Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 50 και Σαραντάκος Δ. (1987), ό.π., σελ. 48.

⁷⁰ Αναφορά του Επιτελείου της 164 Μεραρχίας Πεζικού (12-5-1941) για την κατάσταση στη Λέσβο στο Ποριάζης Χ., ό.π., σελ. 203 και Τσαλίκης Γιώργος, *Κατοχή*, αυτοέκδοση, Αθήνα 1977, σελ. 11-13.

⁷¹ Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 55 και Σαραντάκος Δ. (1987), ό.π., σελ. 51.

⁷² Η σύνταξη της προκήρυξης αποδίδεται στον Γερμανό ελληνιστή Ρούντολφ Ελμ, μια αμφιλεγόμενη προσωπικότητα που κατοικούσε ήδη στο νησί από το 1939 διδάσκοντας γερμανικά, ο οποίος στο εξής ανέλαβε υπηρεσία διερμηνέα-μεταφραστή για τη γερμανική διοίκηση. Αν και η κοινή γνώμη τον έβλεπε— όχι άδικα— ως κατάσκοπο, υπάρχουν και μαρτυρίες για την ανθρώπινη στάση που κράτησε σε αρκετές περιπτώσεις και την προστασία που πρόσφερε σε αντιστασιακούς, βλ. Βλάχος Π., ό.π., σελ. 80, Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 192-196 και Σαραντάκος Δ. (1987), ό.π., σελ. 51.

⁷³ Παπαναστασίου Ν. – Φλάισερ Χ., ό.π., σελ. 104 και 106.

Φον Σέλβιτζ. Εκτός από τη Μυτιλήνη γερμανικές φρουρές εγκαταστάθηκαν στην Πέτρα και στο Πλωμάρι. Στη Μυτιλήνη λειτουργούσε επίσης γερμανικό υποπροξενείο, που προφανώς επιτελούσε ήδη «κατασκοπευτικά» καθήκοντα. Στην πόλη της Μυτιλήνης εγκαταστάθηκε και η GFP, η μυστική στρατιωτική αστυνομία, όπως και κλιμάκιο της ABWEHR, οργάνωσης αντικατασκοπείας. Οι Γερμανοί αξιωματικοί κατέλαβαν τα ωραιότερα αρχοντικά στα προάστια της Μυτιλήνης και η Διοίκηση εγκαταστάθηκε στα κεντρικότερα κτήρια της πόλης. Ένα τμήμα της Παιδαγωγικής Ακαδημίας στα νότια προάστια της πόλης μετατράπηκε λίγο καιρό αργότερα σε στρατόπεδο συγκέντρωσης. Από τις πρώτες μέριμνες των Γερμανών ήταν τα έργα οχύρωσης του νησιού στην περιοχή του Καρα-Τεπέ, βόρεια της Μυτιλήνης, απέναντι από τα μικρασιατικά παράλια. Εκεί εγκαταστάθηκε το μεγαλύτερο τμήμα του στρατού και ο βαρύς οπλισμός, με πυροβόλα μεγάλου βεληνεκούς, λάφυρα από τη Γραμμή Μαζινώ.

Ο Erik Eberhard αναφέρει ότι η Λέσβος ήταν ανάμεσα στις κατεχόμενες ελληνικές περιοχές στις οποίες στάλθηκαν δυνάμεις από τα λεγόμενα «πειθαρχικά τάγματα 999», τα οποία απαρτιζόνταν από στρατιώτες που είχαν κριθεί παλιότερα «ανάξιοι να υπηρετήσουν», κυρίως για πολιτικούς λόγους.⁷⁴ Τα τάγματα αυτά, ως αναξιόπιστα, χρησιμοποιούνταν κυρίως για τη φύλαξη ήδη εκκαθαρισμένων περιοχών και για δευτερεύουσες επιχειρήσεις και υπό την επιτήρηση σκληροτράχηλων αξιωματικών. Η πληροφορία αυτή όμως δεν επιβεβαιώνεται από καμία τοπική πηγή ή από την υπόλοιπη σχετική βιβλιογραφία. Πιθανότατα ο Eberhard παρασύρθηκε από την ύπαρξη τέτοιων ταγμάτων στα γειτονικά νησιά, τη Λήμνο και τη Σάμο, όπου έχει επιβεβαιωθεί η παρουσία τους, ή και από την διαφυγή στρατιωτών των 999 από τη Λήμνο στη Λέσβο μετά την απελευθέρωση της δεύτερης. Είναι βέβαιο πάντως πως αντιφασιστικοί πυρήνες υπήρχαν και στα τυπικά σώματα της Βέρμαχτ στη Λέσβο,⁷⁵ όπως και Ιταλοί αντιφασίστες κρατούμενοι μετά το καλοκαίρι του '43, για τους οποίους θα γίνει αναφορά παρακάτω.

Αν και οι τοπικές αρχές εμφανίστηκαν μουνδιασμένες το πρώτο διάστημα από την γερμανική απόβαση και οι κρατικές δομές υπολειμματούσαν, αμήχανες από τη συνύπαρξη με τους ναζί, η γερμανική διοίκηση ενθυλάκωσε εύκολα τις απαραίτητες

⁷⁴ Eberhard Erik, «Γερμανοί αντιφασίστες στις τάξεις του ΕΛΑΣ» στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ. Γ2, ό.π., σελ. 74.

⁷⁵ Άλλωστε φαίνεται ότι ειδικά μετά το 1943 στα νησιά του Αιγαίου δεν έστελναν τα πιο μάχιμα σώματα που τα χρειαζόνταν για τα πιο κρίσιμα μέτωπα. Για έναν Γερμανό αντιφασίστα στρατιώτη είναι γραμμένο το ποίημα του Ν. Σαραντάκου με τίτλο «Ο γερο-Φριτς», βλ. Σαραντάκος Νίκος, *Της κατοχής και του στρατοπέδου. Ποιήματα*, αυτοέκδοση, Αθήνα 1978, σελ. 21.

για την λειτουργία του μηχανισμού υπηρεσίες, όπως ήταν η Ειδική Ασφάλεια της Χωροφυλακής με διοικητή τον μοίραρχο Νίκο Γαλούση.⁷⁶ Σιγά-σιγά όλες οι κρατικές υπηρεσίες επανεκκίνησαν τη λειτουργία τους, αφού οι Γερμανοί φρόντισαν να διορίσουν πρόσωπα της αρεσκείας τους σε αυτές. Δήμαρχο όρισαν άμεσα τον Γεώργιο Χονδρονίκη, δικηγόρο, μέσα σε ένα σκοτεινό διαδικαστικό πλαίσιο,⁷⁷ ενώ τον Νοέμβριο τοποθετήθηκε από την κυβέρνηση Τσολάκογλου και νέος Νομάρχης, ο Παναγιώτης Τσιτσιλίας. Ο Δήμος, η Νομαρχία και η Ιερά Μητρόπολη Μυτιλήνης υπήρξαν σε όλη τη διάρκεια της κατοχής, με όποιο κύρος τους είχε περισσέψει, σημαντικά όργανα για την τήρηση της τάξης στο νησί και την αποτροπή αντιστασιακών ενεργειών.⁷⁸ Τάγματα Ασφαλείας στη Λέσβο δεν συγκροτήθηκαν ποτέ. Η κυκλοφορία των εφημερίδων—όσων κυκλοφορούσαν ακόμα με χίλιες δυσκολίες υπό το καθεστώς της λογοκρισίας Μεταξά—διακόπηκε εντελώς και το μόνο έντυπο που συνέχισε να εκδίδεται ήταν το *Φως* του Αθανάσιου Γκράβαλη, που υμνούσε τον «φίλο γερμανικό λαό».⁷⁹

Η Λέσβος είχε μεγάλη στρατιωτική σημασία για την πολεμική στρατηγική του Ράιχ, αφού ο έλεγχος της περιοχής τού προσέφερε πολλαπλά οφέλη: προστάτευε τις πετρελαιοπηγές της Ρουμανίας και διευκόλυνε τη μεταφορά πετρελαίου στα ιταλικά λιμάνια της Μεσογείου, διασφάλιζε τις ιταλικές γραμμές συγκοινωνίας με τα Δωδεκάνησα, αύξαινε το εύρος των δυνητικών επιθέσεων εναντίον των Βρετανών στη Μεσόγειο, περιορίζοντας έτσι τη δυνατότητά τους να κινούνται ελεύθερα στο Αιγαίο, πίεζε στρατιωτικά και διπλωματικά την ουδέτερη στον πόλεμο Τουρκία κ.λπ.. Ενδεικτική της σημασίας που απέδιδαν οι Γερμανοί στη γεωπολιτική θέση του νησιού ήταν η παρουσία του Διοικητή της 12^{ης} Στρατιάς Φον Λιστ στη Μυτιλήνη τον Σεπτέμβριο του 1941, προκειμένου να διαμορφώσει προσωπική άποψη για τις στρατιωτικές δυνάμεις που χρειαζόνταν στο νησί και για την αμυντική οργάνωσή του.⁸⁰

⁷⁶ Αναφορά του Επιτελείου της 164 Μεραρχίας Πεζικού (12-5-1941) για την κατάσταση στη Λέσβο στο Ποριάζης Χ., ό.π., σελ. 204.

⁷⁷ Χονδρονίκη Γ., ό.π., Μυτιλήνη 1954, σελ. 5-8 και Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 156. Ο Χονδρονίκης πιθανότατα προτάθηκε στους Γερμανούς από τον προσωπικό του φίλο Ρ. Ελμ. Ο ίδιος υπερασπίζεται την αποδοχή της θέσης του στο όνομα της «προσφοράς προς τον τόπο και την πατρίδα».

⁷⁸ Την πολιτική «του κατευνασμού και της σύνεσης» την υπερασπίζονταν ενεργητικά οι κατοχικές αρχές, βλ. Ιερά Μητρόπολη Μυτιλήνης, ό.π., σελ. 48, Παρασκευαΐδης Παναγιώτης, *Οι νομάρχες του νομού Λέσβου 1912-2006*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Λέσβου, ιδιωτική έκδοση, Μυτιλήνη 2006, σελ. 48-49 και Χονδρονίκη Γ., ό.π., σελ. 29-30.

⁷⁹ Εφημ. *Φως*, 6-5-1941. Το πρωτοσέλιδο, σε δύο μέρη, αποτελούνταν από άρθρο με τον δίγλωσσο τίτλο «Γενναίοι στρατιώται του Ράιχ!» και εγκωμιαστικό άρθρο για τον τελευταίο λόγο του Χίτλερ.

⁸⁰ Βλάχος Π., ό.π., σελ. 67.

Επίσης, από τη Λέσβο οι Γερμανοί εξασφάλισαν προϊόντα όχι μόνο για την τροφοδοσία της τοπικής δύναμης κατοχής αλλά και για τη συντήρηση των στρατευμάτων που επιχειρούσαν στα διάφορα μέτωπα. Είναι γνωστό ότι οι Γερμανοί είχαν συγκεκριμένη οικονομική στοχοθεσία για τις κατακτημένες περιοχές, εστιάζοντας κυρίως σε προϊόντα που αποτελούσαν τοπικές μονοκαλλιέργειες.⁸¹ Από τη Λέσβο προσπορίστηκαν το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής λαδιού και του καπνού, δέρματα, σαπούνια και άλλα αγαθά.⁸² Τυπικά δεν επρόκειτο για «επιτάξεις», αφού, όπως είναι γνωστό, οι ναζί δεν κατέργησαν τις βασικές καπιταλιστικές αρχές της ελευθερίας των συμβάσεων και της ατομικής ιδιοκτησίας αλλά εξασφάλιζαν τις ανάγκες τους μέσα από εμπορικές συναλλαγές με επίσημες εταιρείες, ελληνικές ή γερμανικές.⁸³ Έτσι λ.χ. από το 1943 όλη η παραγωγή λαδιού έπρεπε να είναι διαθέσιμη για την «Ελαιον», γερμανική ανώνυμη εταιρεία με έδρα τη Μυτιλήνη.⁸⁴ Τα προϊόντα αυτά, κυρίως το λάδι, τα εισήγαγε από την Ελλάδα η Γερμανία και πριν τον πόλεμο, με την ελληνογερμανική συμφωνία εμπορικών συμφηφισμών (clearing) του 1932, αποτελώντας τον σημαντικότερο εμπορικό εταίρο. Είναι γνωστό εξάλλου ότι η εκ των υστέρων δικαιολόγηση της αφαίμαξης της ελληνικής οικονομίας δικαιολογήθηκε από τους ναζί στα πλαίσια της εξέλιξης της συμφωνίας αυτής, με βάση την οποία— χοντρικά— οι Γερμανοί εμφάνιζαν εμπορικό πλεόνασμα πιστωτικό το οποίο «δικαιούνταν νόμιμα» να χρησιμοποιήσουν στη διάρκεια της κατοχής.⁸⁵

Για τις επιτάξεις και τις δεσμεύσεις προϊόντων και αγαθών η Γερμανική Διοίκηση χρησιμοποιούσε, ως επί το πλείστο, τις ελληνικές Αρχές, τον Δήμο Μυτιλήνης και τη Νομαρχία. Γι' αυτό και δεν ήταν πάντα σαφές αν τα διάφορα διοικητικά έγγραφα που έφταναν στις κοινότητες αφορούσαν γερμανικές απαιτήσεις ή ανάγκες της τοπικής διοίκησης για λόγους φορολόγησης ή έλλειψης προϊόντων.⁸⁶ Σε κάθε περίπτωση, η

⁸¹ Hionidou Violetta, *Famine and Death in Occupied Greece, 1941-1944*, Cambridge University Press, 2006, σελ. 64 και 69.

⁸² Οι Γερμανοί επέτρεπαν εξαρχής την διατήρηση ενός μέρους της παραγωγής για οικιακή κατανάλωση και αργότερα, μετά τα προβλήματα του επισιτισμού, έδιναν άδειες για ανταλλαγές ενός μέρους του πλεονάσματος με προϊόντα από την υπόλοιπη Ελλάδα, βλ. Χατζηιωσήφ Χρήστος, «Η ελληνική οικονομία, πεδίο μάχης και αντίστασης» στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ. Γ2, ό.π., σελ. 186 και Καραγάτση Ρεβέκκα, *Προφορικές μαρτυρίες για την Κατοχή και την Αντίσταση στην Αγία Παρασκευή Λέσβου*, Διπλωματική εργασία για το ΠΜΣ «Κοινωνική και Ιστορική Ανθρωπολογία» του τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, Μυτιλήνη 2013, σελ. 47 και 49-51.

⁸³ Μόνο στο πεδίο των «εργασιακών σχέσεων» οι ναζί ξέφευγαν από αυτόν τον κανόνα, επιβάλλοντας συστηματικά μορφές υποχρεωτικής εργασίας, αγγαρείες κ.ά., βλ. Χατζηιωσήφ Χ., ό.π., σελ. 182. Στη Λέσβο τέτοια περίπτωση ήταν ο εξαναγκασμός των κατοίκων να προσέλθουν στα έργα οχύρωσης του Καρά-Τεπέ, κατά την τελευταία φάση της κατοχής, βλ. Παρασκευαΐδης Π., ό.π., σελ. 50.

⁸⁴ Καραγάτση Ρ., ό.π., σελ. 50-51.

⁸⁵ Χατζηιωσήφ Χ., ό.π., σελ. 183-184 και Τσαλίκης Γ., ό.π., σελ. 64-65.

⁸⁶ Καραγάτση Ρ., ό.π., σελ. 42.

συνθήκη αυτή που εμπεριείχε μια αναγκαστικότητα και δεν άφηνε περιθώρια εξαιρέσεων, απομυζούσε τις τοπικές κοινωνίες, αφού, όπως υποψιάζεται κανείς, τα γερμανικά ανταλλάγματα σε είδος ήταν ασήμαντα μπροστά στον όγκο και την αξία των αγαθών που οι ναζί αποσπούσαν,⁸⁷ ενώ και η εκτεταμένη χρήση των πληθωριστικών κατοχικών γερμανικών μάρκων, κατά τις πρώτες μέρες της κατοχής, είχε αδειάσει τις αποθήκες της αγοράς.⁸⁸

Οι κοινωνικές συνέπειες της κατοχής

Η Λέσβος ειδικά, ως μια κοινωνία βασιζόμενη σε μεγάλο βαθμό στη μονοκαλλιέργεια της ελιάς και στην εμπορική διάθεση των προϊόντων του ελαιοκάρπου, ένιωθε βαθιά τις συνέπειες της δέσμευσης του προϊόντος της από τους Γερμανούς και της κατάρρευσης κάθε συκοινωνιακού και εμπορικού δικτύου. Στα πλαίσια αυτά, προωθήθηκε από τις ίδιες τις αγροτικές κοινότητες αλλά και με τις συστάσεις των Αρχών μια πρακτική επιστροφής στην οικονομία της αυτοσυντήρησης, επιχείρηση πολύ δύσκολη αλλά μονόδρομος στις συγκεκριμένες συνθήκες· στην πράξη αυτό σήμαινε στροφή στην καλλιέργεια σιτηρών ή οσπρίων και λαχανικών με την εκμετάλλευση κάθε δυνατής χέρσας έκτασης. Σε ένα βαθμό η επιχείρηση αυτή πέτυχε, αφού τα στοιχεία δίνουν μια ικανοποιητική εικόνα τόσο σε εθνικό επίπεδο⁸⁹ όσο και στην περίπτωση της Λέσβου, όπου τα στοιχεία παρουσιάζουν είτε μια ελαφρά μείωση είτε και αύξηση σε συγκεκριμένα αγροτικά προϊόντα.⁹⁰

Ωστόσο η σκληρή πραγματικότητα ήταν άλλη: τον φοβερό χειμώνα 1941-42 οι νεκροί μόνο στην πόλη της Μυτιλήνης έφτασαν του 2.252· 113 από αυτούς ήταν παιδιά ως 2 ετών. Από αστία πέθαναν 813 άνθρωποι.⁹¹ Το μεγάλο επισιτιστικό πρόβλημα στη Λέσβο και στα υπόλοιπα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου αναδεικνύεται και στις αναφορές Βρετανών αξιωματούχων από την Τουρκία προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών.⁹² Οι προσπάθειες των κατοχικών Αρχών να αντιμετωπίσουν το επισιτιστικό πρόβλημα ήταν ανεπαρκείς: τα συσσίτια του πρώτου χειμώνα από τα οποία τρέφονταν

⁸⁷ Χατζηιωσήφ Χ., ό.π., σελ. 183-184 και Καραγάτση Ρ., ό.π., σελ. 44 και 49.

⁸⁸ Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 63-66 και Σαραντάκος Δ. (1995), ό.π., σελ. 170.

⁸⁹ Βέβαια έχει επισημανθεί ότι η εικόνα αυτή ήταν πρόσκαιρη και παραπλανητική, αφού οι παραγωγικές δυνατότητες της ελληνικής γεωργίας ήταν συγκεκριμένες και στη διάρκεια του μεσοπολέμου είχαν αποκαλυφθεί οι διαρθρωτικές της αδυναμίες, βλ. Χατζηιωσήφ Χ., ό.π., σελ. 196.

⁹⁰ Χονδρονίκης Γ., ό.π., Μυτιλήνη 1954, σελ. 33, Καραγάτση Ρ., ό.π., σελ. 55 και Αναγνωστοπούλου-Κιοσκή Βάνα, «Αναμνήσεις από την Κατοχή των Γερμανών '41-'44 από την Εθνική Αντίσταση στη Μυτιλήνη» στα *Αιολικά Χρονικά*, τ. Δ', Μυτιλήνη 2002, σελ. 215.

⁹¹ Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 141.

⁹² F.O. 371/29840/R7898 στο *Χρονολόγιο γεγονότων 1940-1944*, τ. Α', ό.π., σελ. 226.

ο μισός πληθυσμός της Μυτιλήνης γρήγορα διακόπηκαν και τελικά κατέληξαν απλές διανομές ελάχιστων τροφίμων· τα προϊόντα που εξασφάλιζαν μετά από ανταλλαγές με άλλες περιοχές δεν κατέληγαν πάντα στον πληθυσμό αλλά πιθανότατα στις αποθήκες της μαύρης αγοράς· οι διακηρύξεις για την πάταξη της αισχροκέρδειας αποδείχτηκαν απλοί λεονταρισμοί. Εντέλει υπήρξαν και καταγγελίες και για μεροληπτική διαχείριση της βοήθειας του Ερυθρού Σταυρού,⁹³ όπως και για σκανδαλώδη εκμετάλλευση της περιουσίας των Φιλανθρωπικών Ιδρυμάτων από τους ανθρώπους του Μητροπολίτη Ιακώβου.⁹⁴

Είναι αλήθεια ότι οι επισιτιστικές προσπάθειες προσέκρουαν και σε αντικειμενικές δυσκολίες: στην προτεραιότητα που δινόταν στην τροφοδοσία της Αθήνας, στις απαγορεύσεις ακτοπλοϊκών μετακινήσεων για λόγους στρατιωτικούς αλλά και στα αντικρουόμενα, όπως φαίνεται, συμφέροντα των κοινωνικών φορέων που συμμετείχαν στις επισιτιστικές επιτροπές.⁹⁵ Αν πάντως οι θάνατοι δεν πήραν μεγαλύτερες διαστάσεις αυτό οφείλεται εν μέρει σε πρακτικές μιας αυτονόητης κοινοτικής αλληλεγγύης (όχι όμως γενικευμένης), στη συστηματική απόκρυψη ενός μέρους της παραγωγής, στην αλιεία— όταν έγινε δυνατή η τροφοδοσία των καϊκιών με πετρέλαιο— και στις, άλλοτε νόμιμες και άλλοτε παράνομες και επικίνδυνες, ανταλλαγές προϊόντων που γίνονταν με τη Μακεδονία ή την Τουρκία.⁹⁶

Στο πεδίο της επιβίωσης μέσα στις φοβερές συνθήκες της κατοχής αναδείχθηκαν όλες οι προϋπάρχουσες κοινωνικές αντιθέσεις στο νησί. Φαίνεται ότι για την πείνα το κύριο αίτιο δεν ήταν η έλλειψη αγαθών αλλά η άνιση κατανομή τους στον πληθυσμό.⁹⁷ Πρώτα θύματα ήταν οι άποροι, οι άνεργοι εργάτες και τεχνίτες, οι ακτήμονες χωρικοί. Περαιτέρω, η αποδιοργάνωση του κράτους, η γενικευμένη ανεργία και ο πληθωρισμός χτύπησαν συγκεκριμένες ομάδες μισθωτών του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα. Ακόμα και στη γενικευμένη πρακτική της απόκρυψης αγαθών αποκαλύπτονταν οι ταξικές διαιρέσεις: άλλοι έκρυβαν για να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους, άλλοι για

⁹³ Μαζάουερ Μαρκ, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ, Η εμπειρία της Κατοχής*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994, σελ. 82 και Κοντούλης Όμηρος, ό.π., σελ. 113.

⁹⁴ Η περιουσία των Ιδρυμάτων ήταν τεράστια και μια υγιής αξιοποίησής της θα μπορούσε να συμβάλει στην αντιμετώπιση της πείνας στην κατοχή. Αντίθετα, η διαχείριση του Ιακώβου, προκάλεσε ακόμα και τη γερμανική διοίκηση, η οποία διέταξε ανεξάρτητη έρευνα, στην οποία συμμετείχαν και στελέχη του ΕΑΜ (Γιαλούρης, Τζωάνος, Κανόνης, Σαραντάκος), υπό τη νόμιμη ιδιότητά τους βέβαια ως δικηγόροι και στελέχη της Αγροτικής Τράπεζας, βλ. Σαραντάκος Δ. (1987), ό.π., σελ. 61-62 και 65-66 και (1995), ό.π., σελ. 196-197.

⁹⁵ Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 161 και Χονδρονίκης Γ., ό.π., σελ. 35-36 και 40.

⁹⁶ Μαζάουερ Μ., ό.π., σελ. 84.

⁹⁷ Χατζηιωσήφ Χ., ό.π., σελ. 198 και Καραγάτση Ρ., ό.π., σελ. 53-55.

να οχυρωθούν μπροστά σ' ένα δυσσώονο μέλλον και άλλοι για να πλουτίσουν. Στη Μυτιλήνη και στα χωριά λειτουργούσε μια ιδιαίτερα δραστήρια μαύρη αγορά με υψηλές τιμές, στην οποία η τοπική ελίτ, με την ανοχή των κατοχικών αρχών και των Γερμανών, διέθετε αποθησαυρισμένα αγαθά.⁹⁸

Από τα μέσα του 1942 πάντως στη Λέσβο χάρη στη δράση του Νομαρχιακού Ταμείου Φιλανθρωπίας που άρχισε να λειτουργεί από τις αρχές του χρόνου με πόρους από την ερανική εισφορά στο εξαγόμενο ελαιόλαδο, στα συσσίτια του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού και σε ορισμένες ιδιωτικές προσπάθειες, όπως η κοινωφελής εταιρεία «Προμηθέας» που έκανε οργανωμένα ανταλλαγές προϊόντων, οι συνθήκες βελτιώθηκαν και δεν επαναλήφθηκαν οι καταστάσεις του πρώτου χρόνου της κατοχής. Οι τιμές άρχισαν να πέφτουν από το καλοκαίρι του '42,⁹⁹ μετά την ήττα του Ρόμελ στο Ελ Αλαμείν, και στο εξής μετά από κάθε ήττα του Άξονα, οπότε οι επιτήδριοι έσπευδαν να αδειάσουν έγκαιρα τις αποθήκες τους. Νέες αυξήσεις όμως στις τιμές των αγαθών σημειώνονταν ως το τέλος της κατοχής.¹⁰⁰

Η δράση των βρετανικών υπηρεσιών και οι διαφυγές

Μετά την απόλυτη γερμανική επικράτηση στον ελλαδικό χώρο το καλοκαίρι του 1941, οι βασικές προτεραιότητες των Βρετανών σε σχέση με τη συνέχιση του πολέμου στην Ανατολική Μεσόγειο αναφέρονταν στην προσπάθεια δημιουργίας οργανώσεων κατασκοπίας και δολιοφθοράς, οι οποίες θα μεριμνούσαν αρχικά για τον απεγκλωβισμό όσων στρατιωτών είχαν εγκλωβιστεί στην Ελλάδα και, στη συνέχεια, στη διενέργεια

⁹⁸ Hionidou V., ό.π., σελ. 39, 104-106, 235 και Σκλεπάρης Δημήτρης, *Μαρτυρία. Εικόνες - στιγμιότυπα - σκέψεις από τη ζωή τον καιρό της Κατοχής*, αυτοέκδοση, Μυτιλήνη 1987, σελ. 59-60. Παραπέρα, η πολύ συντηρητική Αρτεμισία Ζυγούρη στο ημερολόγιό της απαριθμεί ονομαστικά – περισσότερο για ψυχική εκτόνωση παρά από πρόθεση δημοσιοποίησης – τα ονόματα (όχι ολόκληρα) 30 τουλάχιστον μαυραγοριτών του Πολιχνίτου (εμπόρων, ελαιοτριβέων, δερματοβιοτεχνών κ.ά.), ενώ κατονόμαζε και τους επιτρόπους της Εκκλησίας ως μαυραγορίτες. Κατά την απελευθέρωση μάλιστα βγάζει φωνή ανακούφισης: «ας φύγουν, όσα κακά μας κάνανε οι δικοί μας οι μαύρι αγορίται δεν μας έκαμαν αυτοί» κ.ο.κ., βλ. Αναγνώστου Στρατής, «Ημερολόγιο της κατοχής και των πρώτων μηνών του εμφυλίου στον Πολιχνίτο» στα *Αιολικά Χρονικά*, τ. Δ', Μυτιλήνη 2002, σελ. 323, 325-327.

⁹⁹ Η πτώση των τιμών επιβεβαιώνεται και από τα δύο γνωστά ημερολόγια που σώζονται, στα οποία καταγράφονται αναλυτικά οι τιμές των προϊόντων, βλ. Αναγνώστου Στρατής, ό.π., σελ. 317 (εδώ η πτώση των τιμών εντοπίζεται στα μέσα Δεκεμβρίου του 1942) και Παρασκευαΐδης Ευστράτιος, «Παιδικό ημερολόγιο κατοχής 1941-1944» στα *Αιολικά Χρονικά*, τ. Γ', Μυτιλήνη 2001, σελ. 263 (εδώ εντοπίζεται στον Μάρτη και Απρίλη του 1943).

¹⁰⁰ Κλήμης Ν. Αριστείδης, «Διακύμανση τιμών βασικών ειδών στη Μυτιλήνη μεταξύ 1/12/1943 και 20/10/1944 (ανά δεκαήμερο)» στα *Λεσβιακά*, τ. ΙΣΤ', Μυτιλήνη 1996, σελ. 242-247. Αυτό φαίνεται και στο ημερολόγιο της Ζυγούρη, βλ. Αναγνώστου Στρατής, ό.π., σελ. 320.

σαμποτάζ προκειμένου να δυσχεράνουν τον ανεφοδιασμό των Γερμανών στο αφρικανικό μέτωπο.¹⁰¹ Οι προσπάθειες αυτές συντονίζονταν από τις βρετανικές υπηρεσίες που δρούσαν γύρω από το συμμαχικό στρατηγείο του Καΐρου, υπήρχαν όμως σημαντικές βάσεις και στις δύο μεγάλες πόλεις της ουδέτερης στον πόλεμο Τουρκίας, της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης. Στο βρετανικό προξενείο της Σμύρνης που συντόνιζε τις διαφυγές από την Ελλάδα φιλοξενούνταν κλιμάκια τόσο της παραδοσιακής υπηρεσίας πληροφοριών της Βρετανίας, της Secret (ή Special) Intelligence Service (SIS ή MI6), όσο και της νεοσύστατης Special Operations Executive (SOE), που ιδρύθηκε τον Ιούλιο του 1940, σε μια δύσκολη συγκυρία για τους Βρετανούς, με σκοπό να συντονίσει πρακτικές ανορθόδοξου πολέμου και άλλες μορφές αντίστασης απέναντι στους Γερμανούς στις κατεχόμενες χώρες. Επικεφαλής της SIS εκεί και υπεύθυνος για τις διαφυγές ήταν ο πλωτάρχης του βρετανικού ναυτικού Νόελ Ρης και υποδιοικητής ο Λέσβιος Χρήστος Γονατάς, πρώην υποπρόξενος της Βρετανίας στο νησί, ενώ επικεφαλής της SOE ήταν ο Ντέιβιντ Πόουσον.

Εκτός από τη διαπεραίωση των στρατιωτικών, οι Βρετανοί και οι υπηρεσίες της Σμύρνης οργάνωσαν και ένα δίκτυο στρατολόγησης νέων ανθρώπων που ήθελαν να φύγουν και να ενταχθούν στον υπό διαμόρφωση ελληνικό στρατό στη Μέση Ανατολή. Ανώτερες υπηρεσίες του Συμμαχικού Στρατηγείου ασχολήθηκαν μάλιστα με την υπόθεση αυτή, αφού διαπίστωναν την αδυναμία των Αρχών της Σμύρνης να οργανώσουν επιτυχώς τις διαφυγές. Οι Βρετανοί προσανατολίστηκαν στην αναβάθμιση των επαφών με το τουρκικό ΓΕΣ, που ήταν πιο πρόθυμο να συνεργαστεί από ό,τι το τουρκικό Υπουργείο Εξωτερικών, και τη συστηματοποίηση των δωροδοκιών προς τις τοπικές Αρχές.¹⁰² Οι πρακτικές αυτές είχαν, όπως φαίνεται, αποτέλεσμα, αφού εξασφάλισαν οργανωμένα τις προωθήσεις των Ελλήνων φυγάδων προς τη Μέση Ανατολή με τη συνεργασία των τουρκικών αρχών.¹⁰³ Όσο προχωρούσε ο πόλεμος και σημειώνονταν συμμαχικές επιτυχίες οι τουρκικές διευκολύνσεις αυξάνονταν.¹⁰⁴

¹⁰¹ Λυμπεράτος Μιχάλης, «Οι οργανώσεις της Αντίστασης» στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, ό.π., τ. Γ2 (επιμ. Χ. Χατζηιωσήφ, Π. Παπαστράτης), Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σελ. 61-62. Οι οργανώσεις αυτές δανείζονταν ονόματα από την ελληνική μυθολογία (Προμηθέας, Απόλλων, Κόδρος, Μίδας κ.ά.) και στηρίζονταν στη στρατολόγηση ικανών Ελλήνων αξιωματικών, οι οποίοι ήταν αποδεδειγμένα αγγλόφιλοι, αρκετοί από αυτούς απότακτοι βενιζελικοί αξιωματικοί του '35. Κατά βάση ήταν εθελοντές στον αντιφασιστικό αγώνα, οι Βρετανοί φρόντιζαν όμως για την τακτική μισθοδοσία τους.

¹⁰² F.O. 371/29917/P10919 της 26-12-1941 και 4-1-1942 στο *Χρονολόγιο γεγονότων 1940-1944*, τ. Α', ό.π., σελ. 254 και 256.

¹⁰³ F.O. 371/33180/R324 της 9-1-1942 στο *Χρονολόγιο γεγονότων 1940-1944*, τ. Α', ό.π., σελ. 258.

¹⁰⁴ Φλάισερ Χ., ό.π., σελ. 263.

Ωστόσο για τους Έλληνες φυγάδες τα πράγματα δεν ήταν απλά. Δεκάδες νέοι είχαν προσπαθήσει να φύγουν από την αρχή του πολέμου. Τα κίνητρα όσων έφευγαν ήταν ποικίλα: άλλοι γιατί καταζητούνταν από τους ναζί, άλλοι για να ξεφύγουν από την πείνα, άλλοι από πατριωτικό καθήκον για να ενταχθούν στον ελληνικό στρατό.¹⁰⁵ Οι διαφυγές ήταν πραγματικά πολύ επικίνδυνες και γίνονταν στην αρχή από ολιγομελείς ομάδες, χωρίς ιδιαίτερη οργάνωση, με ακατάλληλες, μικρές βάρκες και χωρίς σαφή προορισμό. Η τύχη των φυγάδων εξαρτιόταν κατά κανόνα από την «καλή θέληση» των τουρκικών Αρχών. Σε ορισμένες περιοχές, όπως στο Αϊβαλί, οι τοπικές Αρχές ήταν ανοιχτά φιλοναζιστικές και επαναπροωθούσαν τους φυγάδες, αν δεν τους παρέδιδαν οι ίδιες στις γερμανικές ακταιωρούς· νοτιότερα και πιο κοντά στη Σμύρνη και το αγγλικό προξενείο η υποδοχή ήταν ευμενέστερη. Γενικός κανόνας ήταν πάντως ότι επαναπροωθούσαν ένα ποσοστό βαρκών για να μην προκαλούν τους Γερμανούς. Ο τοπικός πληθυσμός κατά κανόνα φερόταν φιλικά στους Έλληνες φυγάδες, αφού ανάμεσά τους βρισκόταν και ένα κομμάτι της ανταλλαγής των πληθυσμών του 1923 με καταγωγή από τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου. Όσοι πάντως συλλαμβάνονταν και επιστρέφονταν στο νησί αντιμετώπιζαν την προοπτική της φυλάκισης, της μεταγωγής στο στρατόπεδο Π. Μελά της Θεσσαλονίκης ή και της άμεσης εκτέλεσης. Έχουν επισημανθεί τα ονόματα 42 νέων από τη Λέσβο— που είτε καταδόθηκαν, είτε αντιμετώπισαν ατυχίες στο ταξίδι, είτε συνελήφθησαν από τις τουρκικές αρχές και απελάθηκαν— οι οποίοι εκτελέστηκαν από τους Γερμανούς στα Τσαμάκια της Μυτιλήνης, και δεκατριών ακόμα που πέθαναν στο ταξίδι.¹⁰⁶ Οι γερμανικές μυστικές υπηρεσίες της Λέσβου είχαν στο επίκεντρο της δράσης τους την αποτροπή των διαφυγών και την ανακάλυψη του δικτύου που τις υλοποιεί.

Εντέλει, εκατοντάδες ήταν και αυτοί που πέρασαν απέναντι και κατατάχτηκαν τελικά στον ελληνικό στρατό. Ένα μέτρο του αριθμού των Λέσβιων που έφτασαν στη Μ. Ανατολή δίνουν εμμέσως και οι πληροφορίες που στέλνει ο Βρετανός Ανώτατος Στρατιωτικός Διοικητής Μ. Ανατολής προς το F.O. μετά την καταστολή του κινήματος

¹⁰⁵ Ενδιαφέρουσες είναι εδώ οι προσωπικές μαρτυρίες Λέσβιων που πέρασαν απέναντι, όπως του Παναγιώτη Αμπατζή, του Σπύρου Ανδρεάδη, του Γιώργου Γιαννουλέλλη, του Γιώργου Καραμανλή και του Φρίξου Πρωτογερέλλη που διασώθηκαν στο περιοδικό *Αιολικά Χρονικά*, βλ. βιβλιογραφία. Μια ιδιαίτερη εκδοχή προσφέρει η περίπτωση του Γιαννουλέλλη, ο οποίος πέρασε απέναντι λόγω ...ερωτικής απογοήτευσης, αλλά ενεπλάκη ζωηρά στο κίνημα της Μ. Ανατολής.

¹⁰⁶ Γαλέτσας Γιώργος, *Λέσβιοι στην Εθνική Αντίσταση*, τ. Β', εκδόσεις Αιολίδα, Μυτιλήνη 2018, σελ. 162-163 και 246.

του Απρίλη '44.¹⁰⁷ Σύμφωνα με αυτές η πλειοψηφία των Ελλήνων στρατιωτών προερχόταν από τα νησιά του Αιγαίου— περίπου 8.000, άρα ένα μεγάλο κομμάτι αρκετών εκατοντάδων αντιστοιχεί στη Λέσβο— και μάλιστα οι περισσότεροι ανήκαν στους «στασιαστές». Όταν στις αρχές Μαΐου του 1945 επέστρεψε το πλοίο της UNNRA με τους νησιώτες-στασιαστές που κρατούνταν ως τότε σε στρατόπεδα συγκέντρωσης στην Αφρική και τη Μ. Ανατολή, στη Λέσβο αποβιβάστηκαν περίπου 500 άτομα.¹⁰⁸

Εκτός από τις διαφυγές, οι υπηρεσίες της Σμύρνης συντόνισαν και τις πρώτες ομάδες κατασκοπίας και δολιοφθορών στο νησί. Από τα τέλη του 1941 έως τα μέσα Φλεβάρη 1942 δρούσε στη Μυτιλήνη ένα κλιμάκιο Λέσβιων αντιστασιακών, υπό την εποπτεία του Χρήστου Γονατά και με σύνδεσμο τον δραστήριο έμπορο Χριστόφορο Ευστρατίου. Ψυχή της ομάδας ήταν ο Λιμενάρχης Μυτιλήνης Ηλίας Καζάκος, ο οποίος είχε επαφή και με την οργάνωση «Όμηρος» της Αθήνας,¹⁰⁹ και ο Σοφοκλής Βουρνάζος, παλιός βενιζελικός αξιωματικός, που αργότερα θα συνδεθεί για ένα διάστημα με το ΕΑΜ. Κύρια μέριμνα της ομάδας αυτής ήταν η κατόπτευση των γερμανικών κινήσεων και η αποτύπωση των οχυρώσεών τους, ενώ μεθόδευαν και τις διαφυγές. Η ομάδα αυτή εξαρθρώθηκε τον Φλεβάρη του 1942. Τέσσερα μέλη της ομάδας, ανάμεσά τους και ο Καζάκος, εκτελέστηκαν. Ο Ευστρατίου διέφυγε στη Σμύρνη.

Ένα δεύτερο κλιμάκιο της ομάδας αυτής (Α. Αναστασιάδης, Ν. Βολογιάννης, Γ. Μούρας), που δεν ήταν σταμπαρισμένο από τη GFP, συνέχισε τη δράση από την άνοιξη του ίδιου χρόνου ως τον Μάιο του 1943, όταν τα μέλη και της ομάδας αυτής συνελήφθησαν. Σημαντικότερη επιτυχία τους ήταν η αποτύπωση της οχύρωσης της Λήμνου. Ο Γρηγόρης Γερούκης, ένας από τους πρώτους αξιωματικούς που συνδέθηκαν με την ομάδα του Καζάκου, στις αναμνήσεις του παρουσιάζει μια μάλλον φιλόδοξη εικόνα οργανωτικής ανάπτυξης (στόχους, καθήκοντα, τμήματα, στελέχη κ.λπ.).¹¹⁰ στην πραγματικότητα η λογική της μαζικής αντιστασιακής δουλειάς ήταν μάλλον πρόωρη και έξω από την οπτική των υπηρεσιών της Σμύρνης. Αυτό που πρόλαβαν να κάνουν οι ομάδες αυτές ήταν να παρέχουν πληροφορίες στους Άγγλους για τις κινήσεις

¹⁰⁷ F.O. 371/43702/R7486 στο *Χρονολόγιο γεγονότων 1940-1944*, τ. Α', ό.π., σελ. 268.

¹⁰⁸ Ανδρεάδης Σπύρος, «Το χρονικό της Μ. Ανατολής» στα *Αιολικά Χρονικά*, τ. Β', Μυτιλήνη 2000, σελ. 113.

¹⁰⁹ Κεμερλής Π. — Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 113 και Αποστόλου Απόστολος, *Μνήμες, Η Εθνική Αντίσταση στη Λέσβο*, Εκδόσεις Κ. Καπόπουλος, Αθήνα 1985, σελ. 171-176. Η οργάνωση «Όμηρος» είχε ιδρυθεί υπό την πολιτική επιρροή του Παναγιώτη Κανελλόπουλου.

¹¹⁰ Γερούκης Γρηγόρης, *Αντίσταση αγωνιστών Αιγαίου 1941-1942*, αυτοέκδοση, Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 10-12 και 17-19.

των Γερμανών, για τις στρατιωτικές εγκαταστάσεις τους στη Λέσβο και τη Λήμνο, και να μεθοδεύσουν με ασφάλεια τις διαφυγές.

Μετά την εξάρθρωση και του δεύτερου κλιμακίου τους στη Λέσβο, οι βρετανικές υπηρεσίες προσανατολίστηκαν στη συνεργασία και την αξιοποίηση της τοπικής αντιστασιακής οργάνωσης, που είχε αναπτυχθεί αυτόνομα πριν ακόμη συνδεθεί με το ΕΑΜ και η οποία ανέλαβε να λειτουργεί και να περιφρουρεί τον βρετανικό ασύρματο. Οι πληροφορίες του ασυρμάτου ήταν χρήσιμες στην υλοποίηση των σαμποτάζ που έκαναν τα βρετανικά υποβρύχια και οι κομάντο στο Αιγαίο, αφού το λιμάνι της Μυτιλήνης χρησιμοποιούσαν καθημερινά δεκάδες πλοία που είχαν κάποια σχέση με τα συμφέροντα των δυνάμεων του Άξονα.

Η ανασυγκρότηση του ΚΚΕ και η ίδρυση αντιστασιακής οργάνωσης

Τα γεγονότα του 1940-41 βρήκαν το ΚΚΕ με την ηγεσία του στη φυλακή ή την εξορία, με διαλυμένες οργανώσεις, με τον μηχανισμό του διαβρωμένο από την ασφάλεια του Μανιαδάκη, με τα μέλη του σε μεγάλη σύγχυση και με κυρίαρχο έναν εσωστρεφή χαφιδοκεντρικό λόγο. Η αντιφατική στάση του απέναντι στις εξελίξεις (τα γράμματα Ζαχαριάδη, η διαφοροποίηση της Παλιάς Κεντρικής Επιτροπής κ.λπ.) ήταν ασφαλώς απόρροια αυτής της κατάστασης στο εσωτερικό του κόμματος. Παρά τη συμμετοχή χιλιάδων κομμουνιστών στρατιωτών στην αμυντική προσπάθεια στην Αλβανία, αντίστοιχη αμηχανία διαπερνούσε τη στάση του ΚΚΕ και μετά την γερμανική κατάκτηση, σε βαθμό που εκ των υστέρων κατηγορήθηκε για «ανοχή» απέναντι στον κατακτητή, για απουσία διάθεσης και σχεδιασμού για αντίσταση, ακόμα και για συνεργασία με τους Γερμανούς. Η πραγματικότητα είναι ότι από την κατάρρευση του μετώπου στη Β. Ελλάδα ως τη γερμανική επίθεση στη Σοβιετική Ένωση στις 22 Ιουνίου 1941, το ΚΚΕ αδυνατούσε ειλικρινά να έχει σαφή και ενιαία κατεύθυνση. Πέρα από τα εσωτερικά του προβλήματα που παρέμεναν άλυτα, διατρεχόταν προφανώς από τις ίδιες αμηχανίες που διαπερνούσαν την ελληνική κοινωνία και τον πολιτικό κόσμο γενικότερα, ώστε είναι άδικο να του χρεώνεται η αδυναμία του να πράξει αυτό που δεν έπραξε κανείς άλλος.¹¹¹ Για το λόγο αυτό η πρωτοβουλία πέρασε στις αποκομμένες τοπικές οργανώσεις του κόμματος που προσπάθησαν να ανασυγκροτηθούν και να διερευνήσουν μόνες

¹¹¹ Για τη γενικότερη κατάσταση στο ΚΚΕ κατά την περίοδο αυτή βλ. Παπαθανασίου Ιωάννα, «Το Κομμουνιστικό Κόμμα στην πρόκληση της ιστορίας 1940-1945» στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ. Γ2 (επιμ. Χ. Χατζιωσήφ, Π. Παπαστράτης), Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σελ. 93-95. Σε σχέση με τις καταγγελίες για συνεργασία κομμουνιστών με τους Γερμανούς, δεν έχει καταγραφεί καμία τέτοια περίπτωση στην Ελλάδα, παρά τις ντεφετιστικές διακηρύξεις μικρών τροτσκιστικών ομάδων.

τους μορφές απάντησης στον κατακτητή, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα το Μακεδονικό Γραφείο.

Έτσι, τον τόνο κατά το πρώτο διάστημα της κατοχής έδωσαν τα εκατοντάδες εξόριστα στελέχη, που βρήκαν ευκαιρία μέσα στην αναταραχή της εισβολής των Γερμανών να δραπετεύσουν· έχοντας μείνει μακριά από τις εσωκομματικές έριδες του προηγούμενου διαστήματος, κατάφεραν να συσπειρώσουν στελέχη από τις αντιμαχόμενες μερίδες, να ανοιχτούν σε έναν ευρύτερο κοινωνικό χώρο και να βάλουν τα θεμέλια της αντιφασιστικής αντίστασης. Η επιχείρηση Μπαρμπαρόσα εντέλει «επανέφερε τον κόσμο στις ισορροπίες που ανατράπηκαν με τις συμφωνίες του Μονάχου»,¹¹² και έδωσε το έναυσμα της κομματικής ανασύνταξης με τις τρεις ολομέλειες που ακολούθησαν και τη Β΄ Πανελλαδική Συνδιάσκεψη του Δεκέμβρη του 1942.

Παράδειγμα που φαίνεται να επιβεβαιώνει τις παραπάνω εκτιμήσεις αποτελεί και η Λέσβος. Εδώ οι προσπάθειες οργάνωσης της αντίστασης στους κατακτητές ξεκίνησαν αυτόνομα, από διάφορους πυρήνες που σχετίζονταν με το ΚΚΕ και αρκετά νωρίς.¹¹³ Αρχικά, ήρθαν από έξω· μετά την εισβολή των Γερμανών, μέσα Απρίλη του 1941, ο καταγόμενος από την Αγιάσο Γρηγόρης Κουντουρέλλης έρχεται στο νησί, μετά την ομαδική απόδραση από το Σανατόριο Ασβεστοχωρίου Θεσσαλονίκης. Οι περισσότεροι πυρήνες που ανήκαν στο Μακεδονικό γραφείο είχαν πάρει αυτόνομα αποφάσεις να γυρίσουν όλοι οι επαρχιώτες κομμουνιστές στις πατρίδες τους και να συγκροτήσουν παράνομους πυρήνες ώστε να συνεχιστεί η αντίσταση.

Η δράση του Κουντουρέλλη έγινε αντιληπτή και διακόπηκε με βίαιο τρόπο. Στις 21 Ιουνίου η Ασφάλεια εξέδωσε ανακοίνωση ότι βρέθηκαν στην πόλη ριγμένες προκηρύξεις με αντιφασιστικό περιεχόμενο. Αυτό έδωσε το πρόσχημα για τη σύλληψη πάνω από 250 πολιτών, με φάκελο στην Ασφάλεια, ανάμεσα στους οποίους και ο Κουντουρέλλης. Οι περισσότεροι απελευθερώθηκαν μετά από κάποιο διάστημα, ενώ κάποιοι κρατήθηκαν για μήνες φτάνοντας ως το Ανώτερο Γερμανικό Στρατοδικείο στη Θεσσαλονίκη, όπου τελικά αθωώθηκαν. Οι διώξεις αυτές ανέστειλαν για ένα διάστημα τις προσπάθειες για τη συγκρότηση πυρήνων της οργάνωσης, καθώς ένα πολύτιμο δυναμικό βρέθηκε για μήνες σε ομηρία. Ο ίδιος ο Κουντουρέλλης ξαναπιάστηκε από την

¹¹² Παπαθανασίου Ιωάννα, ό.π., σελ. 96.

¹¹³ Εδώ αναφέρονται οι προσπάθειες που έγιναν από την πλευρά του ΚΚΕ και των συμμάχων του. Για τις αντιστασιακές ομάδες που συγκροτήθηκαν υπό την επίβλεψη του βρετανικού προξενείου της Σμύρνης έγινε λόγος στην προηγούμενη ενότητα.

Ασφάλεια αργότερα και στάλθηκε στην Ακροναυπλία. Κομματική οργάνωση και αντιστασιακή ομάδα επιχείρησε να συγκροτήσει το πρώτο δεκαήμερο του Ιούνη και ο Νίκος Βουδούρης, σταλμένος από το Μακεδονικό Γραφείο. Συνελήφθη όμως την επόμενη ημέρα της άφιξής του και εκτελέστηκε στις αρχές Σεπτεμβρίου του '41.

Υπήρξαν όμως και εσωτερικές δυνάμεις στο νησί που προσπάθησαν να κάνουν κάτι. Κομματική οργάνωση του ΚΚΕ δεν υπήρχε ήδη από το 1936, αλλά υπήρχαν πολλοί παλιοί κομμουνιστές, οι οποίοι είτε είχαν αποστασιοποιηθεί λόγω των διώξεων και είχαν υπογράψει δήλωση, είτε είχαν απογοητευτεί από τη γενικότερη κατάσταση στο κομμουνιστικό κίνημα και το γερμανοσοβιετικό σύμφωνο, είτε βρίσκονταν σε εμφανή αμηχανία και ιδιώτευαν. Τα νέα για τη ναζιστική επίθεση στη Σοβιετική Ένωση προκάλεσαν περισσότερο ανακούφιση παρά φόβο στους αριστερούς του νησιού και σύντομα άρχισαν να ξαναβρίσκονται και να συζητούν τις εξελίξεις. Υπήρξαν παράλληλα και ορισμένες πρώιμες, αυθόρμητες αντιστασιακές πράξεις, όπως το κρύψιμο των διαθέσιμων όπλων, η διατήρηση κρυμμένων ραδιοφώνων και η κατασκευή νέων, η συμβολή στις πρώτες διαφυγές, η διακίνηση ενημερωτικών δελτίων με τα νέα από τα μέτωπα και τα κέντρα πολιτικών αποφάσεων, η διαμόρφωση «ομάδων πίεσης» σε ορισμένα χωριά για τον επισιτισμό κ.λπ.. Εντυπωσιακή ενέργεια— και ανώνυμη ακόμα— είναι το σαμποτάζ που πραγματοποιήθηκε με την αποκοπή των τηλεφωνικών συρμάτων που σύνδεαν τις εγκαταστάσεις των Γερμανών στον Καρά-Τεπέ με το αρχηγείο της Μυτιλήνης. Σιγά-σιγά και με την επιστροφή των Λέσβιων στρατιωτών από το μέτωπο, άρχισαν οι πρώτες παρέες να συγκροτούνται σε παράνομους αυτόνομους κομματικούς πυρήνες, με βάση την εμπειρία και της μεταξικής περιόδου.

Τελικά, αυτές οι κινήσεις πήραν πιο οργανωμένη μορφή στη Μυτιλήνη, προς τα τέλη Νοέμβρη του 1941 (σύμφωνα με τις περισσότερες μαρτυρίες). Χωρίς καμία συνεννόηση με οργανώσεις στην ηπειρωτική Ελλάδα και μετά από πολλές ανιχνευτικές συζητήσεις, ιδρύθηκε μέσα σ' ένα πλαίσιο συνωμοτικότητας μια αντιστασιακή οργάνωση, η Κεντρική Επιτροπή Απελευθερωτικού Αγώνα Λέσβου (ΚΕΑΑΛ)— ή σύμφωνα με μια άλλη μαρτυρία Κεντρική Επιτροπή Εθνικής Αντίστασης Λέσβου (ΚΕΕΑΛ).¹¹⁴ Τα πρόσωπα που συνέστησαν τον αρχικό πυρήνα της οργάνωσης και διαχειρίστηκαν

¹¹⁴ Η πρώτη εκδοχή δίνεται από τους Κεμερλή Π. – Πολυχρονιάδη Α., ό.π., σελ. 104-112, η δεύτερη από τον Αποστόλου, βλ. Αποστόλου Α. (1985), ό.π., σελ. 98. Σε κάθε περίπτωση, φαίνεται ότι όλοι αναφέρονταν σε αυτήν ως η «Οργάνωση», βλ. Σαραντάκος Δ. (1995), ό.π., σελ. 191-194 και (1987), ό.π., σελ. 56 (εδώ αναφέρεται ως «Εθνική Οργάνωση Λέσβου»).

στην πρώτη φάση την ανάπτυξή της ήταν ο Απόστολος Αποστόλου, καθηγητής Χημείας και παλιό μέλος του ΚΚΕ, ο Παναγιώτης Κεμερλής, ιδιοκτήτης φωτογραφείου και παλιός αγροτιστής, ο Θείελπις Λευκίας, δημοσιογράφος, πρώην βουλευτής των Φιλελευθέρων, ο Ζήνων Ελευθεριάδης, γιατρός, ο Δημήτρης Σίμος, έμπορος, παλιό μέλος του ΚΚΕ, ο Μανώλης Λαμπαδαρίδης, ράφτης και μέλος του ΚΚΕ, και ο ζωγράφος Αντώνης Πρωτοπάτσης. Δεν διασώθηκε— και μάλλον δεν συντάχθηκε καν— κάποιο προγραμματικό κείμενο της οργάνωσης, ήταν όμως φανερό ότι σαν άμεσος στόχος έμπαινε το διώξιμο του κατακτητή και η κατάλυση του φασιστικού καθεστώτος.¹¹⁵

Όπως φαίνεται από τα παραπάνω, η ίδρυση αυτού που αργότερα θα γινόταν το ΕΑΜ Λέσβου, δεν ήταν προϊόν αποκλειστικά πρωτοβουλίας στελεχών του ΚΚΕ, ούτε έγινε δυνατή με την είσοδο στελεχών από έξω. Ο αρχικός κύκλος των μελών της οργάνωσης ανήκε στα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα και στον χώρο των διανοουμένων και πολιτικά εκπροσωπούσε ένα ευρύ φάσμα, από τον χώρο του ΚΚΕ και τους μεσοπολεμικούς συμμάχους του (την Αγροτική Πολιτική Οργάνωση Λέσβου)¹¹⁶ ως τους παλιούς Φιλελεύθερους. Προς την κατεύθυνση αυτής της αμφίπλευρης εξάπλωσης— κοινωνικά και πολιτικά— κινήθηκε και η επακόλουθη διεύρυνση της οργάνωσης μέσα στο 1942. Μάλιστα αυτή πραγματοποιήθηκε μάλλον σε παράλληλους, αυτόνομους κύκλους, στα κεφαλοχώρια του νησιού. Το ΚΚΕ αναμφίβολα είχε την πρωτοβουλία στην προσπάθεια αυτή, έχοντας την εμπειρία της παράνομης δουλειάς και κινητοποιώντας όλα τα παλιά μέλη του, ακόμα και όσους— ή μάλλον κυρίως αυτούς— που είχαν υπογράψει δήλωση στη διάρκεια της δικτατορίας. Την αντιστασιακή προσπάθεια στήριζαν επίσης, όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα, παλιοί βενιζελικοί αξιωματικοί, που στις συνθήκες αυτές μετακινήθηκαν πιο αριστερά. Υπήρξαν στρατολογήσεις ακόμα και βιομηχάνων, όπως του Μανταμαδιώτη Κομίλη, γεγονός που, από τη μια, προκάλούσε μια δυσφορία στην εργατική βάση της οργάνωσης, από την άλλη, επέτρεψε το οργανωτικό άνοιγμα της αντίστασης και στα ανώτερα στρώματα, όσα τουλάχιστον δεν εκμεταλλεύτηκαν τις συνθήκες για να αυξήσουν τον πλούτο τους και δεν συνεργάστηκαν με τον κατακτητή.

Από τον Μάρτη, και πιο στενά από καλοκαίρι, του 1943 η οργάνωση συνδέθηκε με το βρετανικό προξενείο της Σμύρνης και ανέλαβε τα καθήκοντα που πριν είχε το

¹¹⁵ Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 104-112.

¹¹⁶ Η Οργάνωση αυτή είχε ιδρυθεί το 1935 με πρωτοβουλία του Παναγιώτη Κεμερλή με στόχο την χειραφέτηση του αγροτικού κόσμου και την συνεργασία με τις προοδευτικές δυνάμεις του νησιού και το ΚΚΕ ενάντια στον φασισμό. Η ΑΠΟΛ διαλύθηκε όπως όλα τα κόμματα και οι οργανώσεις το 1936, βλ. Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 470-475.

κλιμάκιο της ΜΙ6 που είχε εξαρθρωθεί τον Μάιο.¹¹⁷ Η σύνδεση αυτή έγινε παράλληλα με τη διεύρυνση της οργάνωσης με κάποια μέλη που συμμετείχαν αρχικά στην ομάδα της βρετανικής ΜΙ6 αλλά και ορισμένα συντηρητικά στοιχεία, γεγονός που προκαλούσε ορισμένες ενστάσεις.¹¹⁸ Έκτοτε η Οργάνωση διατηρούσε τον βρετανικό ασύρματο και έστελνε πληροφορίες στους Βρετανούς για τη διενέργεια των σαμποτάζ στο Αιγαίο, μεθόδευσε πιο οργανωμένα τις φυγαδεύσεις στην Τουρκία,¹¹⁹ σύστησε επιτροπές στα χωριά που μεριμνούσαν για τα ζητήματα του επισιτισμού κάνοντας παρεμβάσεις στις κατοχικές αρχές,¹²⁰ έφτιαξε καταναλωτικούς συνεταιρισμούς σε διάφορους υπαλληλικούς κλάδους, ενώ στις αρχές του 1943 είχε προσπαθήσει να οργανώσει την ανυπακοή στο διάταγμα της πολιτικής επιστράτευσης που αφορούσε αγγαρείες στα οχυρωματικά έργα του Καρα-Τεπέ και της Λήμνου.¹²¹ Με έναν τρόπο, ειδικά στα χωριά, τα μέλη της Οργάνωσης φρόντιζαν να αποκαταστήσουν την κοινωνική συνοχή και την αλληλεγγύη της κοινότητας που είχε διαταραχθεί με τις μικροκλοπές και άλλες πράξεις ατομικής επιβίωσης, ενώ επιχείρησαν έστω και σε συμβολικό επίπεδο να αποκρύψουν συλλογικά το παρακράτημα της ελαιοπαραγωγής από τους Γερμανούς, ως μια τοπική εκδοχή της «μάχης της σοδειάς». Σε οργανωτικό επίπεδο η ανάπτυξη ήταν εμφανής, αφού μέσα στο 1943 είχαν συγκροτηθεί επιτροπές στην πόλη της Μυτιλήνης, με ειδικά καθήκοντα, και τομεακές επιτροπές σε κάθε μεγάλο χωριό της λεσβιακής υπαίθρου με εκατοντάδες μέλη.¹²²

¹¹⁷ Αποστόλου Α. (1985), ό.π., σελ. 157-15. Για να εξασφαλίσουν μάλιστα τη συνεργασία της οργάνωσης οι Βρετανοί τής υποσχέθηκαν όπλα, βλ. Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 187.

¹¹⁸ Αναγνωστοπούλου-Κιοσκή, ό.π., σελ. 216 και Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 187. Οι ενστάσεις πάντως αυτές πιθανόν να προέκυψαν εκ των υστέρων, καθώς τα άτομα που συνδέονταν κυρίως με τον παλιό βενιζελικό χώρο, αυτά αποχώρησαν από το ΕΑΜ αμέσως μετά την απελευθέρωση.

¹¹⁹ Έχουν αναφερθεί 5 σημεία-βάσεις διαφυγών υπό τον έλεγχο του ΕΑΜ, από τα οποία τα κυριότερα βρίσκονταν στο ακρωτήριο της Σαρακήνας στην περιοχή του Μανταμάδου και στο ακρωτήριο της Κακοπετριάς στην περιοχή των Μυστεγνών, βλ. Αποστόλου Α. (1985), ό.π., σελ. 157-159.

¹²⁰ Κοντούλης Ο., ό.π., σελ. 112 κ.ε.. Στο πεδίο αυτό συναντήθηκε η δράση της Οργάνωσης με ένα κομμάτι του κλήρου που είχε αναλάβει ανάλογες πρωτοβουλίες, όπως τον Μητροπολίτη Μηθύμνης Διονύσιο, ο οποίος στις παραμονές της απελευθέρωσης έγινε πρόεδρος της ΝΕ του ΕΑΜ.

¹²¹ Κοντούλης Ο., ό.π., σελ. 130. Η «πολιτική επιστράτευση» εφαρμόστηκε στην Ελλάδα λίγους μήνες πριν επιβληθεί στις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης με διαταγή της 30-1-1943 με κύριο στόχο την προσφορά εργασίας στο εσωτερικό της χώρας. Το αναπτυγμένο ήδη ΕΑΜ στην Αθήνα απάντησε με δύο μεγάλες απεργιακές κινητοποιήσεις, στις 24-2 και 5-3-1943 με αποτέλεσμα να καταργηθούν στην πράξη οι διαταγές, βλ. Χατζηιωσήφ Χ., ό.π., σελ. 205. Στη Λέσβο το επίπεδο της Οργάνωσης δεν ήταν ακόμα τέτοιο που να πετύχει την ακύρωση της επιστράτευσης στην πράξη, αφού οι Γερμανοί προσέδλκυναν για δουλειά κόσμο που δεν είχε κυριολεκτικά να φάει.

¹²² Ο Όμηρος Κοντούλης κομπάζει πως ήδη μέσα στο 1943 η οργάνωση της Αγιάσου έχει πάνω από 300 μέλη, βλ. Κοντούλης Ο., ό.π., σελ. 121. Αργότερα, με την ίδρυση του ΕΛΑΣ, η Αγιάσος πρόσφερε περίπου 80 ένοπλους αγωνιστές και πολύ περισσότερους εφεδρικούς, βλ. Αποστόλου Α. (1985), ό.π., σελ. 112.

Η σύνδεση με το ΕΑΜ και η ανοιχτή αντιστασιακή δράση

Ως τα τέλη του 1943 η δράση της οργάνωσης στη Λέσβο αναπτυσσόταν φειδωλά· παρά την οργανωτική ανάπτυξη που φαίνεται πως είχε και τη διείσδυση ακόμα και στον κατοχικό μηχανισμό, η δράση της αναπτυσσόταν πάντα σε συνωμοτικά πλαίσια και με άξονα τις κατευθυντήριες γραμμές του προξενείου της Σμύρνης. Δεν υπάρχει καμιά επαφή με το ΕΑΜ στην ηπειρωτική Ελλάδα, ούτε συζητήσεις για αντίστοιχες πρακτικές, σκέψεις για αντάρτικο, εξώστρεφη παρουσία κ.λπ.. Είναι χαρακτηριστικό ότι όλα τα στελέχη της Οργάνωσης συνέχιζαν τις τυπικές τους ασχολίες και δεν υπήρχαν μέλη της στην παρανομία, εκτός από όσους διαχειρίζονταν τον ασύρματο των Βρετανών. Τον Οκτώβρη του 1943 η ΚΕ του ΕΑΜ χρίζει τον 26χρονο Λέσβιο Βαγγέλη Γιοσμά, μέλος του ΚΚΕ και ήδη έμπειρο στέλεχος στην κομματική δουλειά, γραμματέα της ΕΠΟΝ Αιγαίου και τον στέλνει σε αποστολή στη Μυτιλήνη για να πιάσει επαφή με όποια αντιστασιακή κίνηση υπάρχει εκεί.¹²³

Ο Γιοσμάς φαίνεται ότι απογοητεύτηκε από το χαμηλό επίπεδο πολιτικοποίησης της δράσης της οργάνωσης και από τους εντελώς συνωμοτικούς όρους της δράσης της και θεωρούσε ότι αυτή καθοδηγείται από τους Άγγλους και ότι περιλαμβάνει «υποπτα» στοιχεία. Γι' αυτό, αφού έπιασε επαφή με τον Αποστόλου, που τον γνώριζε, ανέπτυξε φραξιονιστική δράση— με το πρόσχημα της στρατολόγησης νέων για την ΕΠΟΝ— με στόχο να ενημερώσει για τη φυσιογνωμία του ΕΑΜ στην υπόλοιπη Ελλάδα και να προπαγανδίσει την ανάγκη ένοπλου αγώνα.¹²⁴ Στη λογική του ήταν μια κατεύθυνση, αρχικά, ημιπαρανομίας, αντί του συνωμοτισμού, και έπειτα ανοιχτής μαζικής δουλειάς, ευρείας κοινωνικής συμμαχίας για το διώξιμο του κατακτητή και της μαζικής στρατολόγησης (αντί της «σφικτής» απεύθυνσης σε λίγους και έμπιστους).¹²⁵ Ο Γιοσμάς έχοντας τα διαπιστευτήρια του κόμματος αλλά και ασκώντας έντονες πιέσεις ανέλαβε την καθοδήγηση της οργάνωσης και πέτυχε να κερδίσει με τις απόψεις του μεγάλο μέρος των μελών της οργάνωσης, κυρίως των νεότερων.

Έτσι στις αρχές του 1944 άρχισε να χρησιμοποιείται το όνομα ΕΑΜ ενώ ιδρύθηκε επίσημα η ΕΠΟΝ, στην οποία ο Γιοσμάς έγινε ο πρώτος γραμματέας. Η ΕΠΟΝ μαζικοποιήθηκε πολύ πιο γοργά από ό,τι το ΕΑΜ, χάρη και στη σημαντική κοινωνική και πολιτιστική δραστηριότητα που ανέπτυξε (ανασύσταση του *Φιλοτεχνικού Ομίλου*

¹²³ Γιοσμάς Βαγγέλης, «Αυτοβιογραφικά» στα *Αιολικά Χρονικά*, τ. Θ', Μυτιλήνη 2007, σελ. 224 και 232-233.

¹²⁴ Γιοσμάς Β., ό.π., σελ. 236-239.

¹²⁵ Με βάση την πολιτική απόφαση της Β' Πανελλαδικής Συνδιάσκεψης του ΚΚΕ τον Δεκέμβρη του 1942, βλ. *Το ΚΚΕ, Επίσημα κείμενα*, τ. 5, 1940-1945, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1987, σελ. 78-89.

Μυτιλήνης, ίδρυση του περιοδικού *Λεσβιακά Γράμματα*, λειτουργία λεσχών πολιτισμού στα περισσότερα κεφαλοχώρια του νησιού κ.λπ.). Η ΕΠΟΝ ήταν αυτή που κυρίως εξέφρασε, με πολύ δυναμικό τρόπο, την κατεύθυνση του ανοίγματος της αντιστασιακής δράσης. Λίγο πριν την απελευθέρωση η ΕΠΟΝ αριθμούσε 10.108 μέλη, αριθμός πραγματικά μεγάλος για ένα νησί όπως η Λέσβος.¹²⁶

Ο ερχομός του Γιοσμά και η σύνδεση με το ΕΑΜ, παρά τις επιφυλάξεις αρκετών μελών της οργάνωσης για τη νέα κατεύθυνση που έφερναν,¹²⁷ έφερε και έναν ενθουσιασμό για τα όσα έγιναν γνωστά για την Αντίσταση στην ηπειρωτική Ελλάδα και αποτέλεσε σημείο-καμπή για την ανάπτυξη του αντιστασιακού κινήματος στο νησί. Για την εμπέδωση της νέας κατεύθυνσης οργανώθηκε παλλεσβιακή συνδιάσκεψη του ΕΑΜ, στις αρχές του Μάρτη του 1944, στην Αγ. Παρασκευή, ένα κεφαλοχώρι στο κέντρο του νησιού, μέσα σε συνθήκες απόλυτης μυστικότητας. Η απόφαση του Γιοσμά «να βγούμε απ' το καβούκι μας» κυριαρχούσε στις συζητήσεις.¹²⁸ Πρώτη απόφαση ήταν το σταμάτημα των διαφυγών και η ενθάρρυνση των νέων να μείνουν και να αγωνιστούν στον τόπο τους. Επίσης αποφασίστηκε να γίνει το χωριό αυτό έδρα του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ, να προετοιμαστεί η έκδοση και η κυκλοφορία εντύπων και να υιοθετηθούν πλέον πιο ανοιχτές και δυναμικές ενέργειες. Για την επικοινωνία με τη Σμύρνη ορίστηκε υπεύθυνος ο Παναγιώτης Κεμερλής αντί του Δημήτρη Σίμου, ο οποίος περιθωριοποιήθηκε ως στοιχείο ύποπτο.¹²⁹ Τέλος, αποφασίστηκε η ίδρυση του ΕΛΑΣ Λέσβου και εξετάστηκε το πρόβλημα του εξοπλισμού του και οι προϋποθέσεις της δράσης του. Καθώς διατυπώνονταν εύλογες υποθέσεις ότι η βοήθεια των Άγγλων στο ζήτημα αυτό θα ήταν ασήμαντη, αποφασίστηκε να συγκεντρωθεί το επόμενο διάστημα ο κρυμμένος εντός της Λέσβου οπλισμός με απόλυτη μυστικότητα στην Αγία Παρασκευή. Βασικός στόχος ήταν να γίνει το βόρειο τμήμα του νησιού «ελεύθερη περιοχή» με τους Γερμανούς περιορισμένους στη Μυτιλήνη κατά τα πρότυπα της Ελεύθερης Ελλάδας.¹³⁰

¹²⁶ Αναφορά του γραμματέα της ΕΠΟΝ κατά την περίοδο της απελευθέρωσης Γιώργου Δάμπαση προς τον Σταμάτη Καββαδία, βλ. Αρχείο ΕΠΟΝ (ΑΣΚΙ), κωδικός τεκμηρίου 004.01.009.00218, σελ. 2.

¹²⁷ Οι επιφυλάξεις αυτές οφείλονταν τόσο στους κινδύνους της ανοιχτής αντιστασιακής δράσης όσο και στην υποψία συντηρητικών και φιλελεύθερων στοιχείων που είχαν οργανωθεί ήδη στο ΕΑΜ ότι οι πρωτοβουλίες αυτές στόχευαν στην πρωτοκαθεδρία του ΚΚΕ στην μεταπολεμική Ελλάδα.

¹²⁸ Και περιθωριοποίησε την κρατούσα θέση «να μη σαλαγάς τα κεραμίδια που δεν τρέχουν», βλ. Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 348.

¹²⁹ Γιοσμάς Β., ό.π., σελ. 244 και Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 352. Περισσότερα για τις υποψίες σε βάρος του Σίμου αναφέρονται στην επόμενη ενότητα.

¹³⁰ Για τη διαδικασία και τις αποφάσεις της συνδιάσκεψης βλ. Μάκιστος Κώστας, «Αναμνήσεις από την Αντίσταση» στο περιοδικό *Ηχώ Αγίας Παρασκευής*, τ. 48 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1983), σελ. 5.

Η πιο χαρακτηριστική έκφραση του «ανοίγματος» της αντιστασιακής δράσης πραγματοποιήθηκε με αφορμή τους εορτασμούς για την εθνική επέτειο στις 25 Μαρτίου 1944. Στις συγκεντρώσεις που πραγματοποιήθηκαν σε δύο μεγάλα χωριά που το ΕΑΜ είχε σημαντική δύναμη, στην Αγιάσο και τον Μανταμάδο, το ΕΑΜ με κεντρική του απόφαση και με τη δράση κυρίως μελών της ΕΠΟΝ έδωσε στις εκδηλώσεις αντιναζιστικό χαρακτήρα. Τρεις ημέρες μετά οι Γερμανοί έστησαν μπλόκα στα δύο χωριά για να τιμωρήσουν τους υπεύθυνους. Στην Αγιάσο δολοφονήθηκαν δυο νέοι και ένας τρίτος συνελήφθη τραυματισμένος και εκτελέστηκε αργότερα. Αρκετοί ακόμα κάτοικοι των δύο χωριών συνελήφθησαν και κρατήθηκαν για καιρό στα γερμανικά κρατητήρια. Η κινητοποίηση της Βέρμαχτ στα δυο χωριά ήταν προφανώς αποτέλεσμα της ανάγκης να διατηρήσουν τον έλεγχο της κατάστασης, που φαινόταν με βάση τις διεθνείς εξελίξεις να δυσκολεύει ιδιαίτερα για αυτούς.

Την ίδια περίοδο, το διήμερο 23-24 Μαρτίου, έλαβε χώρα άλλη μια σημαντική στιγμή της αντίστασης στη Λέσβο: η σύλληψη και η μυθιστορηματική απόδραση από τα κρατητήρια της Γκεστάπο του μέλους του ΕΑΜ Μανόλη Λαμπαδαρίδη, χάρη στη συνεργασία δύο χωροφυλάκων που είχαν σχέσεις με το ΕΑΜ.

Λίγες ημέρες μετά, πραγματοποιήθηκε και η σημαντικότερη συμμαχική επιχείρηση στο νησί. Ομάδα του Ιερού Λόχου με επικεφαλής τον αντισυνταγματάρχη Ανδρέα Καλλίνσκη και τον Λέσβιο Μίμη Γαληνό, επιτέθηκαν στην έδρα της Γκεστάπο στη Μυτιλήνη και απέσπασαν τα γερμανικά αρχεία, σκοτώνοντας τους λίγους Γερμανούς που βρήκαν εκεί, ανάμεσα στους οποίους και τον Διοικητή της υπηρεσίας Βούντερλιχ.¹³¹ Αντίστοιχη επίθεση έκαναν στη συνέχεια και στα κρατητήρια της Γκεστάπο που στεγαζόνταν εκεί κοντά, στο Διδασκαλείο (Παιδαγωγική Ακαδημία Μυτιλήνης). Οι κρατούμενοι όμως αρνήθηκαν να φύγουν, φοβούμενοι πιθανότατα τα γερμανικά αντίποινα, και έμειναν στη θέση τους.¹³² Μετά την επίθεση αυτή οι Γερμανοί συνειδητοποίησαν ότι δεν έχουν πια τον απόλυτο έλεγχο της κατάστασης και αναγκάστηκαν

¹³¹ Αποστόλου Α. (1985), ό.π., σελ. 192-195 και Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 394-403. Σε σχέση με την υπόθεση αυτή αναφέρεται ότι υπήρξε μομφή από το Συμμαχικό Στρατηγείο προς τον Άγγλο επικεφαλής επειδή ανέλαβε την αποστολή χωρίς έγκριση. Εικάζεται ότι η δυσφορία του Στρατηγείου εκδηλώθηκε επειδή ο υποδιοικητής της GFP Μπρούνο που σκοτώθηκε από τους καταδρομείς (ή, σύμφωνα με άλλη άποψη, ο οδηγός του διοικητή) συνεργαζόταν με τους Βρετανούς. Η υπόθεση αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι η επιτυχία αυτή δεν αξιοποιήθηκε, όπως θα περίμενε κανείς, από τη συμμαχική ή την εαμική προπαγάνδα.

¹³² Προφανώς έπαιξε ρόλο και το γεγονός ότι δεν υπήρχε ούτε η δυνατότητα να φύγουν μαζί με τους ιερολογίτες ούτε να εξοπλιστούν ικανοποιητικά. Επιπλέον, πιθανότατα οι κρατούμενοι (περίπου 30 άτομα, κυρίως όμηροι από τα γεγονότα σε Αγιάσο και Μανταμάδο και μέλη της φιλοεαμικής επιτροπής

να εγκαταλείψουν τα πολυτελή κτήρια που είχαν επιτάξει περιμετρικά της Μυτιλήνης και να συμπτυχθούν στο κέντρο της πόλης. Αλλά και στην περιφέρεια η παρουσία τους έγινε πιο αναιμική, διατηρώντας μόνο τις ολιγομελείς φρουρές τους σε Πέτρα και Πλωμάρι.

Στις αρχές Μαΐου του '44, με πολύ πιο καθοριστικό τον ρόλο της εαμικής οργάνωσης, αποτράπηκε για δεύτερη φορά, μετά τον Φλεβάρη του '43, η προσπάθεια των Γερμανών να επιστρατεύσουν εργάτες για τις οχυρώσεις του Καρα-Τεπέ. Καθώς ήταν πια γνωστή η επιχείρηση των Γερμανών για μεταφορά εργατών στα γερμανικά εργοστάσια, μετά τη δύσκολη θέση που είχαν περιέλθει στα πολεμικά μέτωπα, ήδη από καιρό το ΕΑΜ κυκλοφορούσε τα συνθήματα «δεν πάμε στα γερμανικά κάτεργα» και «κανείς στα νεκροταφεία του Γκαίμπελς».¹³³ Με την καθοδήγηση του ΕΑΜ και τη σημαντική κοινωνική στήριξη οι επιστρατευόμενοι, κλάση του 1941, κρύφτηκαν στην ύπαιθρο και η επιχείρηση ματαιώθηκε.

Το καλοκαίρι του 1944 το ΕΑΜ αισθανόταν τόσο δυνατό ώστε μπορούσε να λειτουργεί θεσμούς αυτοδιοίκησης σε κάθε μεγάλο χωριό παρακάμπτοντας τα κατοχικά κοινοτικά συμβούλια, επίσης λαϊκά δικαστήρια, καθώς και να οργανώνει διαδηλώσεις ακόμα και στη Μυτιλήνη κάτω από τη μύτη των Γερμανών. Έτσι, μετέτρεψε σε διαδήλωση την κηδεία του εργάτη Γιάννη Γρούβα ο οποίος δολοφονήθηκε από έναν συνεργάτη των Γερμανών που διέφυγε τη σύλληψη, στήριξε τις διαμαρτυρίες προς τις κατοχικές αρχές για τον επισιτισμό και οργάνωσε μεγάλη διαδήλωση 2.000 ατόμων πετυχαίνοντας το άνοιγμα των αποθηκών και το μοίρασμα προϊόντων, ενώ παράλληλα συνέλεξε υπογραφές σε ένα κείμενο διαμαρτυρίας που σχετιζόταν με την πολιτική κρίση στη Μέση Ανατολή, μετά το συνέδριο του Λιβάνου.¹³⁴

Αποκορύφωμα της ανοιχτής του δράσης— και καθαρό αποτύπωμα των κοινωνικών δυνάμεων που αποτελούσαν τη ραχοκοκαλιά του εαμικού κινήματος— αποτέλεσε

ελέγχου της διαχείρισης των Φιλανθρωπικών Ιδρυμάτων) δεν συμφωνούσαν όλοι στο τι να κάνουν. Λίγες ημέρες αργότερα, με αφορμή τα γενέθλια το Χίτλερ (20/4), οι περισσότεροι κρατούμενοι απελευθερώθηκαν και κάποιοι μεταφέρθηκαν στον Π. Μελά στη Θεσσαλονίκη.

¹³³ Αμπατζής Παναγιώτης, «Το χρονικό της Γερμανικής Κατοχής» στη Λέσβο στα *Αιολικά Χρονικά*, τ. Δ', Μυτιλήνη 2002, σελ. 203 και εφημ. *Αντιφασίστας*, αρ. 1, 10-6-1944.

¹³⁴ Εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος*, 16-8-1944 και εφημ. *Αντιφασίστας*, 28-8-1944. Ειδικά όσον αφορά το κείμενο διαμαρτυρίας— το οποίο δεν σώζεται αλλά το περιεχόμενό του μεταφέρεται εμμέσως μέσα από τον παράνομο ακόμα εαμικό Τύπο— στρεφόταν ενάντια στον Παπανδρέου και τους «αυτοσχέδιους Έλληνες κυβερνήτες του Καΐρου», αμφισβητούσε την διατεινόμενη από την πλευρά τους εκπροσώπηση της «λαϊκής πλειοψηφίας» και στόχευε στη διαφώτιση των Συμμάχων «αναφορικά με τους πόθους και τα αισθήματα του λαού» και το δικαίωμά του να λύσει μόνος του «το εσωτερικό του ζήτημα».

η μεγάλη διαδήλωση που έγινε στην Καλλονή στις 21 Ιουνίου 1944. Στο εύφορο λεκανοπέδιο της Καλλονής στις αρχές της Κατοχής οι φτωχότεροι ιδιοκτήτες γης εκχώρησαν τα κτήματά τους στους ευπορότερους της περιοχής της Καλλονής έναντι πινακίου φακής. Στις αρχές του καλοκαιριού του '44, με το θάρρος που τους έδινε η εαμική κυριαρχία στην περιοχή, μπήκαν να καλλιεργήσουν τα παλιά τους κτήματα, ξένες πια ιδιοκτησίες που οι νέοι τους ιδιοκτήτες τις άφηναν ακαλλιέργητες. Το γεγονός προκάλεσε μεγάλη αναστάτωση στους ντόπιους τσιφλικάδες και τις τοπικές αρχές. Εναντίον των ακτημόνων κινητοποιήθηκε ολόκληρη μονάδα της Χωροφυλακής από τη Μυτιλήνη υπό τον μοίραρχο Γεωργόπουλο. Οι δυνάμεις της Χωροφυλακής δεν αρκέστηκαν στην αποτροπή των «καταπατητών» ούτε στη σύλληψη ορισμένων «κλεφτών», όπως διατείνονταν αρχικά, αλλά προχώρησαν σε εκτεταμένη τρομοκράτηση του πληθυσμού, στην προσπάθεια να εντοπίσουν τους «οργανωτές». Η επιχείρηση της Χωροφυλακής οριακά δικαιολογούσε τον χαρακτηρισμό του «πλιάτσικου».¹³⁵

Το ΕΑΜ αρχικά προσπάθησε να μεσολαβήσει για να αποφευχθεί η σύγκρουση αλλά ο Γεωργόπουλος ήταν ανένδοτος. Έτσι συγκρότησε στις 21 του μήνα διαδήλωση εναντίον της παρουσίας της χωροφυλακής στην Καλλονή και με αιτήματα για ψωμί, συσσίτιο και φάρμακα, αύξηση στο μεροκάματο, επιστροφή των κλεμμένων χωραφιών και διανομή των ανταλλάξιμων στους ακτήμονες, κατάργηση της επαχθούς φορολογίας. Οι αγρότες αντιμετώπισαν τα πυρά της Χωροφυλακής, από τα οποία τραυματίστηκαν 6 αγρότες. Αυτοί μεταφέρθηκαν στη Μυτιλήνη όπου πέρασαν σκληρές ανακρίσεις, ένας δε από αυτούς, ο Ιωάννης Νεοκλής ή Νταβέλλης, τελικά κατέληξε μετά από δυο μέρες. Μετά από την εξέλιξη αυτή οι δυνάμεις της Χωροφυλακής επέστρεψαν στη Μυτιλήνη. Η ανοιχτή σύγκρουση που επιχείρησαν οι κοινωνικές δυνάμεις του ΕΑΜ στην Καλλονή απέναντι στην τοπική οικονομική ελίτ και την Χωροφυλακή αποτελούν την κορυφαία εκδήλωση της ταξικής σύγκρουσης εντός της κατοχής.

Μετά τα γεγονότα αυτά, η κυριαρχία του ΕΑΜ στη λεσβιακή ύπαιθρο έγινε πια εμφανής. Αφόπλισε όλα τα τμήματα της Χωροφυλακής και την τήρηση της τάξης ανέλαβαν πολιτοφύλακες, άνοιξε τις αποθήκες και μοίρασε τρόφιμα, τα χωράφια επέστρεψαν στους παλιούς κατόχους τους, μεγάλα μοναστηριακά κτήματα μοιράστηκαν στους ακτήμονες με τη συνεργασία της Μητρόπολης Μηθύμνης.¹³⁶ Παράλληλα, πέρα από τις επαφές που είχαν δημιουργήσει μέσα στις κατοχικές υπηρεσίες, έπιασαν επαφή και με

¹³⁵ Εφημ. *Αντιφασίστας*, 28-8-1944.

¹³⁶ Ταστάνης Άρης, *Προκόπης Πανταζής. Ένας αντάρτης και λογοτέχνης της Λέσβου*, Εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα 2007, σελ. 239-241.

τους λίγους Ιταλούς κρατούμενους των Γερμανών, με στόχο την απελευθέρωση των τελευταίων ενόψει της αναχώρησης των Γερμανών και λαμβάνοντας πληροφορίες από το γερμανικό στρατόπεδο.¹³⁷

Με όλες αυτές τις δράσεις η τοπική αντιστασιακή οργάνωση αυτονομήθηκε πλήρως από τις αγγλικές προτεραιότητες και ξέφυγε από την χειραγώγηση των υπηρεσιών της Σμύρνης. Αρχές Αυγούστου μάλιστα έφτασε στη Λέσβο το στέλεχος του ΕΑΜ Σταμάτης Καββαδίας για να αναλάβει με νεότερες οδηγίες την καθοδήγηση των οργανώσεων. Στο πέραςμά του από τη Σμύρνη έπιασε επαφή με τον Παναγιώτη Κεμερλή και μαζί επιχείρησαν να πείσουν τους Άγγλους να βοηθήσουν στον εξοπλισμό του ΕΛΑΣ στη Λέσβο. Η εμφανής αδιαφορία, έως και εχθρικήτητα, απέναντι στα αιτήματα αυτά,¹³⁸ όπως και η κατάσταση που είχε δημιουργηθεί στη Μ. Ανατολή μετά την καταστολή του κινήματος στις ένοπλες δυνάμεις από τους Βρετανούς, ενίσχυσαν την καχυποψία απέναντι στους Άγγλους και ματαίωσαν τις προσπάθειες των εκπροσώπων του ΕΑΜ. Στη συγκυρία εκείνη όμως είχαν την τύχη να συναντήσουν στις συμμαχικές υπηρεσίες στη Σμύρνη την Ντόροθυ Κοξ, Αμερικανίδα πράκτορα της OSS,¹³⁹ που δρούσε εκεί με τη κάλυψη της πολιτικής υπαλλήλου οργανισμών ανθρωπιστικής βοήθειας. Η συμπαθούσα το ΕΑΜ Κοξ πρόσφερε στους εκπροσώπους του ΕΑΜ Λέσβου τα πρώτα υλικά για την ένδυση του ΕΛΑΣ και λίγα όπλα με αντάλλαγμα τη συνεργασία του ΕΑΜ στην εγκατάσταση ενός αμερικανικού ασυρμάτου στη Λέσβο.

Με την άφιξη των Καββαδία και Κεμερλή στη Λέσβο, αποφασίστηκε η συγκέντρωση όλων των δυνάμεων του ΕΑΜ στην «ελεύθερη» Αγία Παρασκευή.¹⁴⁰ Εκεί έφτασαν τότε τα περισσότερα στελέχη του ΕΑΜ από τη Μυτιλήνη περνώντας και τυπικά στην «παρανομία». Επισπεύστηκαν οι προετοιμασίες για τη συγκρότηση του ΕΛΑΣ, έτσι ώστε στις αρχές Σεπτεμβρίου είχε εξοπλιστεί πλήρως τμήμα 350 περίπου ανδρών. Το τμήμα αυτό ονομάστηκε 22^ο Σύνταγμα Πεζικού– υιοθετώντας την ονομασία του στρατιωτικού σώματος που έδρευε προπολεμικά στη Λέσβο, κατά τα πρότυπα και του κεντρικού ΕΛΑΣ– και την διοίκησή του ανέλαβε ο απόστρατος ταγματάρχης Βα-

¹³⁷ Στο στρατόπεδο του Καρα-Τεπέ κρατούνταν 19 Ιταλοί αιχμάλωτοι των Γερμανών με τους οποίους ο μηχανισμός του ΕΑΜ είχε επικοινωνία. Από αυτούς είχε ορισμένες πληροφορίες για τις κινήσεις των Γερμανών και για τα σχέδια της αναχώρησης, βλ. και εφημ. Ελεύθερη Λέσβος, 11-9-1944.

¹³⁸ Οι Άγγλοι πρόσφεραν στο ΕΑΜ μονάχα 5-6 αυτόματα και 2 οπλοπολυβόλα για την προστασία των ασυρμάτων τους, βλ. Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 72.

¹³⁹ Office of Strategic Services (Γραφείο Στρατηγικών Υπηρεσιών), η αμερικανική μυστική υπηρεσία πληροφοριών που έδρασε στη διάρκεια του Β' Π.Π., προκάτοχος της CIA.

¹⁴⁰ Ο Καββαδίας έβρισκε την κατάσταση στη Λέσβο ειδυλλιακή σε σχέση με τα όσα είχε δει στην ηπειρωτική Ελλάδα σε σχέση με τις γερμανικές πρακτικές, βλ. Σαραντάκος Δ. (1995), ό.π., σελ. 206.

σίλης Ευλαμπίου, με καπετάνιο τον Δημήτρη Αποστόλου, αδελφό του Απόστολου. Παράλληλα, ιδρύθηκε και η Επιμελητεία του Αντάρτη (ΕΤΑ), με υπεύθυνο τον δάσκαλο και λογοτέχνη από την Αγ. Παρασκευή Κώστα Παπαχαλαάμπους (Μάκιστο). Ορίστηκαν ακόμα υπεύθυνοι για την Αυτοδιοίκηση και τη Λαϊκή Δικαιοσύνη, για τον Τύπο και τη διαφώτιση και αποφασίστηκαν τα πρόσωπα που θα αναλάμβαναν τις Αρχές μετά την αποχώρηση των Γερμανών. Τέλος καταρτίστηκαν και κατάλογοι με τους δωσίλογους που θα συλλαμβάνονταν άμεσα και θα οδηγούνταν σε δίκες.¹⁴¹

Μέσα στον Αύγουστο και στις αρχές Σεπτεμβρίου έγιναν και ορισμένες εκτελέσεις δωσίλογων, είτε μετά από ανταρτοδικείο, όπως στην περίπτωση Γεωργόπουλου, είτε συνηθέστερα χωρίς δίκη. Οι εκτελέσεις ήταν 8 ή 9. Κάποιες από αυτές έγιναν με κεντρική απόφαση του ΕΑΜ και μετά από ενημέρωση του συμμαχικού στρατηγείου με στόχο να ανασχεθεί ο μαυραγοριτισμός.¹⁴² Υπήρξαν πάλι και εκτελέσεις που τις υλοποίησαν αυτοβούλως τοπικές επιτροπές του ΕΑΜ, έχοντας όμως γι' αυτό σαφή κοινωνική νομιμοποίηση.¹⁴³ Για την υλοποίηση των εκτελέσεων συγκροτήθηκαν ειδικές ομάδες, κατά τα πρότυπα της ΟΠΛΑ, οι οποίες αναλάμβαναν τις εκτελέσεις μακριά από τον τόπο καταγωγής τους. Έτσι λ.χ. την εκτέλεση του βιομήχανου Θεοδοσιάδη από την Αγ. Παρασκευή την έκαναν, όπως φαίνεται, αντάρτες από την περιοχή της Γέρας. Βέβαια στην τοπική ιστοριογραφία, το όνομα ΟΠΛΑ αναφέρεται σπάνια και η αφήγηση των εκτελέσεων αναπαράγεται με κάποια αμηχανία. Μόνο στην έρευνα του Π. Ψαριανού αποκαλύπτονται ανοιχτά τα ονόματα των 6-7 Γεραγωγών που απάρτισαν την ΟΠΛΑ.¹⁴⁴ Πάντως είναι εύλογη η εκτίμηση ότι σε σχέση με την υπόλοιπη Ελλάδα και το κοινωνικό κλίμα της εποχής οι εκτελέσεις στη Λέσβο ήταν πολύ λίγες.¹⁴⁵

Έτσι, ήδη από το καλοκαίρι του 1944 η απελευθέρωση διακρινόταν πιο κοντά και μια νέα κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα ήταν πια εμφανής. Τελευταία απόπειρα των Γερμανών να ελέγξουν κάπως την κατάσταση έγινε στις 23 Αυγούστου, όταν εμφανίστηκαν στην Αγ. Παρασκευή αναζητώντας τον συμμαχικό ασύρματο και αφήνοντας πίσω τους άλλους δυο νεκρούς.

¹⁴¹ Για τους σχεδιασμούς του ΕΑΜ στη Λέσβο λίγο πριν την απελευθέρωση βλ. Καβαριάς Σταμάτης, *Η Εθνική Αντίσταση στην Εύβοια 1941-1944*, αυτοέκδοση, Αθήνα 2007, σελ. 319-320.

¹⁴² Όπως υποστηρίζει ο Γιοσμάς, μετά την εκτέλεση του μαυραγορίτη Ηλία Αμπατζιδέλλη, στις 22 Αυγούστου του 1944, γέμισε η αγορά τρόφιμα, βλ. Γιοσμάς Β., ό.π., σελ. 244.

¹⁴³ Αναγνώστου Σ., ό.π., σελ. 326, Αποστόλου Α. (1985), ό.π., σελ. 34-35 και Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 406.

¹⁴⁴ Ψαριανός Παναγιώτης, «Η ιστορία των ασυρμάτων της Γέρας» στα *Αιολικά Χρονικά*, τ. ΙΗ', Μυτιλήνη 2016-17, σελ. 152 και 187.

¹⁴⁵ Αποστόλου Α. (1985), ό.π., σελ. 34-35 και Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 407.

Προβλήματα της τοπικής ιστοριογραφίας και εσωτερικές αντιθέσεις

Οι αφηγήσεις για την ιστορία της Αντίστασης στη Λέσβο εξακολουθούν να εμφανίζουν σκοτεινά σημεία, να παρουσιάζουν αντιφάσεις και να διαφωνούν ανοιχτά για γεγονότα, πρόσωπα, διαδικασίες. Πρόκειται για μια κατάσταση όχι πρωτόγνωρη στις ιστοριογραφικές προσπάθειες, ειδικά για το '40, όπως έχουμε δει, αφού συχνά οι μαρτυρίες καταθέτουν μια οπτική μεταγενέστερη από τα γεγονότα και επηρεασμένη από ιδεολογικές μετατοπίσεις, νεότερες πολιτικές εντάξεις, προσωπικές ιδιοτέλειες. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν και αντικειμενικά προβλήματα για την καταγραφή της πραγματικότητας. Υπάρχουν, με άλλα λόγια, και γεγονότα σκοτεινά και άλλα που συσκοτίζονται σκόπιμα. Το κύριο πρόβλημα είναι το ποιος τελικά έκανε την Αντίσταση στο νησί και με ποια πολιτική γραμμή. Άρα και πού οφείλεται η μεγάλη κοινωνική απήχηση του ΕΑΜ κατά την περίοδο της απελευθέρωσης. Γύρω από αυτό ξεδιπλώνονται μια σειρά άλλα: για την πατρότητα των προκηρύξεων της 21^{ης} Ιουνίου του 1941, για αυτούς που πήραν την πρωτοβουλία για την ίδρυση αντιστασιακής οργάνωσης και για τον ύποπτο ρόλο του Δημήτρη Σίμου, για τις διαφυγές στη Μ. Ανατολή και τη συνεργασία της οργάνωσης με το αγγλικό προξενείο της Σμύρνης, για τη μεγάλη καθυστέρηση σύνδεσης με το ΕΑΜ, για τον χαρακτήρα δράσεων του ΕΑΜ κ.ά. Για όλα αυτά τα ζητήματα χρειάζεται εδώ μια μικρή συζήτηση.

Καταρχάς, σε σχέση με τις αντιφασιστικές προκηρύξεις που έδωσαν το πρόσημο στους Γερμανούς να συλλάβουν γύρω στα 250 άτομα την παραμονή της επίθεσης στη Σοβιετική Ένωση. Ο Απόστολος Αποστόλου, μέλος του ΚΚΕ και ιδρυτικό μέλος του ΕΑΜ, κατοπινός δήμαρχος Μυτιλήνης, διεκδίκησε κάπως αργά, το 1985, μέσα από τα απομνημονεύματά του, την πατρότητά τους. Παρουσίασε μάλιστα μια αρκετά αναλυτική περιγραφή της επιχείρησης τυπώματος των προκηρύξεων και το όνομα του συνεργάτη του, ενώ αναφέρθηκε στις επιπτώσεις της ενέργειας αυτής μάλλον κυνικά, κατά πάσα πιθανότητα κρίνοντας ότι η συμβολική τους σημασία για την εμψύχωση των κατοίκων της Μυτιλήνης θα ήταν μεγαλύτερη απ' όσο θα κόστιζε η σύλληψη όλου αυτού του δυναμικού.¹⁴⁶ Από την άλλη, ο σύντροφός του στο ΕΑΜ Παναγιώτης Κεμερλής, στο βιβλίο που εξέδωσε τρία χρόνια μετά, υποστήριξε καθαρά ότι αυτές αποτέλεσαν μια προβοκάτσια της Ασφάλειας για να διευκολυνθούν οι συλλήψεις κομμουνιστών ενόψει της επερχόμενης ναζιστικής επίθεσης στη Σοβιετική Ένωση, στα πλαίσια των απαιτήσεων της Γενικής Διοίκησης Θεσσαλονίκης-Αιγαίου. Υποστήριξε

¹⁴⁶ Αποστόλου Α. (1985), ό.π., σελ. 96-98.

την εκδοχή αυτή με σημαντικά επιχειρήματα: ότι η πράξη αυτή εκδηλώθηκε πολύ πριν σημειωθεί κάποια προσπάθεια συγκρότησης αντιστασιακής οργάνωσης, ότι για πολλά χρόνια κανείς δεν είχε διεκδικήσει την πατρότητα της ενέργειας αυτής, για την οποία τα βασικά στελέχη του ΕΑΜ δεν είχαν ιδέα, ότι παρέμεινε ασαφές αν επρόκειτο για ρίψη δεκάδων (όπως ισχυριζόταν η Ασφάλεια) ή για τοιχοκόλληση ελάχιστων προκηρύξεων (σύμφωνα με την έρευνα που έκανε ο ίδιος), ότι αυτές που βρέθηκαν είχαν πολύ επιμελημένη εκτύπωση για τόσο δύσκολες συνθήκες.¹⁴⁷ Αντικειμενικά πάντως οι προκηρύξεις ήταν ένα γεγονός που εξυπηρέτησε τη Βέρμαχτ ώστε να συλλάβει δεκάδες αριστερούς και δημοκρατικούς πολίτες και να θέσει υπό επιτήρηση για μεγάλο χρονικό διάστημα την πρωτοπορία του υπό συγκρότηση αντιστασιακού κινήματος στο νησί.

Οι επιφυλάξεις για την εκδοχή Αποστόλου και η πιθανότητα της προβοκάτσιας ενισχύονται από τη δεδομένη ικανότητα του Διοικητή της Ειδικής Ασφάλειας μοίραρχου Γαλούση να χειραγωγεί τις κοινωνικές αντιστάσεις και τις διαμαρτυρίες ενάντια στο καθεστώς. Η Ασφάλεια του Γαλούση είχε ενσωματωθεί εύκολα στη νέα τάξη, αν και ο ίδιος φαίνεται να διατηρούσε επαφές και με τους Άγγλους. Ο Γαλούσης ήταν σταθερά προσανατολισμένος στην «εσωτερική ασφάλεια» του καθεστώτος, όπως φαίνεται κι απ' το γεγονός ότι τις παραμονές του πολέμου εκλέχτηκε «επίτιμος πρόεδρος» του Παλλεσβιακού Εργατοϋπαλληλικού Κέντρου.¹⁴⁸ Σύμφωνα με μια άποψη, ο Γαλούσης είχε επιχειρήσει, όταν έμαθε για τον ερχομό του κομμουνιστή Γρηγόρη Κουντουρέλλη και τις επαφές του, να στήσει πρώτος ο ίδιος «αντιστασιακή» οργάνωση, που να κινείται σε ελεγχόμενα πλαίσια. Χρησιμοποίησε γι' αυτό τον Δημήτρη Σίμο, παλιό κομμουνιστή, που είχε διαγραφεί από το κόμμα το 1936 επειδή είχε αποκαλύψει στην Ασφάλεια τον παράνομο μηχανισμό του κόμματος στη Λέσβο με αποτέλεσμα τη σύλληψη των περισσότερων στελεχών του. Οι υποψίες αυτές είχαν εγείρει εξ αρχής τις αντιρρήσεις του Κεμερλή για τη συμμετοχή του Σίμου στην οργάνωση, αλλά υπαναχώρησε μπροστά στην επιμονή του Αποστόλου και υπό την δέσμευση να μην του ανατεθούν οργανωτικά καθήκοντα.¹⁴⁹

Ο Κεμερλής παρουσιάζει σειρά στοιχείων που, κατά τη γνώμη του, επαληθεύουν την εκτίμησή του για τον ρόλο του Σίμου: ότι συνελήφθη στην υπόθεση των προκηρύξεων για να «καθαρίσει» το όνομά του και να ξαναπιάσει επαφή με τους πρώην

¹⁴⁷ Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 81-84 και 91-94.

¹⁴⁸ Εφημ. *Εξέλιξις*, 22-7-1940.

¹⁴⁹ Για τις υπόνοιες εμπλοκής της Ασφάλειας στις προσπάθειες συγκρότησης αντιστασιακής οργάνωσης βλ. Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 21 και 40-46.

συντρόφους του, ότι κινήθηκε με επαφές που του πρόσφερε η Ασφάλεια για να συγκροτήσει πρώτος κομματική και αντιστασιακή οργάνωση, ότι αποκλειστική του μέριμνα ήταν οι διαφυγές, εξυπηρετώντας έτσι τις αγγλικές επιδιώξεις και ότι για τον λόγο αυτό διακινούσε ο ίδιος φήμες για επικείμενες συλλήψεις συγκεκριμένων αγωνιστών, για να τους ωθήσει σε φυγή στην Τουρκία και ότι οι φήμες αυτές σταμάτησαν ξαφνικά όταν χάθηκαν τα ίχνη του στο Κάιρο, ότι έσκιζε το φυλλάδιο «Τι είναι και τι θέλει το ΕΑΜ» του Γληνού όταν αυτό πρωτοέφτασε στο νησί, εμποδίζοντας την οργάνωση να έρθει σε επαφή με το ΕΑΜ νωρίτερα κ.ά..¹⁵⁰ Σε άλλο σημείο ο Κεμερλής παραθέτει την πληροφορία ενός στελέχους του ΕΑΜ από την Αθήνα, του δικηγόρου Δ. Ραπίδη, ότι ο Σίμος είχε κληθεί να δώσει εξηγήσεις στα κεντρικά όργανα του ΕΑΜ γιατί είχε συμμετάσχει σε μια συμμαχική αποστολή στη Σάμο, «έξω από τα όρια του ΕΑΜ».¹⁵¹ Ακόμα και ο Αποστόλου, που δεν αμφέβαλλε για το ποιόν του Σίμου, από ένα σημείο και μετά, συνειδητοποίησε τον προβληματικό ρόλο του, αν και δεν δεχόταν ότι είναι πράκτορας.¹⁵² Αντίστοιχη με τον Κεμερλή εκτίμηση για τον Σίμο εκφράζει στη μαρτυρία του και ο Όμηρος Κοντούλης, υποστηρίζοντας ότι εκπροσωπεί την άποψη και μιας ομάδας παλιών κομμουνιστών που τον είχαν από παλιά σταμπαρισμένο.¹⁵³

Ανάλογη μαρτυρία παρουσιάζει και ο Βαγγέλης Γιοσμάς, στέλεχος του ΚΚΕ που ήρθε στη Λέσβο στα τέλη του '43 για συνδέσει την τοπική οργάνωση με το ΕΑΜ. Ισχυρίζεται ότι ξαφνιάστηκε δυσάρεστα όταν συνειδητοποίησε τον σημαντικό ρόλο του Σίμου στην οργάνωση, καθώς γνώριζε ότι αυτός καταζητούνταν από το κόμμα, για την κατάδοση ενός συντρόφου παλιότερα, και είχε οδηγίες να τον προσέχει. Παραδέχεται όμως ότι ο ίδιος δεν συνάντησε ποτέ τον Σίμο και δεν είχε προσωπική άποψη για το ποιόν του.¹⁵⁴ Η άποψη του Γιοσμά για τον Σίμο φαίνεται να αναπαράγεται πιο καθαρά στην αναφορά του Γιώργου Δάμπαση, γραμματέα της ΕΠΟΝ κατά την απελευθέρωση, προς τον Σταμάτη Καββαδία στα μέσα Οκτώβρη: ο Σίμος είχε αναλάβει ως τον ερχομό του Γιοσμά την καθοδήγηση της οργάνωσης, διαστρεβλώνοντας τη γραμμή του ΕΑΜ, κηρύσσοντας τη μοιρολατρία και την αναμονή και στέλνοντας στην Τουρκία

¹⁵⁰ Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 43-46, 92, 109, 172-173, 187-190 και 221-223.

¹⁵¹ Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 365.

¹⁵² Αποστόλου Α. (1985), ό.π., σελ. 218-219.

¹⁵³ Κοντούλης Ό., ό.π., σελ. 117.

¹⁵⁴ Γιοσμάς Β., ό.π., σελ. 237-238.

και τη Μ. Ανατολή, έναντι αδρής αμοιβής, όσους νέους ήθελαν να αγωνιστούν ενάντια στους Γερμανούς.¹⁵⁵

Όπως φαίνεται από τα παραπάνω, ο ρόλος του Σίμου ήταν πράγματι ύποπτος και αξίζει να ερευνηθεί περισσότερο, ενδεχομένως και μέσα από βρετανικά αρχεία. Η σχέση του με την Ασφάλεια και τους Άγγλους φαίνεται δεδομένη, όπως και οι πεποιθήσεις που εκπροσωπούσε. Σε κάθε περίπτωση, έπαιξε ένα ρόλο συντηρητικό στην ανάπτυξη του ΕΑΜ, συμβάλλοντας στο να μείνει η δράση του στα πλαίσια των βρετανικών επιδιώξεων. Δεν φαίνεται όμως να είχε σχέση με τους Γερμανούς. Η πιο πάνω συνθήκη έπαιξε κι ένα ρόλο ώστε στις νεότερες αφηγήσεις των πρωταγωνιστών της αντίστασης να εμφανίζεται μια αδυναμία να εντοπιστούν τα πρόσωπα που ξεκίνησαν τις αντιστασιακές προσπάθειες, ή και αντιφάσεις στα λεγόμενά τους, αδυναμία που πιθανότατα προέρχεται από μια αίσθηση ευθύνης και ενοχής για το ότι η αντιστασιακή οργάνωση κατά την πρώτη περίοδο ήταν επιρρεπής στον έλεγχο της Ασφάλειας και κυριαρχούσε ακόμα το κλίμα της χαφιεδοφοβίας.¹⁵⁶

Στο ίδιο πλαίσιο, η τοπική ιστοριογραφία φαίνεται να αντιμετωπίζει με σκεπτικισμό τις διαφυγές των νέων στη Μ. Ανατολή, θεωρώντας ότι τις μεθόδευαν οι Άγγλοι, με τη συμβολή του Σίμου, για να έχουν υπό έλεγχο το πιο ριζοσπαστικό κομμάτι της νεολαίας, στα πλαίσια των ευρύτερων πολιτικών επιδιώξεών τους για την Ελλάδα. Αυτό όμως πιθανότατα αποτελεί μια «ενοχική» ανάγνωση εκ των υστέρων, με τάσεις αυτοκριτικής, αφού τα πρώτα τουλάχιστον χρόνια της κατοχής τα τοπικά στελέχη του ΕΑΜ συνεργάζονταν χωρίς ιδιαίτερες αντιρρήσεις σε αυτές. Αν μη τι άλλο, οι μαρτυρίες για το σε ποιο βαθμό το ΕΑΜ συναινούσε και συνεργαζότανε στις διαφυγές είναι αντιφατικές και αποκαλύπτουν μια διάσταση στην τότε ηγεσία της οργάνωσης, ακόμα και υπόνοιες για προσωπικές πρακτικές.¹⁵⁷ Μόνο κατά τις αρχές του 1944, μετά τη σύνδεση με το ΕΑΜ, υπήρξε μια τάση ανάσχεσης των φυγαδεύσεων, η οποία επισημοποιήθηκε στη συνδιάσκεψη της Αγ. Παρασκευής στις αρχές του Μάρτη.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Αναφορά Γιώργου Δάμπαση, ό.π., σελ. 1. Ο Δάμπασης ήρθε στο νησί κατά την απελευθέρωση, οπότε δεν είχε ο ίδιος αντίληψη για τα ζητήματα αυτά, οπότε μάλλον αναπαράγει την εικόνα που διαμορφώθηκε μετά την επικράτηση Γιοσμά στο εσωκομματικό παιχνίδι.

¹⁵⁶ Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 104. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμα και οι κατονομαζόμενοι απ' όλους ως ιδρυτές της οργάνωσης δεν μπορούν να πουν με βεβαιότητα πώς έφτασαν στη συγκρότησή της!

¹⁵⁷ Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 171-172, 183-185 και 197-198.

¹⁵⁸ Χαρακτηριστική η περίπτωση του Γιαννουλέλλη, τον οποίο ο Αποστόλου φυγάδευσε στις αρχές του 1944, παρά το γεγονός ότι η οργάνωση «δεν θέλει πια να φεύγουν δικοί της άνθρωποι γιατί τους χρειάζεται εδώ», βλ. Γιαννουλέλλη Γιώργος, «Ημερολόγιο Μ. Ανατολής» στα *Αιολικά Χρονικά*, τ. Δ', Μυτιλήνη 2002, σελ. 275.

Το γεγονός ότι την οργάνωση αρχικά καθοδηγούσε σε μεγάλο βαθμό ο Σίμος έχει προβληθεί ως δικαιολογία και για την καθυστερημένη επαφή της οργάνωσης της Λέσβου με το ΕΑΜ κεντρικά.¹⁵⁹ Αυτή είναι μια πραγματική αλλά αποσπασματική αιτιολόγηση. Αυτή η καθυστέρηση δεν δικαιολογείται ούτε και από την απόσταση ή την απουσία ελεύθερων μέσων ενημέρωσης. Στο νησί λειτουργούσαν παράνομα ραδιόφωνα από όπου μπορούσαν όσοι ενδιαφέρονταν να πληροφορηθούν τις εξελίξεις από ραδιοσταθμούς του εξωτερικού, ενώ κόσμος που πηγαινοερχόταν για τις διαφυγές στη Σμύρνη ή και για τις ανταλλαγές προϊόντων στην ηπειρωτική Ελλάδα μάθαινε τα νέα του πολέμου και της Αντίστασης. Δεν μπορεί την περίοδο εκείνη να μην ήξερε κανείς για την ανατίναξη στον Γοργοπόταμο τον Νοέμβριο του 1942...

Το πιθανότερο είναι ότι στην πλειοψηφία των στελεχών της Οργάνωσης κυριαρχούσε η αντίληψη για μια ήπια και ειρηνική αντιπαράθεση με τον κατακτητή. Συνέδεαν την επιτυχία της Αντίστασης με τις γενικότερες εξελίξεις του πολέμου και αρκούσαν στην τήρηση στάσης αναμονής, καθώς έκριναν ότι οι συνθήκες του νησιού δεν επέτρεπαν την υιοθέτηση πρακτικών αντίστοιχων με την ηπειρωτική Ελλάδα. Συνεπώς ένας τρόπος για να μην ξεφύγουν από το σχήμα αυτό ήταν η «χαλαρή» σύνδεση με το ΕΑΜ κεντρικά. Γι' αυτό και στις αφηγήσεις της Αντίστασης η έμφαση δίνεται από τους περισσότερους στο τελευταίο 9μηνο της κατοχής, χωρίς καν σαφείς χρονικούς προσδιορισμούς, και αποσιωπώνται πολλές πτυχές κατά την προηγούμενη περίοδο. Πάντως ενώ η αφήγηση του Γιοσμά συνδέει τη σύνδεση με το ΕΑΜ με τη δική του παρουσία και δράση στο νησί, οι υπόλοιπες αφηγήσεις τοποθετούν το γεγονός αυτό πριν την έλευση του Γιοσμά, χωρίς όμως να είναι και πολύ σαφείς για τις συνθήκες υπό τις οποίες η σύνδεση έγινε.¹⁶⁰ Φαίνεται μάλλον ότι η Οργάνωση είχε αρχίσει να χρησιμοποιεί το όνομα ΕΑΜ κάποια στιγμή μέσα στο 1943, χωρίς όμως να υπάρχει ακόμα επαφή με την Αθήνα ή την Ελεύθερη Ελλάδα, και χωρίς να διαφοροποιεί έκτοτε τους προσανατολισμούς της, μέχρι την έλευση του Γιοσμά. Φυσικά ευθύνες για την καθυστερημένη σύνδεση έχει και το ΕΑΜ κεντρικά, αφού στις δύσκολες συνθήκες της Αντίστασης δεν είχε ενδιαφερθεί για τις επαφές με τις πιο απομακρυσμένες περιοχές.

Με τον ρόλο του Σίμου και την αρχική φυσιογνωμία της οργάνωσης συνδέεται και μια άλλη σκοτεινή και αμήχανη στιγμή της λεσβιακής Αντίστασης: η δολοφονία—

¹⁵⁹ Ο Γιοσμάς ισχυρίζεται ότι σκόπιμα Σίμος και Λαμπαδαρίδης απέφευγαν τις επαφές με την Αθήνα, γνωρίζοντας ότι ο πρώτος καταζητείται από το κόμμα, βλ. Γιοσμάς Β., ό.π., σελ. 242.

¹⁶⁰ Ο Κεμερλής λ.χ. λέει ότι αυτό έγινε όταν έπεσε στα χέρια τους ένα νέο αντίτυπο της μπροσούρας του Γληνού (βλ. Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 188).

ή η εκτέλεση– του Κλεάνθη Χουτζαίου από το ΕΑΜ. Ο Χουτζαίος στον μεσοπόλεμο είχε διατελέσει γραμματέας του ΚΚΕ και υποψήφιος βουλευτής του, είχε φυλακιστεί στο Ναύπλιο και στην κατοχή διατηρούσε φωτογραφείο στη Μυτιλήνη, σε συνεργασία μάλιστα με τον Παναγιώτη Κεμερλή, ο οποίος ήταν και γαμπρός του. Έτσι γνώριζε για τις διαδικασίες ίδρυσης και ανάπτυξης της οργάνωσης και είχε τις ίδιες με τον Κεμερλή– και περισσότερες– επιφυλάξεις για τον Σίμο. Γι’ αυτό ίδρυσε τη δική του, ολιγομελή, αντιστασιακή οργάνωση, η οποία μάλιστα έπιασε επαφή με το ΕΑΜ Μακεδονίας από τα μέσα του 1942 ως τον Μάιο του 1944.

Σύμφωνα με την εκδοχή Κεμερλή, ο Χουτζαίος ήταν συχνά προκλητικός απέναντι στον Αποστόλου και στα άλλα στελέχη του ΕΑΜ, και μάλιστα δημόσια, κατηγορώντας τα για συνεργασία με τους ιμπεριαλιστές και σαρκάζοντας τη δήθεν αντιστασιακή οργάνωσή τους. Καθώς η πρακτική του αυτή απειλούσε τα συνωμοτικά μέτρα της οργάνωσης, η ηγεσία του ΕΑΜ επιχείρησε να του προτείνει κάποιο συμβιβασμό. Στη διάρκεια της συζήτησης σε ένα σπίτι, τα πνεύματα άναψαν και ένα μη κατονομαζόμενο μέλος του ΕΑΜ χτύπησε με γροθιά τον Χουτζαίο, αφήνοντάς τον στον τόπο.¹⁶¹

Την εκδοχή του «ατυχήματος» αναιρεί η μαρτυρία του Βαγγέλη Γιοσμά, ο οποίος ισχυρίζεται ότι υπήρξε ομόφωνη απόφαση της περιφερειακής επιτροπής του ΕΑΜ, αρχές Μαΐου του ‘44, σε πλήρη απαρτία (και με τον ίδιο παρόντα δηλαδή), για εκτέλεση του Χουτζαίου.¹⁶² Ο Γιοσμάς υποστηρίζει ότι ο ίδιος συναίνεσε στην εκτέλεση παρασυρόμενος από τις κατηγορίες για τροτσικισμό που απευθύνονταν στον Χουτζαίο. Αργότερα όμως μετάνιωσε και προσπάθησε να συμβάλει στην αποκατάσταση του ονόματος του Χουτζαίου και στην απόδοση σε αυτόν της ιδιότητας του αγωνιστή της Εθνικής Αντίστασης.¹⁶³

Η αξιοπιστία και των δύο βασικών μαρτυριών μπορεί να αμφισβητηθεί, αφού η εκδοχή Κεμερλή εκφράζει μια ενοχική στάση– πολύ περισσότερο και για προσωπικούς λόγους– ενώ αυτή του Γιοσμά επαναλαμβάνει την πάγια πολεμική του απέναντι στα τοπικά στελέχη του ΕΑΜ, τα οποία θεωρεί ότι καπηλεύονται την Αντίσταση και υποτιμούν τη συλλογική προσπάθεια του ΚΚΕ. Ακόμα και αν ισχύει η ηπιότερη εκδοχή του φόνου από λάθος– υπόθεση που δεν αποκλείεται, αν σκεφτούμε τη συμβιβαστική

¹⁶¹ Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 407-411. Την εκδοχή αυτή επιβεβαιώνει και ο Δημήτρης Σαραντάκος, παρόλο που δεν είχε ο ίδιος άμεση εμπλοκή (κρατούνταν στο Διδασκαλείο) και έμαθε τα γεγονότα από τρίτους. Η μαρτυρία του όμως έχει μεγαλύτερη αξιοπιστία, καθώς αυτός διατηρούσε φιλικές επαφές με τον Χουτζαίο, βλ. Σαραντάκος Δ. (1995), ό.π., σελ. 194.

¹⁶² Χουτζαίος Γεώργιος, «Η υπόθεση Κλεάνθη Χουτζαίου ή Μαγκανά» στα *Αιολικά Χρονικά*, τ. Θ’, Μυτιλήνη 2007, σελ. 172.

¹⁶³ Χουτζαίος Γ., ό.π., σελ. 173-174.

γενικά τακτική των στελεχών του ΕΑΜ στη Λέσβο— ο θάνατος του Χουτζαίου αποτελεί στίγμα για τις δυνάμεις της Αντίστασης στη Λέσβο.

Η μεγάλη αντιπαράθεση πάντως φαίνεται πως υπήρξε πάνω στο ζήτημα του «ανοίγματος» της δράσης του ΕΑΜ. Ενώ οι περισσότερες μαρτυρίες αναγνωρίζουν το άνοιγμα αυτό ως μια ομόθυμη και φυσιολογική εξέλιξη του αντιστασιακού κινήματος, υπάρχουν ενδείξεις ότι η σύμπνοια δεν ήταν εύκολη. Αντίθετα, φαίνεται ότι το άνοιγμα δεν εύρισκε σύμφωνα πολλά στελέχη του ΕΑΜ που θεωρούσαν παράτολμη μια τέτοια προοπτική και προτιμούσαν μια συνετότερη δραστηριότητα και με άξονα τη συμμαχική καθοδήγηση.¹⁶⁴ Περισσότερο συντηρητικά ήταν, όπως είναι λογικό, τα στελέχη της πόλης που ανήκαν στα ανώτερα στρώματα, διανοούμενοι, δικηγόροι κ.λπ.. Η τάση αυτή κυριαρχούσε ως τις αρχές του '44. Με τη φραξιονιστική δουλειά του Γιοσμά όμως και το υλικό της διαφώτισης που είχε φτάσει από την Αθήνα αναδείχτηκε, κυρίως από τον χώρο της νεολαίας, ένα πολύ δυναμικό κομμάτι μελών που στήριξε τη νέα κατεύθυνση και περιθωριοποίησε τις πιο συντηρητικές φωνές.¹⁶⁵ Ο ίδιος ο Παναγιώτης Κεμερλής, από τα πρώτα μέλη της Οργάνωσης, αναγνωρίζει ότι ως το φθινόπωρο του '43 η αντιστασιακή οργάνωση δεν είχε ταυτότητα και βρισκόταν παγιδευμένη στους αγγλικούς στόχους και επιρρεπής στον έλεγχο της Ασφάλειας.¹⁶⁶

Μια άλλη εκτέλεση που δίχασε την εαμική ιστοριογραφία του νησιού και αποκάλυψε σε ένα βαθμό και τους διαφορετικούς προσανατολισμούς στο εσωτερικό του μετώπου ήταν αυτή του μοίραρχου της Χωροφυλακής Γεωργόπουλου. Μετά τα γεγονότα της Καλλονής, με την ένοπλη προσπάθεια καταστολής της εαμικής διαδήλωσης των αγροτών, τον Ιούνιο του '44, ο Γεωργόπουλος έπεσε στη δυσμένεια των Γερμανών, πιθανότατα λόγω των άστοχων ενεργειών του, εγκατέλειψε τη θέση του και προσέφυγε στο ΕΑΜ για προστασία. Στελέχη του ΕΑΜ του υποσχέθηκαν ότι θα τον οδηγήσουν με ασφάλεια στη Μ. Ανατολή. Όταν όμως αυτός πέρασε από την Αγ. Παρασκευή για να μεταβεί στις βάσεις διαφυγής στον Μανταμάδο, ο πληθυσμός του χωριού ξεσηκώθηκε· τον δίκασε σε έκτακτο ανταρτοδικείο και εκτελέστηκε άμεσα, παρά τις διαφορετικές οδηγίες της νομαρχιακής επιτροπής του ΕΑΜ. Ο Αποστόλου, για να δικαιολογήσει την απόφαση να δοθεί άσυλο στον Γεωργόπουλο, υπονοεί ότι αυτός έπεσε σε δυσμένεια γιατί ήταν πράκτορας των Άγγλων.¹⁶⁷ Ο Γιοσμάς όμως υπερασπίζεται

¹⁶⁴ Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 348-349.

¹⁶⁵ Κοντούλης Ό., ό.π., σελ. 132-133.

¹⁶⁶ Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 181-182.

¹⁶⁷ Αποστόλου Απόστολος, *Σκόρπια από την αντίσταση*, Εκδ. Καπόπουλος, Αθήνα 1986, σελ. 71-75.

ενεργητικά την εκτέλεση Γεωργόπουλου, καταθέτοντας και επιβαρυντικά στοιχεία από αυτά που παρουσιάστηκαν στο δικαστήριο και ισχυριζόμενος ότι η δίκη είχε την έγκριση της περιφερειακής επιτροπής Αιγαίου.¹⁶⁸

Συνδεδεμένη με τα γεγονότα της Καλλονής που προκάλεσαν την εκτέλεση Γεωργόπουλου είναι και μια άλλη ιστοριογραφική αντιδικία, ανάμεσα στους Κεμερλή και Αποστόλου. Η εκδοχή Κεμερλή-Πολυχρονιάδη ότι στην αιχμή των γεγονότων βρισκόταν η προσπάθεια των ακτημόνων και μικροϊδιοκτητών να επανοικειοποιηθούν και να καλλιεργήσουν τα κτήματα που τους υφάρπαζαν στις αρχές της κατοχής οι μεγαλοτσιφλικάδες της περιοχής επιβεβαιώνεται από την εξιστόρηση των γεγονότων της εφημερίδας *Αντιφασίστας* της ΕΠΟΝ που μόλις είχε αρχίσει να εκδίδεται.¹⁶⁹ Αντίθετα, ο Αποστόλου υποστήριξε ότι η εαμική κινητοποίηση έγινε για να μην επιτάξουν τη σοδειά οι Γερμανοί.¹⁷⁰ Είναι προφανές ότι η αφήγηση του Αποστόλου κινείται κι εδώ, όπως μπορεί να διαπιστώσει εύκολα στο έργο του, σε ένα πλαίσιο εξομάλυνσης των αντιθέσεων και εθνικής ενότητας, αποσιωπώντας κάθε ταξική ερμηνεία των γεγονότων.¹⁷¹

Τέλος, σε πολλές από τις αφηγήσεις για την περίοδο αυτή παρατηρείται άλλοτε μια προσπάθεια αμφισβήτησης του ρόλου κάποιων, άλλοτε ανάδειξης εκείνου κάποιων άλλων, άλλοτε αποκατάστασης αδικιών, γενικά όμως μια τάση αυτοπροβολής και αγωνιστικής πίστωσης. Αυτό έχει οπωσδήποτε να κάνει και με την κατοπινή πολιτική πορεία των πρωταγωνιστών των γεγονότων, με νεότερες ιδεολογικές διαφωνίες, με ευθύνες που ορισμένοι ήθελαν να αποποιηθούν ή εύσημα να κερδίσουν. Ειδικά στη Λέσβο, η πολιτική κυριαρχία του ΚΚΕ ως τα τέλη του αιώνα επέβαλλε τη στενά δική της οπτική στα γεγονότα και αναδείκνυε τα δικά της στελέχη. Αποτέλεσμα μιας τέτοιας πρακτικής ήταν λ.χ. οι μαρτυρίες που συγκέντρωσε ο Π. Ψαριανός, για να δικαιώσει τον πατέρα του Ερμόλαο, το όνομα του οποίου εμφανίζεται περιθωριοποιημένο στις κυριότερες αφηγήσεις για την Αντίσταση, αν και ήταν ο βασικός φύλακας των ασυρμάτων στη Γέρα.¹⁷²

Από όλα τα παραπάνω ιστοριογραφικά προβλήματα συνάγεται ότι στους κόλπους του ΕΑΜ– αλλά και του ΚΚΕ στη Λέσβο– υπήρχαν σημαντικές αντιθέσεις που σχετίζονταν κυρίως με τον σχεδιασμό και την ανάπτυξη της αντιστασιακής δράσης.

¹⁶⁸ Γιοσμάς Β., ό.π., σελ. 244.

¹⁶⁹ Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 287-301 και εφημ *Αντιφασίστας*, 26-6-1944.

¹⁷⁰ Αποστόλου Α. (1985), ό.π., σελ. 134-136.

¹⁷¹ Ο Αποστόλου επιμένει και προβάλλει διαρκώς στα βιβλία του μια εικόνα γενικευμένης κοινωνικής αλληλεγγύης και αντιναζιστικής στράτευσης στη διάρκεια της κατοχής, εκτίμηση που δεν συναντάται σε καμία άλλη μαρτυρία, βλ. Αποστόλου Α. (1986), ό.π., σελ. 20-21.

¹⁷² Ψαριανός Π., ό.π., σελ. 146-154.

Αντίστοιχα προβλήματα οπωσδήποτε θα υπήρξαν και στην υπόλοιπη χώρα, στη Λέσβο όμως πήραν ειδικό χαρακτήρα λόγω των τοπικών ιδιαιτεροτήτων. Η πιθανή προσπάθεια διείσδυσης της Ασφάλειας στην Οργάνωση, το δέσιμό της για μεγάλο διάστημα στις βρετανικές προτεραιότητες, οι επιφυλάξεις για τη σύνδεση με το ΕΑΜ και την ανοιχτή δράση δημιουργούσαν μια συνθήκη σημαντικών εσωτερικών αντιθέσεων. Το αν και κατά πόσο «θα βγούμε από το καβούκι μας», που ήταν κεντρικό το μοτίβο των τοποθετήσεων του Γιοσμά, προκαλούσε εντάσεις και διαιρέσεις.¹⁷³ Δεν μπορεί ωστόσο και να μην αναγνωριστεί το γεγονός ότι η τακτική της ήπιας αντιπαράθεσης με τον κατακτητή, που επικρατούσε κατά το μεγαλύτερο διάστημα της Κατοχής, διευκόλυνε τη διεύρυνση της κοινωνικής απήχησης του ΕΑΜ της Λέσβου, αφού έτσι αποφεύχθηκαν τα σκληρά αντίποινα και τα θύματα που υπήρξαν στην υπόλοιπη Ελλάδα.¹⁷⁴ Παράλληλα όμως, η μεγάλη οργανωτική ανάπτυξη στη Λέσβο κατά τις παραμονές της απελευθέρωσης σε διαταξικό επίπεδο μαζί με τις γενικότερες πολιτικές εξελίξεις (Συμφωνία Λιβάνου και Καζέρτας, Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας) έθεταν σε αμφισβήτηση τους μεταρρυθμιστικούς προσανατολισμούς των νέων κοινωνικών δυνάμεων που έβγαιναν στο προσκήνιο μέσα από τη δράση του ΕΑΜ ενάντια στον κατακτητή. Οι αντιθέσεις αυτές θα εξελιχθούν, εντός και εκτός ΕΑΜ, και το επόμενο διάστημα, μετά την απελευθέρωση, όταν το πανίσχυρο πια ΕΑΜ θα αναλάβει τη διαχείριση της κατάστασης στο νησί, μετά το κενό εξουσίας που θα δημιουργηθεί.

¹⁷³ Κοντούλης Ό., ό.π., σελ. 121. Εκ των υστέρων ο Γιοσμάς αναγνωρίζει τη δυσκολία του ένοπλου σε ένα νησί σαν τη Λέσβο και κατανοεί τις επιφυλάξεις· επιμένει όμως ότι δεν δικαιολογούνταν η τόσο στενή πρόσδεση στις βρετανικές επιδιώξεις, βλ. Γιοσμάς Β., ό.π., σελ. 242.

¹⁷⁴ Για την απουσία σκληρών αντιποίνων εις βάρος του άμαχου πληθυσμού κατά την τελευταία περίοδο της κατοχής ενδεχομένως έπαιξε ρόλο τόσο η γενικότερη αδυναμία στην οποία βρίσκονταν οι Γερμανοί την περίοδο εκείνη στο νησί, όσο και το γεγονός ότι οι αντιστασιακές ενέργειες που οργάνωσε το ΕΑΜ (λ.χ. ο εορτασμός 25^{ης} Μαρτίου) είχαν περισσότερο συμβολικό χαρακτήρα και δεν δημιουργούσαν ανυπέρβλητα προβλήματα στους Γερμανούς.

Κεφάλαιο τρίτο

Η εαμοκρατία στη Λέσβο

Η Λέσβος ελεύθερη

Όπως έχει εύστοχα σημειωθεί, το μεγάλο ενδιαφέρον που παρουσιάζει η μετά την απελευθέρωση περίοδο στην Ελλάδα έγκειται στην αναμενόμενη σύγκρουση αντιθετικών προσδοκιών των εμπλεκόμενων πλευρών: από τη μια, της πλειοψηφίας του ελληνικού λαού που μετά από τέσσερα χρόνια πολέμου και σκληρής κατοχής έλπιζε να αναλάβει πια τις τύχες της στα χέρια της και, από την άλλη, της Βρετανίας, της μοναδικής ξένης δύναμης που ασχολήθηκε συστηματικά με το ελληνικό ζήτημα σε όλη την κατοχή και έδενε τα στρατηγικά της συμφέροντα με τις πολιτικές εξελίξεις στην περιοχή.¹⁷⁵ Εννοείται ότι με τους σχεδιασμούς της Βρετανίας συνέδεαν τις φιλοδοξίες τους και η ελληνική οικονομική ελίτ και ο αστικός πολιτικός κόσμος.

Σήμερα είναι πια γνωστό ότι από την αρχή του πολέμου οι Βρετανοί μερίμνησαν όχι μόνο για την αντιμετώπιση της γερμανικής κυριαρχίας στην περιοχή των Βαλκανίων και της νοτιοανατολικής Μεσογείου αλλά και για την προληπτική ανάσχεση της σοβιετικής επιρροής στον χώρο αυτό. Όσον αφορά την Ελλάδα, ο βασικός σχεδιασμός τους προέβλεπε την υποστήριξη με κάθε τρόπο ενός πολιτικού καθεστώτος φιλικού προς τη Βρετανία (με τον αναγκαίο συμβιβασμό της κυβέρνησης «εθνικής ενότητας») ενώ, παράλληλα, επιδιώχθηκε η τριπλή συνεργασία Αγγλίας, Ελλάδας και Τουρκίας ως φραγμός στα σοβιετικά σχέδια στην περιοχή. Η εγκαθίδρυση της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας στην Ελλάδα ήταν πολύ μεγάλο πολιτικό ζήτημα για την Αγγλία, πολύ μεγαλύτερο από την ίδια την στρατιωτική πλευρά της απελευθέρωσης της Ελλάδας. Η ελληνική περίπτωση ήταν χρήσιμη για την Αγγλία ώστε να πείσει τη διεθνή κοινή γνώμη ότι μπορούσε να εγγυηθεί την ανάσχεση της πολιτικής απειλής που σηματοδοτούσε η προέλαση του ρωσικού στρατού.¹⁷⁶

Για την εξασφάλιση του νέου καθεστώτος θεωρήθηκε απαραίτητη η έγκαιρη αποστολή βρετανικών στρατευμάτων στην Ελλάδα κατά την γερμανική αποχώρηση. Η αποστολή των στρατευμάτων εγκρίθηκε από το αγγλικό υπουργικό συμβούλιο στις 9

¹⁷⁵ Ενδεικτικά βλ. Παπαστράτης Προκόπης, «Από την απελευθέρωση στα Δεκεμβριανά» στο *Δεκέμβρης '44. Νεότερη έρευνα – νέες προσεγγίσεις* (επιμ. Γρ. Φαράκος), Πρακτικά Συμποσίου 13-14 Μαΐου 1995, Φιλίστωρ, Αθήνα 2000, σελ. 190-191.

¹⁷⁶ Στο ίδιο, σελ. 197-198.

Αυγούστου 1944, εξασφαλίστηκε η σχετική «συμμαχική» συναίνεση και καταστρώθηκε το σχέδιο «Μάνα» για την επιστροφή στην Ελλάδα της κυβέρνησης «εθνικής ενότητας». Μάλιστα για να είναι σε θέση να προλάβουν οι Βρετανοί την αποχώρηση των Γερμανών από την Ελλάδα, άρχισαν μυστικές συνεννοήσεις μαζί τους ώστε να συγχρονιστεί η παράδοσή τους όταν θα ήταν έτοιμοι οι Βρετανοί.¹⁷⁷ Η συμφωνία αυτή δεν υλοποιήθηκε, κυρίως γιατί οι Βρετανοί δεν κατάφεραν να αποδεσμεύσουν έγκαιρα δυνάμεις από άλλα μέτωπα για να στείλουν στην Ελλάδα. Έτσι, στις περιοχές της χώρας που εγκατέλειψαν νωρίς οι Γερμανοί το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, που ήταν η ισχυρότερη αντιστασιακή οργάνωση στην Ελλάδα, βρέθηκε κυρίαρχο.

Μια από τις περιοχές που το ΕΑΜ ανέλαβε εξαρχής τη διοίκηση μετά την αποχώρηση των Γερμανών ήταν η Λέσβος. Εκεί, όπως είδαμε, από το καλοκαίρι του 1944 το ΕΑΜ προετοιμαζόταν για τη μεταπολεμική κατάσταση. Μετά την προέλαση των σοβιετικών δυνάμεων στη Βουλγαρία, την εκεί επικράτηση των αντιφασιστικών αντιστασιακών δυνάμεων και την κήρυξη πολέμου στην Γερμανία (8/9), οι Γερμανοί, έχοντας χάσει το βουλγαρικό «μαξιλάρι» τους, άρχισαν να αποχωρούν από τα νησιά του Β. Αιγαίου: στις 9/9 εκκένωσαν τη Χίο και στις 10/9 το πρωί είχαν εγκαταλείψει ήδη και τη Λέσβο, ανενόχλητοι, όπως φαίνεται, από τις βρετανικές δυνάμεις, στα πλαίσια των μυστικών συνεννοήσεων με αυτούς. Το ΕΑΜ Λέσβου ήταν έτοιμο και ανέλαβε άμεσα και ειρηνικά τη διοίκηση του νησιού, αντικαθιστώντας τις κατοχικές αρχές.

Για τους Άγγλους τα νησιά του Β. Αιγαίου είχαν γενικά μεγάλη σημασία στην προσπάθειά τους να ελέγξουν την σοβιετική επιθετικότητα στην περιοχή και να εξασφαλίσουν τα στρατηγικά τους συμφέροντα στο Αιγαίο. Όπως άλλωστε είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, στο νησί και στην ευρύτερη περιοχή δραστηριοποιούνταν ιδιαίτερα οι βρετανικές μυστικές υπηρεσίες με την κάλυψη του βρετανικού προξενείου στη Σμύρνη.¹⁷⁸ Όμως οι Βρετανοί δεν επιχείρησαν τελικά να αποβιβάσουν τον Σεπτέμβρη στρατιωτικές δυνάμεις στη Λέσβο, παρά μόνο λίγα στελέχη στρατιωτικών και διπλωματικών υπηρεσιών. Φαίνεται ότι στη συγκεκριμένη συγκυρία το βρετανικό επιτελείο

¹⁷⁷ Παπαστράτης Προκόπης, «Η Επιχείρηση “MANA” και η Απελευθέρωση της Ελλάδας» στο *Η Εθνική Αντίσταση στην Ευρυτανία: 50 χρόνια από την ίδρυση και το εθνικό συμβούλιο της ΠΕΕΑ, 1944-1994* (τ. 1), Ελληνικό Κέντρο Πολιτικών Ερευνών, 1994, σελ. 164.

¹⁷⁸ Γιώργος Χρήστος, «Φθινόπωρο 1944: Οι εκθέσεις της SOE για τις Κυκλάδες και το Βόρειο-Ανατολικό Αιγαίο» στο *Από την απελευθέρωση στα Δεκεμβριανά, Μια τομή στην πολιτική ιστορία της Ελλάδας* (πρακτικά συνεδρίου, επιμ. Π. Παπαστράτης, Μ. Λυμπεράτος, Λ. Σαράφη), Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία, Αθήνα 2016, σελ. 74-75. Ένα ειδικότερο ενδιαφέρον της SOE για τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου προς το τέλος του πολέμου αφορούσε, εκτός των άλλων, την προσπάθεια εντοπισμού της σχέσης του αντιφασιστικού κινήματος στον ελληνικό στρατό της Μέσης Ανατολής με το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ των νησιών, καθώς το μεγαλύτερο μέρος των εφέδρων καταγόταν από την περιοχή, βλ. στο ίδιο, σελ. 78.

εκτιμούσε ότι η κατοχή της Λέσβου και της Χίου είχε μικρή στρατιωτική σημασία, όσο οι Γερμανοί κατείχαν ακόμα τα Δωδεκάνησα, γι' αυτό και πρόκρινε να αφεθεί ο έλεγχος των δύο νησιών σε φιλικές ελληνικές δυνάμεις, οι οποίες θα διευκολύνονταν από την Τουρκία.¹⁷⁹ Μάλιστα υπήρχαν και αγγλικές σκέψεις να ζητηθεί από την Τουρκία να καταλάβει τα δύο νησιά και να ασκήσει αστυνομικά καθήκοντα όμως τα σχέδια αυτά δεν προχώρησαν.¹⁸⁰ Φαίνεται ότι οι Άγγλοι δεν είχαν άμεσα διαθέσιμο στρατιωτικό σώμα στην περιοχή της Σμύρνης, επαρκές για την στρατιωτική κατάληψη της Λέσβου· εξάλλου είχαν ήδη διαθέσει δυνάμεις για την κατάληψη της Χίου, ενώ στον άμεσο ορίζοντά τους βρισκόταν και η Λήμνος, νησί με μεγαλύτερη στρατιωτική σημασία. Ενδεχομένως για την αμεριμνησία των Άγγλων να καταλάβουν τη Λέσβο έπαιξε ρόλο και η αποφασιστικότητα με την οποία έδρασε το τοπικό ΕΑΜ, όπως επίσης και η ασαφής εικόνα που φαίνεται να είχαν για την αριθμητική δύναμη του ΕΛΑΣ.¹⁸¹

Σε κάθε περίπτωση, τα αγγλικά σχέδια για την εγκατάσταση στις απελευθερωμένες περιοχές και ειδικότερα στη Λέσβο, αν όχι βρετανικών, τουλάχιστον φιλικών προς αυτούς και ελεγχόμενων ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων δεν υλοποιήθηκαν. Αυτό δεν σημαίνει ότι το ΕΑΜ έδειξε εχθρική διάθεση απέναντι στους Βρετανούς· καθώς όμως νωρίς φάνηκε ότι το κρίσιμο ζήτημα της μεταπολεμικής περιόδου θα ήταν ο αφοπλισμός των αντάρτικων σωμάτων και η συγκρότηση τακτικού στρατού, η επικράτηση του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ στις περισσότερες περιοχές της χώρας αποτελούσε ένα αγκάθι στα βρετανικά σχέδια.

Στη Λέσβο λοιπόν από τις 10 Σεπτέμβρη ξεκινά η περίοδος της «εαμοκρατίας»· για να είμαστε ακριβέστεροι, αυτό σημαίνει ότι στο νησί το επόμενο διάστημα διαμορφώθηκε ένα καθεστώς «δυαδικής εξουσίας». Από τη μια, οι θεσμοί που ανέπτυξε το ΕΑΜ κατά τους τελευταίους μήνες της γερμανικής κατοχής με βάση τις κατευθύνσεις της ΠΕΕΑ (Λαϊκά Δικαστήρια, Αυτοδιοίκηση, Εθνική Πολιτοφυλακή, Επισιτιστικές Επιτροπές κ.λπ.) και, από την άλλη, τα όργανα του επίσημου ελληνικού κράτους που είχαν τη στήριξη των Άγγλων και τα οποία εμφανίστηκαν στο νησί αρχές Οκτώβρη.

¹⁷⁹ Βλ. τα πρακτικά της 302^{ης} συνεδρίασης του Βρετανικού Επιτελείου στις 8-9-1944 (TNA, CAB-79-80-17) καθώς και το τηλεγράφημα του Foreign Office προς την πρεσβεία στην Άγκυρα στις 15-9-1944 (F.O.371/43692/R14260) στο *Χρονολόγιο γεγονότων 1940-1944*, τ. Β', ό.π., σελ. 551.

¹⁸⁰ Helm προς F.O., 16-9-1944 (F.O.371/43692/R14707) στο *Χρονολόγιο γεγονότων 1940-1944*, ό.π., σελ. 555-556.

¹⁸¹ Ο Παναγιώτης Κεμερλής, σύνδεσμος κατά το καλοκαίρι του 1944 του ΕΑΜ με τις συμμαχικές υπηρεσίες της Σμύρνης, αφηγείται πως ο ίδιος παραπλάνησε τους Βρετανούς για την αριθμητική δύναμη του ΕΛΑΣ, βλ. Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 456-459.

Η ιδιαιτερότητα του καθεστώτος αυτού ήταν ότι ο ένας πυλώνας, οι εαμικοί θεσμοί, είχε ήδη στερεωθεί στην τοπική κοινωνία από την τελευταία περίοδο της κατοχής και η απελευθέρωση ενίσχυσε τη δυναμική του, ενώ ο άλλος πυλώνας, η ελληνική κυβέρνηση, βρισκόταν σε ένα μεταβατικό στάδιο, αρχικά εκτός Ελλάδας και αργότερα προσπαθώντας να σταθεροποιηθεί στην Αθήνα.¹⁸² Είναι βέβαιο ότι τείχη απροσπέλαστα δεν υπήρχαν ανάμεσα στις δύο πλευρές, παρά τους διαφορετικούς κοινωνικούς προσανατολισμούς. Οι εαμικές αρχές της Λέσβου, στη βάση και της γενικότερης κατεύθυνσης του εαμικού κινήματος, δεν επιδίωξαν να πάρουν την εξουσία με τα όπλα και είχαν αποδεχτεί τη λογική της Εθνικής Ενότητας και τη συνεργασία με αστικές πολιτικές δυνάμεις, ενώ η κυβέρνηση Παπανδρέου ήταν υποχρεωμένη να αναγνωρίσει και να συμβιβαστεί με την δυναμική του ΕΑΜ. Στο δυαδικό αυτό σχήμα πάντως στη Λέσβο, η πλάστιγγα έγερνε φανερά προς την πλευρά του αντιστασιακού κινήματος, κατά το μεγαλύτερο διάστημα της περιόδου αυτής. Δεν είναι τυχαίο ότι το ΕΑΜ παρέμεινε ισχυρό στο νησί ακόμα και μετά τη Βάρκιζα, ως τον Μάιο του 1945, οπότε συνελήφθη η ηγεσία του. Έτσι, το διάστημα από τον Σεπτέμβρη του '44 ως την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας, το ΕΑΜ επιχείρησε μια γενικευμένη παρέμβαση σε ένα ευρύ φάσμα της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής ζωής στο νησί, ακόμα και έξω από τα όρια της συναίνεσης της εθνικής κυβέρνησης, προκαλώντας έτσι έντονες αντιδράσεις από τα κυβερνητικά στελέχη και την αντιστασιακή αντιπολίτευση.

Η εαμική εξουσία στη Λέσβο

Το πρώτο τριήμερο της απελευθέρωσης ήταν ένα τριήμερο χαράς, εκδηλώσεων, δοξολογιών, πανηγυρισμών, δεξιώσεων, όπου χωρούσαν όλοι εκτός από τους γνωστούς δωσίλογους της κατοχής. Στα σπίτια και τα δημόσια κτήρια τοποθετήθηκαν σημαίες των τριών μεγάλων συμμάχων. Η αισιοδοξία ήταν διάχυτη στα πλήθη και στους λόγους που εκφωνήθηκαν από τα γιορτινά μπαλκόνια. Εκεί μπορούμε να εντοπίσουμε και ορισμένα στοιχεία για το πώς έβλεπαν οι εκπρόσωποι του ΕΑΜ την πολιτική προοπτική του τόπου μετά τον πόλεμο και τον χαρακτήρα του καθεστώτος για το οποίο πάλευαν.

Ο Γιώργος Γιαλούρης, από τα στελέχη που ανασυγκρότησαν τότε το Αγροτικό Κόμμα Ελλάδας, ισχυριζόμενος ότι η κατοχή στην Ελλάδα δεν άρχισε το 1941 αλλά το

¹⁸² Και φυσικά ο Παπανδρέου και οι αστοί πολιτικοί που συμμετείχαν δεν μπορούσαν να πάρουν από πάνω τους τη ρετσινιά στη λαϊκή συνείδηση της «αυτο-εξορίας», όπως και τις υποψίες ότι επιθυμούσαν να επαναφέρουν και να νομιμοποιήσουν τον βασιλιά και παλιά μεταξικά στοιχεία και δωσίλογους.

1936, έθεσε τον άμεσο στόχο της «κάθαρσης», της σύγκρουσης με τον εσωτερικό εχθρό, τους υποστηρικτές της 4^{ης} Αυγούστου αλλά και με όσους εκμεταλλεύτηκαν την τρίχρονη κατοχή για να αυξήσουν τα πλούτη τους.¹⁸³

Ο Βαγγέλης Γιοσμάς, στέλεχος του ΚΚΕ που έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας του ΕΑΜ στη Λέσβο, είπε, ανάμεσα στα άλλα:¹⁸⁴

Για το αύριο το ΚΚΕ [...] μπόρεσε να καταλάβη πως το πολίτευμα που πρέπει νάχη μετά την απελευθέρωση η Χώρα μας είναι η Λαϊκή Δημοκρατία και θα αγωνιστή γι' αυτό. Οι κομμουνιστές, χωρίς να ξεχνάνε ποτέ το Σοσιαλισμό και τη Σοβιετική Δημοκρατία, θα παλέψουν με όλες τους τις δυνάμεις για τη νίκη της Λαϊκής Δημοκρατίας. Η Λ.Δ. δεν έχει καμμία σχέση με την αστική Δημοκρατία του 1926.

Στα λόγια αυτά του Γιοσμά εκλαϊκεύεται η προπολεμική πολιτική γραμμή του ΚΚΕ, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί στο 6^ο Συνέδριο (1936) και επικυρωθεί με την Πολιτική Απόφαση της Β' Πανελλαδικής Συνδιάσκεψης (Δεκέμβριος 1942) και της 10^{ης} Ολομέλειας (Γενάρης 1944).¹⁸⁵ Κάνει λόγο για «Λαϊκή Δημοκρατία», διακριτή τόσο από το σοβιετικό μοντέλο— το οποίο παραμένει στον ορίζοντα ως προοπτική— όσο και από την προδικτατορική αστική δημοκρατία.

Ακόμα πιο μετριοπαθής, ο Κώστας Μαντέλλος («Διογένης»), δικηγόρος, σταλμένος από το Μακεδονικό Γραφείο στη Μυτιλήνη στα τέλη Σεπτεμβρίου για να αναλάβει την Γραμματεία του ΕΑΜ Αιγαίου, στον αντίστοιχο πανηγυρικό λόγο του για την απελευθέρωση της Αθήνας, απαντάει στο λαϊκό σύνθημα «ΕΑΜ-ΕΛΑΣ-Λαϊκή Δημοκρατία»: «Όχι Λαϊκή Δημοκρατία, αλλά Δημοκρατία και μέσα στη λειτουργία της Δημοκρατίας, ο λαός θα ψηφίσει τη Λαϊκή Δημοκρατία».¹⁸⁶ Αλλά και όταν φραστικά έστω δηλώνονταν με κάποιο τρόπο η πρόθεση του ΕΑΜ να αναλάβει την εξουσία για να εφαρμόσει άμεσα την πολιτική της Λαϊκής Δημοκρατίας, τα στελέχη του ΕΑΜ δέχονταν τις επίσημες παρατηρήσεις από τα ανώτερα όργανα του ΚΚΕ.¹⁸⁷

Η συναινετική κατεύθυνση της εαμικής εξουσίας είχε ήδη διαφανεί με τον ορισμό του Μητροπολίτη Μηθύμνης Διονυσίου ως Προέδρου της Νομαρχιακής Επιτροπής του ΕΑΜ. Δεν ήταν μόνο η απόδοση τιμής σε έναν ιεράρχη του οποίου η αντιστασιακή και φιλανθρωπική δράση είχε συναντηθεί με τις αντίστοιχες προσπάθειες του

¹⁸³ Ο λόγος του στην εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος*, 12-9-1944.

¹⁸⁴ Εφημ. *Εμπρός*, 17-9-1944.

¹⁸⁵ *Το ΚΚΕ, Επίσημα κείμενα*, τ. 5, 1940-1945, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1987, σελ. 78-98 και 196-206.

¹⁸⁶ Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 506-507.

¹⁸⁷ Συστάσεις από την Κ.Ο. Περιχής Μακεδονίας προς Περιφερειακή Επιτροπή Μυτιλήνης και Χίου (19-10-1944), βλ. Σφήκας Θανάσης, ό.π., σελ. 330-331.

ΕΑΜ μέσα στην κατοχή· ήταν και η προσπάθεια του ΚΚΕ και του ΕΑΜ να αποτινάξουν από πάνω τους τη μομφή της αθεΐας και να πείσουν ότι οι κοινωνικές μεταρρυθμίσεις που εξαγγέλλουν μπορούν να συνυπάρξουν με τις ιδέες του χριστιανισμού. Σε αυτήν την κατεύθυνση συνέβαλλε και η τοποθέτηση του Διονυσίου από τα μπαλκόνια της απελευθέρωσης, καθώς ανέφερε, ανάμεσα στα άλλα:¹⁸⁸

Τον πόνο και τον στεναγμό του λαού δεν τον άκουσε κανείς, η ισότητα ανάμεσα στον λαό και την ανώτερη τάξη ήταν χαμένη και όμως όλοι είναι ίσοι— όπως λέει και ο απόστολος του Χριστού Παύλος. Ο λαός είναι πάντα περιφρονημένος [...] Το ΕΑΜ είναι εμπνευσμένη οργάνωση που θέλει την εξίσωση του λαού. Η μεγάλη ανισότητα ανάμεσα στην ανώτερη τάξη και τον κατώτερο λαό δημιουργεί αδικίες.

Ωστόσο, ως προς τη σχέση της Λαϊκής Δημοκρατίας με την Εκκλησία οι εαμικές οργανώσεις επέμεναν στον διακριτό και μη πολιτικό ρόλο της Εκκλησίας— σε μια προσπάθεια ίσως και να περιορίσουν την επίδραση που θα είχε το, πιθανότατα αντιεαμικό, κυριακάτικο κήρυγμα του συντηρητικού κλήρου— και τόνιζαν τον σεβασμό στις θρησκευτικές πεποιθήσεις όλων των ανθρώπων και στην ανεξιθρησκία.¹⁸⁹

Από τα παραπάνω είναι εμφανές ότι το ΚΚΕ και το ΕΑΜ είχαν αποκλείσει κάθε σκέψη για συνέχιση της ένοπλης σύγκρουσης, είχαν ενσωματώσει πλήρως το πνεύμα της εθνικής ενότητας και είχαν αποδεχτεί ως μονόδρομο τον πολιτικό κοινοβουλευτικό αγώνα, με την προϋπόθεση ότι θα εξασφαλιζόταν το επόμενο διάστημα μια ομαλή δημοκρατική εξέλιξη, με βάση τις συμφωνίες του Λιβάνου και της Καζέρτα. Παράλληλα, είχαν μεταθέσει για το απώτερο μέλλον τις όποιες ριζοσπαστικές κοινωνικές μεταρρυθμίσεις. Κατά συνέπεια, μέσα σ' αυτά τα πλαίσια θα κινούνταν η δράση του ΕΑΜ το επόμενο διάστημα στη Λέσβο, εμφανιζόμενο ως η υπεύθυνη πολιτική δύναμη που εγγυάται την τάξη και την ομαλή δημοκρατική εξέλιξη. Αυτό δεν σημαίνει όμως ότι απουσίαζαν οι κοινωνικές πιέσεις της εαμικής βάσης που απαιτούσαν σοβαρές μεταρρυθμίσεις ή ότι δεν υπήρξαν και προσπάθειες του ΕΑΜ να υιοθετήσει ορισμένες πιο ριζοσπαστικές πρακτικές, όντας μακριά από το κέντρο και τις δεσμεύσεις στο εσωτερικό της κυβέρνησης εθνικής ενότητας. Το ΕΑΜ, τόσο στη Λέσβο όσο και στην υπόλοιπη Ελλάδα, όφειλε στη συγκυρία αυτή να αναμετρηθεί με τις αντιφάσεις του.

Τα βασικά πεδία όπου αναπτύχθηκαν οι πολιτικές προτεραιότητες και η δράση του ΕΑΜ στη Λέσβο μετά την απελευθέρωση ήταν τα εξής:

α) Τάξη και ασφάλεια

¹⁸⁸ Εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος*, 11-9-1944.

¹⁸⁹ Εφημ. *Αντιφασίστας*, 22-9-1944 και εφημ. *Εμπρός*, αρ. 9, 5-11-1944.

Η πρώτη ουσιαστική μέριμνα του ΕΑΜ αμέσως μετά την αποχώρηση των Γερμανών ήταν η τήρηση της τάξης και της ασφάλειας στο νησί. Ο ΕΛΑΣ, τακτικός και εφεδρικός, έπιασε όλες τις κρίσιμες θέσεις του νησιού για να περιφρουρεί την τάξη και τις υποδομές κοινής ωφέλειας, καθώς υπήρχαν πληροφορίες ότι οι Γερμανοί έχουν υπονομεύσει και θα καταστρέψουν εγκαταστάσεις, κατέλαβε το στρατόπεδο του Καρα-Τεπέ και απελευθέρωσε τους Ιταλούς κρατουμένους, κατάσχεσε υλικά που εγκατέλειψαν πίσω τους οι ναζί, επισήμανε ναρκοθετημένες περιοχές κ.λπ.· ακόμα συνέλαβε τους γνωστότερους δωσίλογους της πόλης, περισσότερο για να τους διασώσει από τη λαϊκή οργή,¹⁹⁰ και προστάτεψε τις περιουσίες πλουσίων που κινδύνευαν από εκδικητικές ενέργειες και πλιάτσικα. Τα κατάφερε με υποδειγματικό τρόπο, όπως αναγνωρίστηκε από εχθρούς και φίλους τόσο εκείνη την ίδια περίοδο¹⁹¹ όσο και αργότερα, μετά το τέλος της εαμοκρατίας στο νησί.¹⁹²

Η σημασία που έδινε το ΕΑΜ στη διατήρηση της τάξης φαίνεται στο παρακάτω δημοσίευμα της εφημερίδας της ΝΕ του ΚΚΕ *Εμπρός*:¹⁹³

Έπρεπε να δουν αυτή τη μέρα όλοι όσοι υποτιμήσανε το λαό της Μυτιλήνης και συκοφαντήσανε το Κομμουνιστικό Κόμμα σαν αναρχικό. Οι Κομμουνιστές [...] παίζανε ρόλο πρωτοποριακό σαν που είναι και η θέση τους. Φρουρήσανε την τάξη, προλάβανε κάθε έκτροπο και δείξαν τη σιδερένια γροθιά τους, τη συνειδητή τους πειθαρχία. Ο όχλος, όπως τον λέγανε, ήταν κυρίαρχος ο ίδιος, ήταν φρουρός του εαυτού του. Κι οι πιο αντιδραστικοί, οι πιο γκρινιάρηδες τρίβανε τα μάτια τους και μας ομολογήσανε ύστερα, πως τέτοια τάξη ποτέ δεν είδαν και ποτέ δεν την περίμεναν.

Όπως φαίνεται δηλαδή, η προσπάθεια του ΕΑΜ για απόλυτη τήρηση της τάξης είχε διπλή στόχευση: αφενός, να εδραιώσει την αντίληψη πως δεν υπάρχει κενό εξουσίας, και, αφετέρου, να δώσει μια απάντηση στις γνωστές συκοφαντίες πως το κόμμα πρεσβεύει την κοινωνική ανατροπή και την αναρχία.

¹⁹⁰ Ο ΕΛΑΣ συνέλαβε, ανάμεσα σε άλλους, τον Αθανάσιο Γκράβαλη, εκδότη της εφημερίδας *Φως*, που ήταν η μοναδική που κυκλοφορούσε μέσα στην κατοχή, τον αμφιλεγόμενο διερμηνέα των Γερμανών Διονύση Βενετόπουλο και τον κατοχικό Δήμαρχο Γεώργιο Χονδρονίκη.

¹⁹¹ «Ο Έλληνας αξιωματικός του κομάντος Δημ. Οπρόπουλος μιλούσε σήμερα με πολύ ενθουσιασμό για την παραδειγματική τάξη που κρατήθηκε στον τόπο μας απ' τις πρώτες κι' όλες ώρες της λευτεριάς» (βλ. εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος*, 11-9-1944).

¹⁹² Ομολογία του Χριστόδουλου Τσιγάντε, όταν ανέλαβε μετά τη Βάρκιζα προσωρινός Διοικητής του νησιού: «Πρέπει ακόμα να ομολογήσω ότι σ' όλο το διάστημα που η αριστερή παράταξη διαχειρίστηκε εδώ την εξουσία διατηρήθηκε με το μέτρο του δυνατού μια αξιέπαινη τάξη, τέτοια που δεν τηρήθηκε σε κανένα μέρος της Ελλάδας» (βλ. εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος*, 20-2-1945). Κι ακόμα ο Γεώργιος Μπουρδάρης, εκπρόσωπος της κυβέρνησης στο Αιγαίο (Οκτώβρης-Δεκέμβρης 1944), που πήγε ως μάρτυρας υπεράσπισης των ηγετών του ΕΑΜ της Λέσβου μετά τη σύλληψή τους, με την κατηγορία της «στάσης», τον Μάιο του '45, παραδέχτηκε ότι τα ηγετικά στελέχη του ΕΑΜ ήταν πολύ μετριοπαθή και προσπαθούσαν ειλικρινά να συγκρατούν το οργισμένο απέναντι στους δωσίλογους και στους πλούσιους πλήθος (βλ. Μαζάουερ Μ., ό.π., σελ. 389).

¹⁹³ Εφημ. *Εμπρός*, 17-9-1944.

Για την οργάνωση της τήρησης της τάξης, η Επιτροπή Πόλης του ΕΑΜ ανέλαβε άμεσα τη διοίκηση της χωροφυλακής, η οποία εξαναγκάστηκε σε συνεργασία με τμήματα του εφεδρικού ΕΛΑΣ και πολιτοφύλακες. Το ΕΑΜ, με βάση τις κατευθύνσεις τις ΠΕΕΑ, είχε ήδη ιδρύσει κατά την παραμονή της στην Αγία Παρασκευή την Εθνική Πολιτοφυλακή, στην οποία εντάχθηκαν και όσοι χωροφύλακες είχαν άμεμπτη στάση κατά τη διάρκεια της κατοχής και έδειχναν ειλικρινή διάθεση στήριξης του νέου καθεστώτος. Τα υπόλοιπα, πιο ύποπτα και απρόθυμα μέλη της χωροφυλακής αφοπλίστηκαν και παρέμειναν χωρίς καθήκοντα. Η Πολιτοφυλακή άσκησε κατά βάση άοπλα καθήκοντα και συνεπικουρούσε τις εαμικές αρχές στις προσπάθειές τους για τον επισιτισμό, την τήρηση της τάξης στο λιμάνι, τον έλεγχο της αγοράς κ.ο.κ..

Η Εθνική Πολιτοφυλακή του ΕΑΜ αναγνωρίστηκε επίσημα από την ελληνική κυβέρνηση στις αρχές Νοέμβρη ως όργανο της τάξης υπό τις διαταγές της εθνικής κυβέρνησης για όλες τις απελευθερωμένες περιοχές της χώρας πλην της Αθήνας και του Πειραιά. Ωστόσο ο ρόλος της θα ήταν μεταβατικός, αφού προβλεπόταν ότι από την 1^η Δεκεμβρίου θα αντικατασταθεί από την Εθνοφυλακή, ενώ η αμαρτωλή Χωροφυλακή διαλυόταν επισήμως. Το νέο σώμα θα στελεχωνόταν από νέους οπλίτες της κλάσης του 1936 και από στελέχη της παλιάς Χωροφυλακής που θα περνούσαν από ειδική επιτροπή αξιολόγησης. Το ΕΑΜ όχι μόνο συναίνεσε στις αποφάσεις αυτές, σε εθνικό και τοπικό επίπεδο, αλλά χειροκρότησε το νέο θεσμό και υποδέχτηκε θερμά τους υπό κατάταξη στο σώμα νέους. Ωστόσο, παρακολούθησε από κοντά τις διαδικασίες συγκρότησης του νέου σώματος και όταν αντιλήφθηκε τη στελέχωσή του με παλιούς μοναρχικούς, ταγματασφαλίτες και δωσίλογους αξιωματικούς απαίτησε από τον Παπανδρέου— και πέτυχε— την αποπομπή του αρμόδιου υφυπουργού Στρατιωτικών και την αντικατάστασή του από πρόσωπο της εμπιστοσύνης του ΕΑΜ.¹⁹⁴

β) Αρχές και Διοίκηση

Η Επιτροπή Πόλης του ΕΑΜ είχε ήδη εγκατασταθεί από την πρώτη μέρα αναχώρησης των Γερμανών στη Νομαρχία, ζητώντας από τον κατοχικό Διευθυντή της Δημήτρη Καρυώτογλου συνεργασία. Δυο μέρες μετά, με την άφιξη της ελασίτικης πομπής από την Αγ. Παρασκευή, το ΕΑΜ προχώρησε στον διορισμό νέων, προσωρινών αρχών: νέος

¹⁹⁴ Ο στρατηγός Πτολεμαίος Σαρηγιάννης τοποθετήθηκε στη θέση του Λάμπρου Λαμπριανίδη λίγο πριν τα Δεκεμβριανά.

Νομάρχης ο γιατρός και σημαντικός λογοτέχνης Κώστας Φριλίγγος, Δήμαρχος ο Ανδρέας Αναγνωστόπουλος, ιδιωτικός υπάλληλος, και Διοικητής της Πολιτοφυλακής ο έφεδρος αξιωματικός Μαρίνος Πορτοκάλη. Η Νομαρχία έγινε το βασικό εργαλείο για την άσκηση της πολιτικής του ΕΑΜ στη Λέσβο, αναλαμβάνονταν ευθύνες και υποχρεώσεις που ξεπερνούσαν τις δικαιοδοσίες ενός περιφερειακού οργάνου. Οι περισσότεροι δημόσιοι υπάλληλοι έμειναν στις θέσεις τους, με σαφείς οδηγίες ώστε να λειτουργούν πλέον σύμφωνα με το πνεύμα του ΕΑΜ,¹⁹⁵ ενώ όσοι είχαν επιδείξει ανοιχτά φιλοναζιστικά συναισθήματα στη διάρκεια της κατοχής και δυσφορούσαν με τη νέα κατάσταση τέθηκαν σε διαθεσιμότητα, χωρίς περικοπή των αποδοχών τους.

Επίσης, παύτηκε και τέθηκε σε κατ' οίκον περιορισμό ο Μητροπολίτης Μυτιλήνης Ιάκωβος, ο οποίος κατηγορήθηκε για προκλητικό δωσιλογισμό,¹⁹⁶ ενώ ο έλεγχος των εαμικών αρχών ανέδειξε τις συστηματικές οικονομικές ατασθαλίες του και των ανθρώπων που εκείνος είχε διορίσει στις διοικήσεις των Φιλανθρωπικών Ιδρυμάτων και του Νοσοκομείου,¹⁹⁷ όπως και στοιχεία για κακοδιαχείριση της ανθρωπιστικής βοήθειας του Ερυθρού Σταυρού στη διάρκεια της κατοχής.¹⁹⁸ Στη θέση του τοποθετήθηκε προσωρινά ο Πρωτοσύγκελος της Μητρόπολης Μυτιλήνης, συνονόματός του, Ιάκωβος, ενώ οι άνθρωποι του «Επισκόπου Γερμανίας», όπως τον χαρακτήριζε ειρωνικά ο εαμικός Τύπος, καθαιρέθηκαν από τη διοίκηση του Νοσοκομείου και της Εφορίας των Φιλανθρωπικών Ιδρυμάτων και ορίστηκαν νέες διοικήσεις.

Στα χωριά του νησιού συγκροτήθηκαν Λαϊκές Επιτροπές που περιθωριοποίησαν τις κατοχικές κοινοτικές Αρχές και ανέλαβαν τη διαχείριση των τοπικών προβλημάτων, συχνά υπερβαίνοντας και τη δικαιοδοσία που τους αναγνωριζόταν από την κεντρική διοίκηση.¹⁹⁹ Η Λαϊκή Αυτοδιοίκηση αποτελούσε κεντρική πολιτική κατεύθυνση του ΕΑΜ και της ΠΕΕΑ. Το ΕΑΜ στη Λέσβο επιχείρησε με τεκμηριωμένο τρόπο με όλα τα μέσα να πείσει για την αναγκαιότητα της στήριξης του θεσμού αυτού. Στα πλαίσια της σχετικής συστηματικής αρθρογραφίας στον εαμικό Τύπο ο Αριστείδης Κλήμης,

¹⁹⁵ Στις πρώτες δηλώσεις του νέου νομάρχη Κ. Φριλίγγου, βλ. εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος*, 21-9-1944.

¹⁹⁶ Βρέθηκαν στα εγκαταλειμμένα γερμανικά αρχεία και δημοσιεύτηκαν ευχετήριες κάρτες και δώρα του προς Γερμανούς αξιωματικούς (βλ. εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος*, 18-9-1944 και στην ίδια, 31-10-1944).

¹⁹⁷ Α.χ. όσον αφορά τη διαχείριση του κληροδοτήματος της Αχλαδεράς, το οποίο αποτελούσε το μεγαλύτερο τσιφλίκι της Λέσβου.

¹⁹⁸ Μαζάουερ Μ., ό.π., σελ. 82.

¹⁹⁹ Α.χ. ορισμένες λαϊκές επιτροπές ανέλαβαν τη διαχείριση των υποθέσεων των τοπικών εκκλησιών, αρνούμενες στη Μητρόπολη να έχει λόγο σε αυτές. Οι ενέργειες αυτές προκάλεσαν την παρέμβαση της εαμικής Νομαρχίας, ώστε να επανέλθει η τάξη στα χωριά και να επέλθει συμβιβασμός με τη Μητρόπολη, βλ. Μάντζαρης Δημήτρης, ό.π., σελ. 57-58.

από τους πρωτεργάτες του συνεταιριστικού κινήματος στη χώρα και νεοφώτιστος στο ΕΑΜ, έγραφε για την τοπική αυτοδιοίκηση:²⁰⁰

Η ουσία της τοπικής αυτοδιοίκησης είναι τούτη: Κοινές βασικές ανάγκες, που παρουσιάζονται μόνιμα και συνεχώς με τον καιρό, μέσα σε ορισμένη τοπική περιοχή πέρνουν υπεύθυνες λύσεις από τους αρμόδιους του τόπου. Και οι λύσεις αυτές θα είναι πάντα οι πιο σωστές και οι πιο ωφέλιμες, οι πιο μόνιμες και οι πιο δίκιες.

Για τον εαμίτη διανοούμενο, οι εκλεκτοί της λαϊκής αυτοδιοίκησης θα διαφέρουν από τους παλιούς εκπροσώπους της διαφθοράς και της συναλλαγής, καθώς θα προέρχονται από μια κοινωνία αποφασισμένη να ζήσει «με τις αρχές της ανθρώπινης αδελφοσύνης». Η κατεύθυνση αυτή δεν αναιρεί την ανάγκη κεντρικής διακυβέρνησης, αλλά στοχεύει να κινητοποιήσει όλες τις κοινωνικές δυνάμεις κάθε τόπου σε μια πορεία συμμετοχική και δημοκρατική. Προβλεπόταν επίσης η ισότιμη ψήφος και συμμετοχή των γυναικών. Ως κυρίαρχο όργανο του νέου θεσμού οριζόταν από τον κώδικα της ΠΕΕΑ η Κοινοτική Συνέλευση, η οποία μπορούσε να ελέγχει και να κρίνει τις αποφάσεις του εκλεγμένου Κοινοτικού Συμβουλίου, ακόμα και να ανακαλεί ολόκληρο το Συμβούλιο ή μέλη του. Στις αρμοδιότητες της νέας λαϊκής αυτοδιοίκησης θα έμπαιναν τα τοπικά λαϊκά δικαστήρια και η ασφάλεια. Εγγύηση για τη λειτουργία του νέου θεσμού, σύμφωνα με τις εαμικές διακηρύξεις, θα ήταν η γενικότερη πολιτική αφύπνιση της κοινωνίας, που είχε βγει πιο δυνατή μέσα από τον αντιφασιστικό αγώνα.²⁰¹

Είναι σαφές ότι η αυτοδιοίκηση είχε κεντρική θέση στην πολιτική του ΕΑΜ ως στοιχείο εκδημοκρατισμού και ενεργοποίησης της λαϊκής συμμετοχής στα κοινά, κάτι που ερχόταν σε αντίθεση με την προπολεμική κατάσταση, όπου επικρατούσαν πρότυπα πολιτικής μόνο δια αντιπροσώπων. Παρόλα αυτά και το ΕΑΜ συνολικά δεν είχε μια συγκεκριμένη κατεύθυνση για την εξεύρεση των πόρων των οργάνων της λαϊκής αυτοδιοίκησης, γεγονός που έκανε τις διακηρύξεις αυτές κάπως θεωρητικές, χωρίς όμως αυτό να τους στερεί την ελκυστικότητα που ήταν σύμφυτη με την περίοδο.

Η λεσβιακή κοινωνία, που δεν είχε την εμπειρία της ψήφου, όπως οι κάτοικοι της ελεύθερης ηπειρωτικής Ελλάδας, μέσα στην κατοχή, θα είχε την ευκαιρία να οργανώσει και να ψηφίσει στις πρώτες αυτοδιοικητικές εκλογές που είχε προγραμματίσει η ΠΕΕΑ για όλες τις ελεύθερες περιοχές για τις 29 Οκτωβρίου. Ωστόσο μετά την απελευθέρωση της Αθήνας στις 12 Οκτώβρη και την άφιξη της κυβέρνησης Εθνικής Ενό-

²⁰⁰ Εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος*, 10-10-1944.

²⁰¹ Εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος*, 21-10-1944.

τητας λίγες ημέρες μετά, άρχισε μια διελκυστίνδα αντιπαραθέσεων, σε εθνικό και τοπικό επίπεδο, με στόχο την αναβολή των εκλογών, ώστε να αναλάβει πρώτα τυπικά η επίσημη κυβέρνηση. Στη Λέσβο οι προετοιμασίες για τις εκλογές προχώρησαν γρήγορα, ωστόσο συνάντησαν και δυσκολίες: αρκετοί υποψήφιοι δήλωναν δημόσια ότι επιθυμούν να αποσύρουν την υποψηφιότητά τους καθώς δεν ερωτήθηκαν για αυτή, γεγονός που αξιοποιήθηκε από την αντιστασιακή αντιπολίτευση για να καταγγείλει τις προετοιμαζόμενες εκλογές ως άκυρες.²⁰² Τελικά η ΠΕΕΑ κεντρικά υπαναχώρησε στις απαιτήσεις της κυβέρνησης και ανέβαλλε τις εκλογές, έστω και την τελευταία στιγμή.

γ) Δικαιοσύνη

Με τις δύο πρώτες αποφάσεις της Στρατιωτικής Διοίκησης Λέσβου του ΕΛΑΣ (16/9), συγκροτήθηκε έκτακτο στρατοδικείο για να δικάσει τους δωσίλογους. Ο ΕΛΑΣ, όπως είδαμε, είχε ήδη συλλάβει από την πρώτη μέρα της απελευθέρωσης τους πιο γνωστούς από αυτούς. Η ανακριτική επιτροπή ξεκίνησε το έργο της στις 18/9 και οι πολίτες που είχαν υπάρξει θύματα των συνεργατών των Γερμανών καλούνταν μέσα από τον εαμικό Τύπο να παρουσιαστούν και να καταθέσουν στοιχεία εις βάρος τους. Τα ονόματα των συλληφθέντων δημοσιεύτηκαν στον Τύπο, ενώ σε όλα τα χωριά γίνονταν συγκεντρώσεις και υιοθετούνταν ψηφίσματα που απαιτούσαν την τιμωρία των δωσίλογων. Οι δίκες άρχισαν στις 21/9 και οι δύο πρώτες εκτελέσεις έγιναν άμεσα, στις 23/9. Παρόλα αυτά οι δίκες προχωρούσαν με δυσκολία λόγω της μικρής προσέλευσης μαρτύρων κατηγορίας ενώπιον της ανακριτικής επιτροπής.²⁰³

Ωστόσο, το Συμμαχικό Στρατηγείο της Μέσης Ανατολής, με υπογραφή του ταξίαρχου Τόρνμπουλ, αρχηγού των συμμαχικών δυνάμεων Αιγαίου, απαγόρευσε με κατηγορηματικό τρόπο στις προσωρινές αρχές των νησιών να προχωρήσουν σε δίκες μέχρι να καταρτιστούν πολιτικά δικαστήρια από το επίσημο ελληνικό κράτος.²⁰⁴ Η γνησιότητα της διαταγής αυτής αμφισβητήθηκε αρχικά από το ΕΑΜ, επειδή αυτή μεταφέρθηκε εμμέσως, από κάποιο στέλεχος του Ιερού Λόχου, και χωρίς αριθμό πρωτοκόλλου και υπογραφή· είναι εμφανές ότι κάποιος ιερολοχίτης που δεν κατονομάζεται είχε δείξει ιδιαίτερο ζήλο για να προλάβει εκτελέσεις ορισμένων από τους στυλοβάτες

²⁰² Εφημ. *Δημοκρατία*, 27-10-1944. Βέβαια, σύμφωνα με την εγκύκλιο της ΠΠΕΑ, για την κατάθεση μιας υποψηφιότητας δεν απαιτούνταν η συναίνεση του υποψηφίου αλλά αρκούσε η πρόταση από ομάδα εκλογέων.

²⁰³ Όπως φαίνεται από τις επαναλαμβανόμενες εκκλήσεις της Στρατιωτικής Διοίκησης Λέσβου μέσα από τον Τύπο.

²⁰⁴ Διαταγή 45003/24-9-44. Παρατίθεται στην εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος*, 12-10-1944.

του μελλοντικού καθεστώτος του νησιού και της χώρας. Στη συνέχεια όμως η ηγεσία του τοπικού ΕΑΜ υποχρεώθηκε να αναγνωρίσει τη διαταγή.²⁰⁵

Έτσι οι επόμενες καταδικαστικές αποφάσεις που είχε πάρει το στρατοδικείο δεν εκτελέστηκαν,²⁰⁶ ενώ η λειτουργία του μετά τη συμμαχική παρέμβαση αναστάλη. Ήταν το πρώτο σημείο διχασμού ανάμεσα στις εαμικές αρχές της Λέσβου και στην επίσημη ελληνική κυβέρνηση, η οποία προς το παρόν εκπροσωπούνταν από τις συμμαχική στρατιωτική διοίκηση. Η αναβολή των δικών τότε δεν προκάλεσε κάποια ιδιαίτερη ανησυχία· ο Λαϊκός Επίτροπος εξάλλου διαβεβαίωνε ρητά ότι οι αποφυλακίσεις υπόδικων δεν συνιστούσαν απαλλαγή αλλά προσωρινά μέτρα λόγω ανεπάρκειας στοιχείων και καλούσε νέους μάρτυρες να προσέλθουν για καταθέσεις.²⁰⁷ Στις 6 Νοέμβρη επίσης δημοσιεύτηκε στην Αθήνα η συντακτική πράξη για την σύσταση των ειδικών δικαστηρίων που θα εξέταζαν όλες τις υποθέσεις δωσιλογισμού, οι οποίες περιγράφονταν αναλυτικά με τις συνακόλουθες ποινές. Ωστόσο από τα μέσα Νοέμβρη είχε ήδη αρχίσει η απελευθέρωση αρκετών γνωστών συνεργατών των Γερμανών, οι οποίοι άρχισαν να συνωμοτούν με τους Άγγλους και τις αστικές δυνάμεις του νησιού για την ανατροπή του ΕΑΜ. Οι εαμικές οργανώσεις για άλλη μια φορά έδειξαν καλή θέληση απέναντι στις επιταγές της κυβέρνησης, αλλά φάνηκαν απογοητευμένες από την εξέλιξη της ατιμωρησίας και της απελευθέρωσης των δωσίλογων· συνέχισαν παρόλα αυτά να πιέζουν για την καταδίκη των δωσίλογων με συγκεντρώσεις, ψηφίσματα και εκτενή αρθρογραφία.

Ο θεσμός που λειτούργησε ουσιαστικά και αποτέλεσε τον πυρήνα της εαμοκρατίας στη Λέσβο (και όπου άλλου εφαρμόστηκε) ήταν τα λαϊκά δικαστήρια. Αυτά είχαν αρχίσει να λειτουργούν ήδη από το καλοκαίρι του 1944, με βάση τον κώδικα της ΠΕΕΑ, και τώρα δίκάζαν ανοιχτά στα μεγαλύτερα χωριά της υπαίθρου²⁰⁸ υπό την εποπτεία ενός διορισμένου από το ΕΑΜ Επιθεωρητή Λαϊκής Δικαιοσύνης. Δίκάζαν κυρίως αγροζημίες και μικροκλοπές, προσωπικές αντιδικίες και καυγάδες, εργατικά και περιουσιακά ζητήματα κ.λπ.. Το μεγάλο πλεονέκτημά τους ήταν ότι διευκόλυναν την πρόσβαση στη δικαιοσύνη, καθώς πριν τον πόλεμο η προσφυγή σε αυτήν ήταν σχεδόν αδύνατη: ένας φτωχός επαρχιώτης έπρεπε να κάνει ένα μακρύ ταξίδι ως την έδρα του δικαστηρίου, συνήθως την πρωτεύουσα του νομού, να πληρώσει έξοδα παράστασης

²⁰⁵ Βλ. εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος*, 5-10-1944 και εφημ. *Εμπρός*, 7-10-1944.

²⁰⁶ Αφορούσαν 4 καταδίδες σε θάνατο και 1 σε ισόβια κάθειρξη, βλ. εφημ. *Εμπρός*, 23-9-1944.

²⁰⁷ Ανακοίνωση της 26-10-1944, βλ. εφημ. *Εμπρός*, 28-10-1944.

²⁰⁸ Στην πόλη της Μυτιλήνης η πρώτη ανοιχτή δικαστική διαδικασία έγινε αργότερα, στις 21-12-1944.

και δικηγόρου, να αντιμετωπίσει τον ακατανόητο δικονομικό λόγο των δικαστών και την ψυχρότητα της διαδικασίας, για ένα αποτέλεσμα εντελώς αμφίβολο. Συχνά οι δίκες αναβάλλονταν ή παρατείνονταν για χρόνια, ενώ το ενδεχόμενο έφεσης φάνταζε μακρινό αφού η έδρα του εφετείου ήταν στη Σύρο.

Στις νέες συνθήκες της εαμικής εξουσίας, τα λαϊκά δικαστήρια λειτουργούσαν ανοιχτά σε κάθε μεγάλο χωριό, οι δικάσιμοι ορίζονταν άμεσα και δεν παρατηρούνταν αναβολές, και η πρόσβαση σε αυτά ήταν δωρεάν για κάθε πολίτη. Οι λαϊκοί δικαστές, σε αντίθεση με το σύγχρονο αξίωμα της μη εντοπιότητας και της εναλλαγής, ήταν ντόπιοι, χρησιμοποιούσαν το τοπικό ιδίωμα και αντιλαμβάνονταν καλύτερα τις κοινωνικές ισορροπίες και την ψυχρότητα των κατοίκων· με έναν τρόπο εξέφραζαν το κοινό περί δικαίου αίσθημα, ακόμα και κόντρα στον ισχύοντα ποινικό κώδικα. Στην πραγματικότητα, αυτό που οι εαμικές δυνάμεις— και κυρίως οι κομμουνιστές— έβλεπαν στα δικαστήρια αυτά ήταν η προσπάθεια απονομής δικαιοσύνης χωρίς την ταξική μεροληψία με την οποία λειτουργούσε η αστική δικαιοσύνη: θα έμπαινε ένα τέλος στις αποφάσεις με δύο μέτρα και δύο σταθμά.²⁰⁹ Νέα στοιχεία επίσης που έφερναν τα λαϊκά δικαστήρια γενικότερα σε σχέση με τα παλιά αστικά δικαστήρια ήταν η υποχρεωτική λαϊκή συμμετοχή σε όλους τους ρόλους, η επιμονή σε συμβιβαστικές λύσεις, η κατάργηση της πολύπλοκης δικονομίας, η απόλυτη ελευθερία του δικαστή να κρίνει με βάση τη συνείδησή του, κρίση που θα γινόταν με βάση τις νέες αξίες που προέκυψαν μέσα από τον αντιφασιστικό αγώνα, το ενδιαφέρον για τον σωφρονιστικό χαρακτήρα των ποινών κ.ά.²¹⁰ Δυστυχώς, τα περισσότερα από τα πρακτικά των δικαστηρίων αυτών δεν έχουν σωθεί, καθώς καταστράφηκαν στις δύσκολες συνθήκες που ακολούθησαν, είναι βέβαιο όμως ότι παρέμειναν σε λειτουργία ως τον Μάη του 1945.

δ) Επισιτισμός, κοινωνική πολιτική και πρόνοια

Με την απελευθέρωση ξεκίνησαν τη νόμιμη λειτουργία τους οι εαμικοί θεσμοί αλληλεγγύης, η *Λαϊκή Επιτροπή Επισιτισμού*, η *Εθνική Αλληλεγγύη* και η *Επιμελητεία του Αντάρτη*, ως οιονεί κρατικές υπηρεσίες. Η Λ.Ε.Ε. θα φρόντιζε για τροφοδοσία του πληθυσμού με είδη πρώτης ανάγκης και με τον έλεγχο της αγοράς, η *Εθνική Αλληλεγγύη* ασχολήθηκε κυρίως με τα ζητήματα περίθαλψης των θυμάτων του φασισμού και την

²⁰⁹ Εφημ. *Εμπρός*, 5-11-1944.

²¹⁰ Εφημ. *Εμπρός*, 1-10-1944.

εκπόνηση πολιτικών πρόνοιας, ενώ η *Επιμελητεία του Αντάρτη* μεριμνούσε για τη συντήρηση του ΕΛΑΣ και της Πολιτοφυλακής με πόρους από εράνους και φορολογία επί των εξαγωγών του λαδιού.

Για τις εαμικές αρχές ασφαλώς προτεραιότητα ήταν η αντιμετώπιση του επισιτιστικού προβλήματος. Το μεγάλο πρόβλημα που είχαν να αντιμετωπίσουν ήταν η ανυπαρξία οποιασδήποτε στήριξης από το επίσημο κράτος, το οποίο βρισκόταν σε μεταβατική φάση, και η μειωμένη παραγωγική δραστηριότητα που θα μπορούσε να αποδώσει αγαθά και φορολογία. Εξάλλου, όπως φαίνεται, αρκετές ακόμα αποθήκες με τρόφιμα παρέμεναν κλειστές και οι ιδιοκτήτες τους προσδοκούσαν μεγαλύτερα κέρδη από την προσφορά τους στη μαύρη αγορά. Στη χειρότερη μοίρα βρίσκονταν οι δημόσιοι υπάλληλοι, αφού ήταν απλήρωτοι για μεγάλο διάστημα και δεν είχαν άλλα μέσα βιοπορισμού. Επιπλέον, την κατάσταση επιβάρυναν φυσικά φαινόμενα που έπληξαν το νησί την περίοδο αυτή: ο μεγάλος σεισμός στη βορειοανατολική πλευρά του νησιού που κατέστρεψε ολοσχερώς το χωριό Κλειού και οι πλημμύρες της Καλλονής που κατέστρεψαν σπίτια και καλλιέργειες.

Τον συντονισμό των κινήσεων για την επισιτιστική προσπάθεια είχε αναλάβει η Λαϊκή Επιτροπή Επισιτισμού (Λ.Ε.Ε.) και αργότερα η επίσημη υπηρεσία υπό την αιγίδα της Νομαρχίας, η Παλλεσβιακή Επιτροπή Επισιτισμού και Πρόνοιας. Ήδη από τη δεύτερη ημέρα της ελευθερίας άρχισε—έναντι αντιτίμου—τακτικές διανομές ψωμιού, οσπρίων, ζάχαρης και σαπουνιού. Το επόμενο διάστημα έγινε και μια αναδιάταξη των κατηγοριών των δικαιούχων των δελτίων τροφίμων υπέρ των ασθενέστερων: η πρώτη κατηγορία (επαγγελματίες, βιοτέχνες κ.ά.) θα έπαιρνε τα τρόφιμα σε κανονικές τιμές, η δεύτερη (μισθωτοί δημοσίου και ιδιωτικού τομέα) σε μειωμένες τιμές και η τρίτη (άποροι) δωρεάν. Τα αγαθά αυτά βρέθηκαν υπό τη διαχείριση της Λ.Ε.Ε. μετά από έρευνες σε αποθήκες, με τη μορφή της κατάσχεσης ή της επίσχεσης, και θα στήριζαν το έργο της Λ.Ε.Ε. για αρκετό διάστημα, σύμφωνα με τις ανακοινώσεις της οργάνωσης.²¹¹ Παράλληλα, στελέχη του ΕΑΜ ταξίδεψαν στη Σμύρνη ώστε να ενημερώσουν τις συμμαχικές υπηρεσίες για τις ανάγκες του νησιού και να ζητήσουν τη στήριξή τους. Κατά τις επόμενες εβδομάδες οι διανομές συνεχίστηκαν τακτικά από τα παντοπωλεία και τους φούρνους υπό την εποπτεία της Λ.Ε.Ε., αν και δεν έλειψαν οι διαμαρτυρίες και οι αντεγκλήσεις, όπως και οι υπαινιγμοί για προβοκάτσες από υπηρεσιακούς

²¹¹ Εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος*, 18-9-1944.

παράγοντες.²¹² Οι έλεγχοι της Λ.Ε.Ε. όμως ήταν εντατικοί, όπως φαίνεται από τις τιμωρίες που επέβαλλε σε αρτοποιούς και αρτεργάτες για την κακή ποιότητα του ψωμιού που προσέφεραν.

Μετά την άφιξη του κλιμακίου της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας στη Λέσβο, έφτασε και κλιμάκιο του Συμμαχικού Στρατιωτικού Συνδέσμου (Allied Military Liaison) για να μελετήσει τις επισιτιστικές ανάγκες του νησιού. Ο Α.Μ.Λ. αποτέλεσε τον κυριότερο φορέα της ανθρωπιστικής βοήθειας για το νησί—μαζί με τον Ερυθρό Σταυρό που δρούσε και μέσα στην κατοχή—ως το τέλος του πολέμου. Από τον Δεκέμβρη του 1944 όμως θα συνεργαζόταν στενά με την UNRRA, οργάνωση των πρώιμων Ηνωμένων Εθνών, η οποία θα αναλάμβανε μετά τον πόλεμο το έργο της ανασυγκρότησης των εμπόλεμων και κατεχόμενων κρατών. Σύμφωνα με τις δηλώσεις του διοικητή του Α.Μ.Λ., του Βρετανού αντισυνταγματάρχη Μάρτυρ, στον Τύπο της Λέσβου, σκοποί του Συνδέσμου ήταν η προμήθεια τροφίμων, η ιατροφαρμακευτική υποστήριξη, η παροχή εφοδίων για την επανέναρξη της αγροτικής και κτηνοτροφικής παραγωγής και της αλιείας, η τεχνική βοήθεια για κάθε κλάδο της παραγωγής αλλά και κάθε άλλη βοήθεια για την γενική ανάταξη της οικονομικής και κοινωνικής ζωής.²¹³ Στις δηλώσεις του ο Μάρτυρ τόνισε τις δυσκολίες του Συνδέσμου όσο ο πόλεμος συνεχίζεται, ζήτησε να αξιοποιηθεί η βοήθεια μόνο για τους σκοπούς για τους οποίους στέλνεται και όχι για την αναζωογόνηση της μαύρης αγοράς και διαβεβαίωσε ότι ο Α.Μ.Λ. δεν έχει καμία πρόθεση να εμπλακεί στις εσωτερικές υποθέσεις του τόπου.

Είναι πάντως γνωστό ότι η παροχή της βοήθειας του Α.Μ.Λ. λειτούργησε γενικότερα ως μοχλός πολιτικής πίεσης υπέρ των βρετανικών ενδιαφερόντων, παρά τις περί του αντιθέτου διαβεβαιώσεις του Μάρτυρ· η στρόφιγγα της τροφοδοσίας ανοιγόκλεινε κατά βούληση.²¹⁴ Στη Λέσβο ωστόσο τη διαχείριση της βοήθειας, που άρχισε άμεσα να φτάνει από τον Α.Μ.Λ., παρά τις πιέσεις ορισμένων μεγαλεμπόρων, ανέλαβε η Αγροτική Τράπεζα με τη συνεργασία των Λ.Ε.Ε., δηλ. το ΕΑΜ. Η διαχείριση της βοήθειας από το ΕΑΜ είναι προφανές ότι συνέβαλε στην αύξηση της αίγλης του μέσα στα λαϊκά στρώματα και στην ενίσχυση της πολιτικής του κυριαρχίας. Ταυτόχρονα όμως, στο μέτωπο αυτό στράφηκε και η κριτική της αντιπολίτευσης με συχνές καταγγελίες για κακοδιαχείριση από την πλευρά των εαμικών οργανώσεων. Μάλιστα στην αιχμή

²¹² Εφημ. *Αντιφασίστας*, 22-9-1944.

²¹³ Εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος*, 10-10-1944.

²¹⁴ Μαριόλης Δημήτρης, *Η αδύνατη ταξική ανακωχή, Η πολιτική του ΕΑΜ στα Υπουργεία Οικονομικών, Εργασίας και στα συνδικάτα μέχρι τα Δεκεμβριανά*, εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα 2015, σελ. 28.

της κριτικής βρισκόταν η μομφή ότι ο Α.Μ.Λ. επέλεξε για βάση του εφοδιασμού του τη Χίο, και όχι τη Λέσβο, με αποτέλεσμα η βοήθεια να διανέμεται «άνισα» υπέρ του γειτονικού νησιού.²¹⁵ Έτσι το ΕΑΜ βρισκόταν στην, αν μη τι άλλο, περίεργη θέση να πρέπει να υπερασπίζεται τον Α.Μ.Λ. απέναντι στις από τα δεξιά επιθέσεις που στόχο είχαν να πλήξουν την αξιοπιστία του ΕΑΜ.

Κεντρική θέση στις επισιτιστικές προσπάθειες είχαν οι οργανωμένες πια ανταλλαγές προϊόντων με την ηπειρωτική Ελλάδα και την Τουρκία, με ευθύνη μιας Επιτροπής Εμπορίου και Ανταλλαγών υπό τη Λ.Ε.Ε. και με τη συνεργασία της Ένωσης Γεωργικών Συνεταιρισμών. Και οι ανταλλαγές πάντως αποτέλεσαν πεδίο πολιτικού ανταγωνισμού ανάμεσα στους φορείς της δυαδικής εξουσίας, αφού η εντολοδόχος της εθνικής κυβέρνησης Ναυτική Διοίκηση Αιγαίου δεν έδινε πάντοτε άδειες απόπλου για τα εμπορικά σκάφη με πρόσχημα την συνεχιζόμενη πολεμική επιφυλακή στο Αιγαίο και τη σχετική απαγόρευση από το Συμμαχικό Στρατηγείο της Μ. Ανατολής. Οι εαμικές οργανώσεις θεωρούσαν τις απαγορεύσεις αυτές σκόπιμες, ώστε να υπονομευτεί το ΕΑΜ, και οργάνωναν διαδηλώσεις με αίτημα να αρθούν οι απαγορεύσεις. Πάντως οι διανομές από τη Λ.Ε.Ε. συνεχίστηκαν ομαλά έως το τέλος του χρόνου. Ο κυβερνητικός μάλιστα νομάρχης αναγκάστηκε να επικυρώσει τις πρακτικές που είχε καθιερώσει το ΕΑΜ για την απαλλαγή των φτωχότερων στρωμάτων από το αντίτιμο για τη διανομή των τροφίμων του Α.Μ.Λ..²¹⁶

Μέσα στον Νοέμβρη στο επίκεντρο βρέθηκε και μία αντίστροφη συνθήκη, το αίτημα για συμβολή των ελαιοπαραγωγών της Λέσβου στον επισιτισμό της Αθήνας. Ήταν μια δύσκολη διαπραγμάτευση, καθώς οι δύο πλευρές, οι εαμικές αρχές της Λέσβου, από τη μια, και οι κυβερνητικοί εκπρόσωποι από την Αθήνα, από την άλλη, συνεπικουρούμενοι από τοπικά στελέχη της Αγροτικής Τράπεζας, προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν τους επωφελέστερους όρους για την πλευρά τους. Η συμφωνία λίγο έλειψε να ματαιωθεί και ολοκληρώθηκε μόνο μετά από σημαντικές υποχωρήσεις των εαμικών αρχών. Το σκεπτικό του ΕΑΜ στην περίπτωση αυτή ήταν ότι ο λαός της Αθήνας ζητούσε λάδι, το οποίο όμως στη Λέσβο τη συγκεκριμένη χρονιά δεν πλεόναζε,

²¹⁵ Ασφαλώς η Χίος επιλέχθηκε και λόγω των στενών σχέσεων του εφοπλιστικού κόσμου του νησιού με το Λονδίνο.

²¹⁶ Εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος*, 28-11-1944.

έπρεπε όμως να καταβληθεί κάθε προσπάθεια για να ικανοποιηθεί το κυβερνητικό αίτημα,²¹⁷ πολύ περισσότερο καθώς τα ηγία του αρμόδιου υπουργείου Γεωργίας κρατούσε το ΕΑΜ με τον Γ. Ζεύγο.

Η ίδια η Λ.Ε.Ε. κάνοντας απολογισμό της δράσης της για την πρώτη περίοδο μετά την απελευθέρωση, αφού δημοσιοποίησε τους αριθμούς της βοήθειας που διαχειρίστηκε κατά το πρώτο διάστημα με οικεία μέσα, προσδιόρισε τους κύριους άξονες της δράσης της: τις οργανωμένες ανταλλαγές με τον Έβρο, τις συστηματικές αγορανομικές παρεμβάσεις της με ένα ελαστικό σύστημα διαιτησίας, τις έρευνες για κρυμμένα εφόδια σε αποθήκες και τις διαπραγματεύσεις με εργοστασιάρχες για την προσφορά ειδών στην αγορά σε λογικές τιμές, τη διαμόρφωση ενός εμπορικού δικτύου συνεργατών για τη διάθεση των αγαθών κ.ο.κ..²¹⁸ Στα μέσα Δεκέμβρη μάλιστα υπογράφηκε και η σημαντικότερη ίσως σύμβαση ανταλλαγής, με την Ομοσπονδία Συνεταιρισμών Μακεδονίας, για ανταλλαγή λαδιού με προϊόντα από την περιοχή της Μακεδονίας.

Δεν έλειψαν ωστόσο και τα προβλήματα και οι διαμαρτυρίες σε σχέση με τη δράση των επιτροπών επισιτισμού. Οι εαμικές αρχές δέχτηκαν πολλές καταγγελίες για τη διατίμηση του λαδιού (η αντιστοίχισή του με συγκεκριμένη ποσότητα προϊόντων), οι οποίες πολλαπλασιάστηκαν όταν εισήχθη η νέα δραχμή και ορίστηκε ως υποχρεωτική η χρήση της.²¹⁹ Φαίνεται ότι η ευελιξία του αντιπραγματισμού στις συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί— εξασθένηση της μαύρης αγοράς, σχετικά ικανοποιητικός αγορανομικός έλεγχος από το ΕΑΜ, συστηματική εισροή ξένης βοήθειας— ήταν μια κατάσταση που εξυπηρετούσε ευρύτερα στρώματα. Από την άλλη, και οι διανομές του Ερυθρού Σταυρού συχνά καταγγέλλονταν από τον εαμικό Τύπο ως μεροληπτικές και οι σχετικές υποθέσεις έφταναν στα λαϊκά δικαστήρια.²²⁰

Μέσα στα γεγονότα του Δεκέμβρη πάντως και ενώ η αντιεαμική αντιπολίτευση ενθαρρυνόμενη από τα νέα της Αθήνας σηκώνει τον τόνο της αντιπαράθεσης με τις εαμικές αρχές, οι επισιτιστικές οργανώσεις του ΕΑΜ σκληραίνουν τη στάση τους, για να προλάβουν το ξαναφούντωμα της μαύρης αγοράς και να δώσουν ένα μήνυμα πολιτικής κυριαρχίας και τάξης. Επιβάλλουν ανώτατα όρια τιμών στα είδη πρώτης ανάγκης, ορί-

²¹⁷ Εφημ. *Εμπρός*, 19-11-1944.

²¹⁸ Εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος*, 31-10-1944.

²¹⁹ Εφημ. *Αγροτική*, 28-11-1944.

²²⁰ Εφημ. *Αντιρασίστας*, 29-11-1944 και εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος*, 30-11-1944.

ζουν ως προϋπόθεση για κάθε ανταλλαγή της έγκριση της Επιτροπής, θέτουν νέες αυστηρότερες ποινές για τους παραβάτες των αγορανομικών διατάξεων και απειλούν με νέο γύρο ερευνών σε αποθήκες με τη συνεργασία της Πολιτοφυλακής.²²¹

Μια άλλη προτεραιότητα της εαμικής διοίκησης ήταν η περίθαλψη και η υγειονομική κάλυψη του πληθυσμού, η οποία περνούσε βασικά μέσα από την προσπάθεια για την ανασυγκρότηση του Βοστανείου Ιερού Νοσοκομείου υπό την εποπτεία της Εθνικής Αλληλεγγύης. Όμως τα πράγματα δεν ήταν καθόλου εύκολα. Το Βοστανείο ήταν ένας οργανισμός με μεγάλη περιουσία από κληροδοτήματα (κυρίως αγροτικές εκτάσεις), η οποία είχε εξανεμιστεί από την κακοδιαχείριση της διοίκησης που είχε ορίσει ο Ιάκωβος και από τις λαθροχειρίες που «επιτράπηκαν» μέσα στην κατοχή. Την κατάστασή του επιβάρυνε και η κατάχρηση που έκανε στις εγκαταστάσεις του ο γερμανικός στρατός. Ο έλεγχος των εαμικών αρχών δεν κατόρθωσε καν να εξακριβώσει το μέγεθος της ατασθαλίας και της καταστροφής.

Παράλληλα, φαίνεται ότι τόσο μέσα στην κατοχή όσο και κατά την προηγούμενη περίοδο, η πρόσβαση στο νοσοκομείο ήταν δύσκολη για την πλειοψηφία των κατοίκων του νησιού: συχνά οι άποροι ασθενείς επέστρεφαν απογοητευμένοι στα σπίτια τους, αφού είχαν να επιλέξουν είτε την αναμονή σε ένα ράντσο σε κάποιο κρύο διάδρομο μέχρι να αδειάσει κρεβάτι σε πολυπληθή θάλαμο είτε την πληρωμή ακριβών νοσηλίων για την εγκατάσταση σε έναν αξιοπρεπή θάλαμο, εξυπηρέτηση που θα χρειαζόταν ενδεχομένως και ένα μπιλιετάκι από κάποιον τοπικό παράγοντα ή μέλος της οικονομικής ελίτ. Οι διακρίσεις στη νοσηλεία ήταν σχεδόν θεσμικά κατοχυρωμένες (θάλαμοι τριών ταχυτήτων, διαφορετικό φαγητό, ειδική ιατρική φροντίδα κ.λπ.).

Το ότι κατάφερε το Βοστανείο να συνεχίσει τη λειτουργία του μέσα στην κατοχή οφείλεται κυρίως στα υλικά που κληρονόμησε από τα δύο στρατιωτικά νοσοκομεία που μετεγκαταστάθηκαν προσωρινά στη Λέσβο μετά την κατάρρευση του μετώπου το 1941, στα φάρμακα που έστειλε ο Διεθνής Ερυθρός Σταυρός και στις έκτακτες ενισχύσεις του Νομαρχιακού Ταμείου Φιλανθρωπίας. Στόχος των νέων αρχών για το νοσοκομείο ήταν η άρση των εμποδίων στην πρόσβαση των ασθενών, ο διορισμός ιατρών και νοσηλευτών, η εξεύρεση φαρμάκων και η περίθαλψη των ασθενέστερων οικονομικά πολιτών. Με σύνθημα «το Βοστανείο να γίνει λαϊκό νοσοκομείο» το ΕΑΜ εξήγγειλε την κατάργηση των διακρίσεων στη νοσηλεία των ασθενών, την πρόσληψη

²²¹ Εφημ. *Εμπρός*, 17-12-1944 και *Ελεύθερη Λέσβος*, 16-12-1944.

νέου ειδικευμένου προσωπικού, την άμεση αύξηση των κλινών ως και 30% και την ίδρυση νέων μονάδων, όπως οδοντιατρικής.²²²

Η απαλλαγή από την κακοδιοίκηση των ανθρώπων του Ιάκωβου και η ανάληψη της ευθύνης από το ΕΑΜ επέδρασε οπωσδήποτε θετικά στη λειτουργία του νοσοκομείου σε βραχυπρόθεσμη φάση, αφού κυριαρχούσε μια αισιοδοξία, ένας άνεμος αλλαγής και μια διάθεση βολонταρισμού. Όσες από τις εαμικές εξαγγελίες δεν είχαν ιδιαίτερο οικονομικό κόστος υλοποιήθηκαν άμεσα: η κατάργηση των θέσεων, οι διακρίσεις στην ποιότητα του φαγητού, η μέριμνα από τους θεράποντες ιατρούς, η διαμόρφωση εξωτερικών ιατρείων σε συνεργασία με ιδιώτες εθελοντές ιατρούς κ.λπ..

Ωστόσο η λειτουργία του νοσοκομείου υπόκειτο τόσο στις γενικότερες πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις όσο και στα ειδικότερα δομικά προβλήματα που σχετίζονταν με την διαχείριση της περιουσίας του νοσοκομείου. Γι' αυτό και κατά τα τέλη Δεκέμβρη του 1944 το νοσοκομείο, χωρίς τα έσοδα των νοσηλίων στα οποία βασιζόταν την προηγούμενη περίοδο, χωρίς κρατική στήριξη και με πενιχρά έσοδα από τις μειωμένες παραγωγικές δυνατότητες της κτηματικής του περιουσίας, βρέθηκε σε αδιέξοδη κατάσταση. Γι' αυτό και η Εθνική Αλληλεγγύη απεύθυνε λίγο πριν τα Χριστούγεννα δραματικές εκκλήσεις για τη χρηματοδότησή του.

ε) Εργασία και οικονομική ανάπτυξη

Όπως είναι γνωστό, το ΕΑΜ ανέλαβε στην κυβέρνηση εθνικής ενότητας τα λεγόμενα οικονομικά-αναπτυξιακά υπουργεία (Εθνικής Οικονομίας και Οικονομικών, Δημοσίων Έργων, Εργασίας, Γεωργίας), αφήνοντας τα υπουργεία που είχαν να κάνουν με την ασφάλεια του κράτους και του καθεστώτος στους αστούς πολιτικούς. Παρά το γεγονός ότι το ΕΑΜ δεν συμμετείχε στη διαδικασία κατανομής των υπουργείων, δέχτηκε την πρόκληση, φιλοδοξώντας να εφαρμόσει μια πολιτική υπέρ των ασθενέστερων κοινωνικών στρωμάτων που εκπροσωπούσε.²²³ Στη σκέψη όμως του Παπανδρέου και των Βρετανών ήταν να μεταθέσουν στο ΕΑΜ τις ευθύνες στον κρίσιμο τομέα της οικονομίας απ' όπου ανέμεναν εύλογα ότι θα δημιουργηθεί μεγάλη κοινωνική δυσарέσκεια. Ο Παπανδρέου και οι αστικές πολιτικές δυνάμεις γνώριζαν ότι η κυβέρνηση θα υποχρεωθεί να λάβει δυσάρεστα οικονομικά μέτρα και ότι η όποια οικονομική ανάπτυξη περνούσε μέσα από την ξένη βοήθεια. Φρόντισαν μάλιστα να δέσουν τα χέρια του

²²² Εφημ. *Αντιφασίστας*, 16-9-1944.

²²³ Και προφανώς θεωρούσε ότι μια τέτοια ανάθεση του αναλογεί.

ΕΑΜ με εργαλείο την Τράπεζα της Ελλάδας, η οποία υπό τη νέα διοίκηση Ζολώτα επέβαλλε αυστηρή πολιτική νομισματικής και δημοσιονομικής σταθερότητας, από την οποία τα οικονομικά υπουργεία δεν μπορούσαν να απομακρυνθούν.

Στη συγκυρία αυτή το ΕΑΜ βρέθηκε αντιμέτωπο με την ίδια του τη φυσιογνωμία: στη διάρκεια της κατοχής είχε παραμερίσει το πεδίο των ταξικών αντιθέσεων στο όνομα μιας «παλλαϊκής εθνικής ενότητας» ενάντια στον κατακτητή και τους συνεργάτες του. Τώρα οι αντιθέσεις αυτές θα προβάλλουν καθαρότερα και θα πρέπει το ίδιο το ΕΑΜ με τους υπουργούς του να τις διαχειριστεί: από τη μια, το μεγαλύτερο κομμάτι του κεφαλαίου, η οικονομική ελίτ, και ιδίως το κομμάτι εκείνο που γιγάντωσε τα κέρδη του μέσα στην κατοχή, δεν είναι πρόθυμο να στηρίζει την εθνική προσπάθεια της ανάκαμψης και συνεχίζει να διεκδικεί πιεστικά τα συμφέροντά του· από την άλλη, η εργατική τάξη προωθεί τις δικές της διεκδικήσεις μέσα από ένα ανασυγκροτημένο συνδικαλιστικό κίνημα, στο οποίο επίσης ηγείται το ΕΑΜ. Το ΕΑΜ έτσι είναι φορέας και ταυτόχρονα υποδοχέας των διεκδικήσεων αυτών.

Έτσι, στην οικονομική πολιτική του ΕΑΜ κεντρικά επικράτησε μια κατεύθυνση μετριοπαθής: από τη μια, σύγκρουση με τον μαυραγοριτισμό και με όσους συνεργάστηκαν με τον κατακτητή αλλά, από την άλλη, ανοχή στους κανόνες της ελεύθερης αγοράς υπό τον όρο ότι το κεφάλαιο θα συμμερίζεται και θα στηρίζει με τη φορολογία του την εθνική προσπάθεια για ανάπτυξη· από τη μια, ενσωμάτωση της εμπειρίας των οικονομικών δομών που αναπτύχθηκαν στην Ελεύθερη Ελλάδα (λαϊκές επιτροπές και αυτοδιοίκηση, προτεραιότητα στις επείγουσες λαϊκές ανάγκες, εργατικός-κοινωνικός έλεγχος στην παραγωγή, αγροτικοί και καταναλωτικοί συνεταιρισμοί κ.λπ.) και, από την άλλη, στοιχεία μιας κεντρικά σχεδιοποιημένης οικονομίας με κεϋνσιανό πνεύμα, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει μια επιστροφή στις αυταρχικές πρακτικές παρεμβατισμού του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου.²²⁴ Οι κατευθύνσεις αυτές δεν ξεδιπλώθηκαν ποτέ σε όλο τους το εύρος, αφού τις διέκοψε η παραίτηση των υπουργών του ΕΑΜ στις 2 Δεκέμβρη, και ούτε δικαιούμαστε να υποθέσουμε αν θα μπορούσαν να γονιμοποιηθούν. Στις περιοχές όμως, όπως η Λέσβος, με απόλυτη εαμική κυριαρχία, έγιναν πιο ορατές και άφησαν πολιτικά αποτυπώματα.

Στη Λέσβο το ΕΑΜ προσπάθησε να ικανοποιήσει έστω και με αποσπασματικό τρόπο τις λαϊκές διεκδικήσεις χωρίς να διαρρήξει την επίπλαστη διαταξική ενότητα που

²²⁴ Οι κατευθύνσεις αυτές περιγράφονται στο πρώτο τεύχος του περιοδικού του ΕΑΜ «Νέα Ελλάδα» που κυκλοφόρησε στις 5 Δεκέμβρη 1944, σε άρθρο του Παύλου Δελμή, βλ. Μαριόλης Δημήτρης, *ό.π.*, σελ. 29-30.

είχε συγκροτήσει κατά τη διάρκεια της κατοχής. Αλήθεια είναι ότι, ειδικά κατά το πρώτο διάστημα και πριν αναλάβει η κυβέρνηση εθνικής ενότητας, το ΕΑΜ επιχείρησε να εφαρμόσει ορισμένες ριζοσπαστικές πρακτικές «επαναστατικό δικαίω». Τέτοιο χαρακτήρα είχαν λ.χ. οι επιτάξεις στα πλεονάσματα των αποθηκών των μεγάλων εμπορών και βιομηχάνων (π.χ. το κάμποτ από το εργοστάσιο Καλαμάρη), η επιβολή φορολογίας στους μεγαλέμπορους του λαδιού και σε άλλους βιομηχάνους υπέρ της ΕΤΑ, η έναρξη της διαδικασίας επανεξέτασης όσων κτηματικών «συναλλαγών» έγιναν μέσα στην κατοχή υπό αδιαφανείς συνθήκες και καθεστώς πίεσης (πριν ακόμα εκδοθεί η σχετική νομοθετική ρύθμιση από την κυβέρνηση), η οργανωμένη προσπάθεια εργατικής αυτοδιαχείρισης στο εργοστάσιο Καλαμάρη κ.ά.. Ωστόσο και οι ενέργειες αυτές, όσο συνεχίστηκαν, δεν ξέφευγαν από το πνεύμα της «εθνικής προσπάθειας» που κυριαρχούσε στον εαμικό λόγο: «οι εργάτες να μαζευτούν στα σωματεία τους [...] σε πλήρη εναρμόνιση με τα συμφέροντα των παραγωγών» και «οι πλούσιοι να νιαστούν πιο πραχτικά [...] και με αίσθημα εθνικό για το καλό του τόπου».²²⁵

Οι εργάτες «πειθάρχησαν» εύκολα στις εκκλήσεις του ΕΑΜ. Δεκάδες εργατικά και επαγγελματικά σωματεία ιδρύθηκαν για πρώτη φορά ή επανασυστάθηκαν μετά από αδράνεια μιας δεκαετίας, τα οποία εκπροσωπούσαν το σύνολο σχεδόν της οικονομικής δραστηριότητας στο νησί. Τα περισσότερα από αυτά, μετά τις αρχαιρεσίες τους, δήλωναν την προσχώρησή τους στο ΕΑΜ και έθεταν ως στόχο την εκδίωξη κάθε μεταξικού στοιχείου και την επαναθεμελίωση του συνδικαλιστικού κινήματος. Τα πρωτοβάθμια σωματεία της πόλης σύστησαν ξανά το Παλλεσβιακό Εργατοϋπαλληλικό Κέντρο της Μυτιλήνης, ενώ αργότερα ιδρύθηκε Εργατικό Κέντρο και στο Πλωμάρι. Χαρακτηριστικό της δυναμικής της εργατικής κίνησης της περιόδου ήταν η ίδρυση 70 περίπου σωματείων εργατών γης σε όλο το νησί, όπως και η ίδρυση σωματείων σε κλάδους ιδιαίτερα δύσκολους, όπως η οικιακή εργασία.²²⁶ Οι διαδικασίες αυτές για την ανασυγκρότηση του συνδικαλιστικού κινήματος στο νησί καθοδηγούνταν από το ΚΚΕ και το ΕΑΜ, το οποίο είχε ανέλαβε και την ηγεσία της ΓΣΕΕ μετά την απελευθέρωση της Αθήνας. Ήταν προφανές ότι τα κατώτερα λαϊκά στρώματα εξέρχονταν σε όλη τη χώρα από την εμπειρία της αντίστασης με αυξημένες προσδοκίες και απαιτήσεις και έλπιζαν ότι τα συμφέροντά τους θα επιβληθούν με την απελευθέρωση και την οικοδόμηση ενός

²²⁵ Εφημ. *Ελευθέρη Λέσβος*, 11-11-1994.

²²⁶ Από τον απολογισμό της προσωρινής διοίκησης του ΠΕΚ, βλ. εφημ. *Εμπρός*, 19-11-1944.

δημοκρατικού κράτους. Οι προσδοκίες γίνονταν πιο πειστικές σε περιοχές όπως η Λέσβος, με την ισχυρή εαμική παρουσία και τον έλεγχο των διοικητικών λειτουργιών.

Το άλλο σκέλος της «κοινωνικής συμμαχίας» όμως, οι παραγωγοί και το «υγιές κεφάλαιο», δεν φαινόταν να συμμερίζεται με το ίδιο πάθος τους στόχους της εαμικής διοίκησης. Η ντόπια οικονομική ελίτ έθετε μεγάλα εμπόδια στον στόχο της επανεκκίνησης της παραγωγικής διαδικασίας, καθώς έδειχνε από επιφυλακτικότητα έως και συνειδητή άρνηση να επανεκκινήσει τις εργασίες της. Οι μεγαλοκτηματίες δεν φαίνονταν πρόθυμοι να καλλιεργήσουν τα χωράφια τους πέρα από ένα όριο που εξασφάλιζε τη δική τους συντήρηση, οι εργοστασιάρχες κρατούσαν ανενεργά τα περισσότερα εργοστάσια και πολλά εμπορικά καταστήματα παρέμεναν κλειστά. Πατώντας σε ορισμένα αντικειμενικά προβλήματα για την επανεκκίνηση της οικονομίας, όπως η έλλειψη πετρελαίου και πρώτων υλών, ελαστικών, μηχανών και ανταλλακτικών, επαρκών κεφαλαίων κ.λπ., η ντόπια αστική τάξη κρατούσε στάση αναμονής και περίμενε πιο ασφαλείς συγκυρίες για να ξανανοίξει τις δουλειές της. Ταυτόχρονα όμως πίεζε για χαμηλότερα μεροκάματα, απαιτούσε την κατάργηση της φορολογίας υπέρ της ΕΤΑ που είχε επιβάλλει η Νομαρχία και ζητούσε στήριξη από τους κρατικούς θεσμούς. Υπήρχαν επίσης και περιπτώσεις εργοστασίων που άνοιξαν για να αναλάβουν παραγγελίες από τη Νομαρχία, αλλά δεν τις εκτέλεσαν ή καθυστέρησαν επιδεικτικά ή ακόμα και αρνούνταν να τις παραδώσουν, διεκδικώντας ακόμα μεγαλύτερες τιμές από τις συμφωνημένες. Αυτό το ιδιότυπο lock down των εργοστασίων κράτησε σε ολόκληρη την περίοδο της εαμοκρατίας στο νησί. Και είναι βέβαια προφανές ότι η στάση τους αυτή οφειλόταν και στον γενικότερο φόβο των ανώτερων στρωμάτων απέναντι σε όσα σηματοδοτούσε το ΕΑΜ γενικότερα. Στις συνθήκες αυτές λοιπόν και το πρόβλημα της ανεργίας οξυνόταν και ελλείψεις παρατηρούνταν σε βασικά αγαθά και πρακτικές μαύρης αγοράς παρέμεναν ενεργές.

Οι εαμικές αρχές προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν τα ζητήματα αυτά με διάλογο και συναινετικά, αρχίζοντας διαπραγματεύσεις με ιδιοκτήτες, εργοστασιάρχες και εμπόρους, απ' τη μια, και τις εργατικές ενώσεις, από την άλλη. Η πολιτική των τριμερών διαπραγματεύσεων είχε κάποια αποτελέσματα, αφού βρέθηκε μια τομή για μισθούς, ωράρια και τους στόχους της παραγωγής. Εκτός από τους μισθούς, η Νομαρχία, που αποτελούσε τον επιτελικό φορέα της εαμικής διοίκησης, επιχείρησε να ορίσει κεντρικά και το ύψος των τιμών σε μια σειρά βασικά προϊόντα και υπηρεσίες (στο λάδι και στα αλεστικά). Για να αντιμετωπίσει τις δυσχέρειες στην εφαρμογή των συμφωνιών

των τριμερών διαπραγματεύσεων ίδρυσε επίσης επιτροπή διαμεσολάβησης. Παράλληλα, πήρε πρωτοβουλίες σε διάφορα άλλα μέτωπα. Εξέδωσε ομόλογο, μια μορφή εσωτερικού δανείου, με στόχο την συγκέντρωση χρημάτων για την υλοποίηση δημοσίων έργων, προκειμένου να απασχοληθεί ένα μέρος των ανέργων, νοίκιασε τα αναξιοποίητα ανταλλάξιμα κτήματα στις κοινότητες (τα βοσκοτόπια) και σε ακτήμονες και μικροϊδιοκτήτες (τα χωράφια και τα περιβόλια), προώθησε την υποχρεωτική εντατική καλλιέργεια με ποινές ακόμα και αφαίρεση αγροκτήματος για όσους δεν συμμορφώνονται, εξέδωσε εγκυκλίους για το υποχρεωτικό άνοιγμα των καταστημάτων, εξασφάλισε πόρους για να πληρώσει έναντι τους δημοσίους υπαλλήλους που παρέμεναν μετά την απελευθέρωση για μεγάλο διάστημα εκτός κρατικής μισθοδοσίας.

Είναι αλήθεια όμως ότι η λαϊκή κοινωνική βάση του ΕΑΜ, με την αισιοδοξία που της έδωσε η νίκη απέναντι στον φασισμό, είχε μεγαλύτερες απαιτήσεις. Κι αυτό αφορά κυρίως τη μεγάλη πλειοψηφία της τοπικής κοινωνίας, τους εργάτες γης. Στο 1^ο συνέδριο του νεοσύστατου Παλλεσβιακού Συνδικάτου Εργατών Γης το πλαίσιο αιτημάτων έθετε ως αιτήματα αιχμής την επιβολή υποχρεωτικής καλλιέργειας στα μοναστηριακά και ανταλλάξιμα κτήματα, την επιβολή υποχρεωτικού δανείου στη μεγάλη παραγωγή προκειμένου να γίνουν κοινοτικά έργα, τον καθορισμό κατώτερου ημερομισθίου, την εξάωρη εργασία για τους εργάτες γης και την οκτάωρη για τους βιομηχανικούς κ.λπ..²²⁷

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα των διεκδικήσεων και της αποφασιστικότητας των νέων κοινωνικών δυνάμεων που ξεπρόβαλλαν από την αντίσταση βρίσκεται στην παρακάτω επιστολή ενός κατοίκου των Δαφίων, ενός χωριού λίγο έξω από την Καλλονή, προς την *Ελεύθερη Λέσβο* (18-11-1944):

Το χωριό μας έχει 970 κατοίκους και 800 στρέμματα ιδιόκτητα κι αυτά φτωχά χωράφια. Οι χωριανοί καταγίνονται με τη γη. Η αγροτική περιφέρεια είναι αρκετή αλλά είνε σε δύο μεγάλα κομμάτια χωρισμένη, στα κτήματα του Οργανισμού Ο.Δ.Ε.Π. και στη διατηρητέα περιουσία της Ιεράς Μονής Λειμώνος, που νοικιάζουν οι μεγαλοκτηματίες που δεκάξη ολόκληρα χρόνια είνε οι ίδιοι γιατί είναι παραλήδες και δεν μπορούσε κανείς να τα βγάλει μαζί τους. Οι ίδιοι μάς πληρώνανε μεροκάματο όσο θέλανε 10-15 δραχμές απ' την αυγή ως τη μαύρη νύχτα και στην περίοδο του πολέμου 50 δράμια ψωμί. Τώρα ζητήσαμε απ' τους αρμόδιους να μας τα νοικιάσουν με ένα λογικό μίσθωμα που να μη ζημιώνεται κανείς μας. Πριν ένα μήνα κάναμε στο Ηγουμενοσυμβούλιο αίτηση αλλά μας έκλεισε την πόρτα και με το πρόσχημα πως τον Κλειδαρά και τον Αντωνιάδη τους κατοχύρωνε ένας νόμος “να τα τρώγουν αυτοί τα χωράφια του Μοναστηριού”. Εμείς δηλώσαμε στον Ηγούμενο πως στηριζόμενοι πάνω στο 133 άρθρο του Κώδικα της ΠΕΕΑ κάναμε αίτηση στο Αναθεωρητικό να διαλυθεί η εικονική αυτή συμφωνία και πιστεύοντας στον άγραφο νόμο του δικαίου πήραμε την απόφαση να μπούμε

²²⁷ Εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος*, 11-11-1944.

στα ελαιοκτήματα και ν' αρχίσουμε να μαζεύουμε των ελιών τον καρπό που τον πάμε στις αποθήκες του Μοναστηριού περιμένοντας τη δίκαια λύση, γιατί αν δεν γινόταν έτσι θα χανόταν το πεσμένο μαζούλι απ' τα νερά. Έχουμε την πεποίθηση πως το δίκιο αίτημα των φτωχών Δαφιωτών δεν θα παραβλεφθεί σήμερα και πως θα δοθεί ικανοποιητική λύση.

Οι κάτοικοι των Δαφίων μπήκαν λοιπόν να καλλιεργήσουν μοναστηριακά κτήματα που οι μεγαλοτσιφλικάδες ενοικιαστές τους άφηναν ακαλλιέργητα.

Σε άλλες πάλι περιπτώσεις επισημάνθηκαν από τον εαμικό Τύπο αδικίες στον ορισμό των ημερομισθίων, κυρίως όσον αφορά τις διακρίσεις ανάμεσα στα δύο φύλα και στις ηλικίες.²²⁸ Οι αποφάσεις αυτές δυσφημούσαν ακόμα περισσότερο το ΕΑΜ ανάμεσα στους συντηρητικούς κύκλους του νησιού, επιτείνοντας την απέχθειά τους για αυτό που αντιλαμβάνονταν ως «κομμουνισμό».²²⁹

Οι εαμικές αρχές αντιμετώπισαν με αμηχανία πολλές από αυτές τις διεκδικήσεις, επιδιώκοντας να τηρήσουν ορισμένες «ταξικές» ισορροπίες. Αυτό τον χαρακτήρα είχε λ.χ. η εγκύκλιος της Παλλεσβιακής Επιτροπής Κοινωνικής Πρόνοιας και Επισιτισμού προς τις Λαϊκές Επιτροπές ώστε «να μην υποχρεώνονται οι κτηματίες να παίρνουν εργάτες, αν τα κτήματά τους δεν έχουν ανάγκη από πραγματική δουλειά» ή «στην περίπτωση που δεν έχουν τη δυνατότητα να πληρώσουν τα μεροκάματα».²³⁰ Σε αντίστοιχη εγκύκλιο του Παλλεσβιακού Εργατικού Κέντρου²³¹ επισημαινόταν ότι

[...] ο αγώνας που διεξάγεται σήμερα είναι κοινός για όλους τους εργαζόμενους και συνεπώς η εργατική τάξη σαν προτοπόρο τμήμα σαυτόν τον αγώνα το Δημοκρατικό θα πρέπει να διατηρήσει καλές και ομαλές σχέσεις με τις τάξεις εκείνες που συμμετέχουν και παλεύουν μαζί της

και καλούσε τους εργάτες να είναι «λιγότερο απαιτητικοί», δηλώνοντας παράλληλα ότι

[...] κάθε ενέργεια που γίνεται χωρίς την έγκριση του ΠΕΚ (απεργίες κ.λπ.) θα θεωρούνται εξτρεμιστικές και αντίθετες προς τα συμφέροντα της εργατικής τάξης και σαν τέτοιες δεν θα έχουν την έγκριση και υποστήριξη του ΠΕΚ γιατί μονάχα η αντίδραση μπορεί να κερδίσει απ' αυτές τις ενέργειες.

Όταν στις 22 Νοέμβρη απέργησαν οι εργάτες στο μεγάλο εργοστάσιο στο Ντίπι της Γέρας γιατί η επιχείρηση παραβίασε τη συμφωνία για τα μεροκάματα, το Εργατικό Κέντρο μεσολάβησε για να λυθεί προσφέροντας η ίδια, μέσω της ΕΤΑ, στους εργάτες στάρι, αντί για το σαπούνι με το οποίο τους πλήρωνε ο εργοστασιάρχης.²³² Η κατεύθυνση αυτή της ταξικής συνεργασίας επικυρώνεται και από την εφημερίδα του ΚΚΕ,

²²⁸ Ενδεικτικά, εφημ. *Αντιφασίστας*, 22-9-1944 και εφημ. *Αγροτική*, 5-11-1944.

²²⁹ Αναγνώστου Σ., ό.π., σελ. 328.

²³⁰ Εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος*, 29-9-1944.

²³¹ Εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος*, 16-12-1944.

²³² Εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος*, 23-11-1944.

το *Εμπρός*, που διακηρύσσει την ανάγκη περάσματος «από το στενό σωματειακό μικροσυμféρο στις πλατιές πανεργατικές οικονομικές επιδιώξεις» και διακηρύσσει.²³³

Με πνεύμα αληθινής κατανόησης, σύμφωνα με τις τοπικές συνθήκες, να λυθούν οι αντιθέσεις που υπάρχουν και που η παραπέρα ύπαρξη και όξυνσή τους αποτελεί κίνδυνο για την παραγωγή και σαμποτάρισμα της γεωργικής προσπάθειας για την ανοικοδόμηση της χώρας.

Το πνεύμα αυτό κυριαρχούσε σε κάθε περιοχή όπου το ΕΑΜ είχε μεγάλη επιρροή, όπως φαίνεται από την εύκολη συμφωνία για τα μεροκάματα της ελαιοπαραγωγής στον Μανταμάδο.²³⁴ Ακόμα κι όταν από τα τέλη Νοέμβρη η ευθύνη των αποφάσεων έφυγε από το τοπικό ΕΑΜ και πήγε στην κυβέρνηση της Αθήνας (ορισμός μισθών, εισαγωγή νέας δραχμής, χρέη κ.ά.) το ΚΚΕ και το ΕΑΜ έδειξαν και πάλι ανοχή, σε εθνικό και τοπικό επίπεδο, όχι μόνο γιατί την ευθύνη στα συναρμόδια υπουργεία την είχαν εαμίτες υπουργοί αλλά και ως ένδειξη «υπεύθυνης» και νομιμόφρονος πολιτικής στάσης. Και σε ένα βαθμό το τοπικό ΕΑΜ εισέπραξε ένα σημαντικό ποσοστό κοινωνικής δυσφορίας, όπως δείχνουν οι συχνές διαμαρτυρίες— ακόμα και εντός του εαμικού στρατοπέδου— για την χαμηλή τιμή του λαδιού, μετά την εισαγωγή της νέας δραχμής.

Από τα παραπάνω είναι σαφές ότι στην πολιτική του ΕΑΜ στη Λέσβο υπήρχαν στοιχεία μιας κοινωνικής «διαταξικής» συναίνεσης, τα οποία διαμορφώθηκαν με μια πρόθεση «γενικής ανάταξης» και «ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων», κόντρα συχνά και στις προσδοκίες και τις απαιτήσεις της πλειοψηφίας της κοινωνικής βάσης του ΕΑΜ. Ο διαταξικός χαρακτήρας του εαμικού κινήματος στη Λέσβο ήταν όμως, από μια άποψη, και αυτός που επέτρεψε τη μαζικοποίησή του, όπως δείχνουν ιδιαίτερα οι περιπτώσεις των αγροτικών κοινοτήτων του νησιού, όπου ολόκληρα χωριά, κτηματίες μαζί με τους εργάτες, προσχωρούσαν στο ΕΑΜ.

Η γενικότερη οικονομική ανάπτυξη του νησιού πάντως δεν ξέφυγε από τα όρια στα οποία κινήθηκε συνολικά το ελληνικό κράτος την περίοδο αυτή, με την επισημάνση όμως ότι η εαμική διοίκηση πέτυχε ορισμένες σημαντικές κατακτήσεις για τα ασθενέστερα στρώματα· για πρώτη φορά στην ιστορία του νησιού η διοίκηση φαινόταν να νοιάζεται για αυτούς που δεν είχαν στον ήλιο μοίρα.

ς) Εκπαίδευση, πολιτισμός, νεολαία

Αμέσως μετά την απελευθέρωση άρχισε η νόμιμη έκδοση του εαμικού Τύπου (η *Ελεύθερη Λέσβος* του ΕΑΜ, ο *Αντιφασίστας* της ΕΠΟΝ, το *Εμπρός* του ΚΚΕ, η *Αγροτική*

²³³ Εφημ. *Εμπρός*, 19-11-1944.

²³⁴ Εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος*, 21-11-1944.

του Αγροτικού Κόμματος και ο Σοσιαλιστής του Σοσιαλιστικού Κόμματος)– η οποία είχε ξεκινήσει από το καλοκαίρι του 1944– ενώ οι εαμικές αρχές διευκόλυναν την έκδοση και άλλων εντύπων, ακόμα και αντιαμικών (λ.χ. με την εξεύρεση χαρτιού). Παράλληλα κυκλοφορούσαν και δύο περιοδικά από την ΕΠΟΝ, τα *Λεσβιακά Γράμματα*, που είχαν ξεκινήσει ήδη από τον Δεκέμβρη του 1943, και η *Εξόρμηση*. Εννοείται ότι διακόπηκε άμεσα η έκδοση της μοναδικής εφημερίδας που κυκλοφορούσε κατά την κατοχή, της εφημερίδας *Φως* του Αθανάσιου Γκράβαλη, ο οποίος συνελήφθη ως δωσίλογος. Τον Νοέμβρη ξεκίνησε και η λειτουργία εαμικού ραδιοσταθμού.

Η περίοδος της εαμοκρατίας στη Λέσβο ήταν πλούσια σε πολιτιστικά γεγονότα. Λογοτεχνικές και φιλοσοφικές διαλέξεις, θεατρικές παραστάσεις και κινηματογραφικές προβολές, χοροί και συναυλίες, προσπαθούσαν να δώσουν έναν τόνο επανάκαμψης της κανονικότητας στο νησί αλλά και πνευματικής αναγέννησης. Το περιεχόμενο των διαλέξεων δίνει ένα στίγμα των ενδιαφερόντων που αναπτύχθηκαν και του βάθους της πολιτιστικής και ιδεολογικής παρέμβασης που επιχειρήθηκε: «Τι είναι το Σύνταγμα», «Οι Γκλύξμπουργκ», «Σοσιαλιστικός ρεαλισμός και σουρεαλισμός», «Τέχνη και πρωτοτυπία», «Η επανάσταση στην ποίηση του Διονυσίου Σολωμού», «Η σχέση της αρχαίας ελληνικής με την εβραϊκή λογοτεχνία»²³⁵ κ.ο.κ..

Στα πολιτιστικά δρώμενα του νησιού πρωτοστατούσε η ΕΠΟΝ, μέσα από τον *Φιλοτεχνικό Όμιλο Μυτιλήνης*, ενώ οι οργανώσεις σε κάθε χωριό αναλάμβαναν συστηματικά πρωτοβουλίες για πολύμορφες δραστηριότητες: λέσχες, βιβλιοθήκες, θέατρα και μουσικές βραδιές, έκδοση εντύπων, μορφωτικές εκδηλώσεις, εργασίες καθαριότητας, ανοικοδόμησης και εξωραϊσμού των χωριών, υποστήριξη των συσσιτίων και άλλων δράσεων αλληλεγγύης κ.λπ.. Μια ιδιαίτερα πτυχή της δράσης αυτής ήταν η προσπάθεια καταπολέμησης του αναλφαριθμητισμού σε άτομα μεγαλύτερης ηλικίας.

Στη Μυτιλήνη αποκορύφωμα της προσφοράς της ΕΠΟΝ αποτέλεσε η ίδρυση της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Μυτιλήνης, τον Μάρτη του 1945, η οποία παραμένει ως σήμερα η κεντρική βιβλιοθήκη του νησιού. Η ίδρυση δημοτικής βιβλιοθήκης συζητιόταν για χρόνια καθώς υπήρχε ένας τεράστιος όγκος βιβλίων διαθέσιμος από κληροδοτήματα, κυρίως από την βιβλιοθήκη του Μυτιληνιού ακαδημαϊκού Δημήτριου Βερναρδάκη, που επί σχεδόν μισό αιώνα, κυρίως λόγω κληρονομικών ζητημάτων, παρέμεναν κλεισμένα σε μια αποθήκη στο Γυμνάσιο Μυτιλήνης.

²³⁵ Ειδήμων στο θέμα αυτό ήταν ο εαμικός νομάρχης, και κατ' επάγγελμα γιατρός, Κώστας Φριλίγγος. Ήταν ένας από τους δεινότερους εβραϊστές και ποιητικούς μεταφραστές κειμένων της Π. Διαθήκης.

Μια ειδική πτυχή των πρωτοβουλιών του ΕΑΜ και της ΕΠΟΝ ήταν η καμπάνια για το γυναικείο ζήτημα: συνδεδεμένο αρχικά με την πρωτοφανή για την ελληνική κοινωνία απόφαση για ισότιμη συμμετοχή των γυναικών στις αυτοδιοικητικές εκλογές που είχαν προγραμματιστεί από την ΠΕΕΑ,²³⁶ το γυναικείο ζήτημα έβγαινε στο προσκήνιο μέσα από τη συστηματική αρθρογραφία στο εαμικό Τύπο. Χαρακτηριστικά:²³⁷

Το διαλεχτικό ξετύλιγμα της κοινωνικής ζωής οδηγά προς μια πραγματική δημοκρατία. Ανθρώπινη. Όχι πια μόνο ανδρική. Όχι πια δημοκρατία του αστικού καπιταλισμού με τη σκλαβιά της γυναίκας! Όχι πια δημοκρατία με τις ενάρτεες Πηνελόπες τις εγωϊστικά φυλακισμένες στα σπίτια τους από τον παντοδύναμο άντρα.

Δεν είναι βέβαια πολύ πιθανό οι ιδέες αυτές να βρήκαν εύκολα ανταπόκριση στη λαϊκή βάση του ΕΑΜ, ούτε φαίνεται να καθιέρωσαν κάποιες νέες κοινωνικές πρακτικές. Ωστόσο προκάλεσαν ένα σοκ στη συντηρητική κοινωνία του νησιού: στο ημερολόγιο της συντηρητικής Ζυγούρη από τον Πολιχνίτο με φρίκη αναπαράγεται το πνεύμα της ομιλίας ενός στελέχους του ΕΑΜ προς τις νέες και τους νέους του χωριού ότι στο εξής «θα παντρεύονται ελεύθερα και όποιον θέλουν και όπως τον θέλουν», καταλήγοντας: «Και έτσι οι άσοτοι νέοι και οι πρόστιχες κόρες ας χαίρονται το εμπόριό τους είνι ελεύθεροι, εκκισία και γάμος δεν υπάρχει όποιον θέλουν θα πέρνουν. Με λίγα λόγια είνε να πάμε να πνιγούμεν με το νέον καθεστός».²³⁸ Η αντιπολιτευόμενη εφημερίδα *Δημοκρατία* συγκλονίζεται από μια αφίσα της ΕΠΟΝ με την οποία καλεί τις γυναίκες, ανάμεσα στα άλλα, «να απαλλαγούν από ορισμένες αστικές προκαταλήψεις» και μεμψιμοιρεί για την «απόλυτη ελευθερία» που έχει επιβάλει το εαμικό καθεστώς.²³⁹ Οι νέες αυτές ιδέες δεν αναδύθηκαν όμως χωρίς αντιφάσεις: η κοινωνική βάση του ΕΑΜ δεν διστάζει να λυντσάρει και να καταδικάσει στο λαϊκό δικαστήριο ως «πόρνες» γυναίκες που είχαν σχέσεις με τους κατακτητές στη διάρκεια της κατοχής.²⁴⁰

Περαιτέρω, οι εαμικές αρχές, με μια απόφαση που θεωρούνταν αυτονόητη, επέβαλαν τη χρήση της δημοτικής γλώσσας στη δημόσια διοίκηση, ενώ κατέβαλαν μεγάλες προσπάθειες για να λειτουργήσουν ξανά τα σχολεία: με την ανάληψη των καθηκόντων του ο νέος νομάρχης Κώστας Φριλίγγος προσδιόρισε την έναρξη της νέας σχολικής χρονιάς για τις 15 Οκτωβρίου, αν και η ετοιμότητα των σχολείων ήταν ακόμα αμφίβολη. Τα σχολικά κτήρια χρειάζονταν επιδιορθώσεις, επάρκεια στη γραφική ύλη

²³⁶ Θυμίζουμε ασφαλώς ότι οι γυναίκες είχαν ήδη ψηφίσει στις εκλογές για Εθνικό Συμβούλιο της ΠΕΕΑ στην Ελεύθερη ηπειρωτική Ελλάδα τον Απρίλη του 1944.

²³⁷ Εφημ. *Εμπρός*, 28-10-1944.

²³⁸ Αναγνώστου Σ., ό.π., σελ. 328-329.

²³⁹ Εφημ. *Δημοκρατία*, 1-11-1944.

²⁴⁰ Μάντζαρης Δ., ό.π., σελ. 59.

δεν υπήρχε και για ένα μεγάλο μέρος της μαθητικής νεολαίας υπήρχαν ακόμα άλλες, πιο επείγουσες ανάγκες. Γι' αυτό και με νεότερες ανακοινώσεις ορίστηκε το επίσημο άνοιγμα των σχολείων για τις 10 Γενάρη (αν και τα σχολεία της Μυτιλήνης λειτουργούσαν ήδη από τα τέλη Οκτώβρη).

Εξάλλου με ικανοποίηση και αισιοδοξία οι Λέσβιοι πληροφορήθηκαν στα τέλη Νοέμβρη την ανάληψη σημαντικών καθηκόντων στο υπουργείο Παιδείας από δύο λόγιους που είχαν σχέση με το νησί: ο καταγόμενος από την Πέτρα Θρασύβουλος Σταύρου και ο Ευάγγελος Παπανούτσος, ιδρυτής και πρώτος Διευθυντής του Διδασκαλείου Μυτιλήνης το 1931.

Στο μεταξύ επιδιώχθηκε η λειτουργία ιδρυμάτων μέσης εκπαίδευσης («ημιγυμνάσια») σε έξι κεφαλοχώρια της λεσβιακής υπαίθρου.²⁴¹ Στα χωριά αυτά λειτουργούσαν σχολεία δευτεροβάθμιας κατά τον μεσοπόλεμο αλλά κατά την περίοδο Μεταξά απαξιώθηκαν και έκλεισαν. Οι προϋποθέσεις για την επαναλειτουργία τους είχαν διαμορφωθεί ήδη μέσα στην κατοχή, όταν πολλοί εκπαιδευτικοί και μαθητές με τις οικογένειές τους είχαν μετακινηθεί από την Μυτιλήνη προς τη λεσβιακή ύπαιθρο για λόγους επιβίωσης. Αρκετοί ακόμα που σε ομαλές συνθήκες θα μετακόμιζαν στην Μυτιλήνη για να βγάλουν τα παιδιά τους το Γυμνάσιο έμειναν στα χωριά τους. Εκεί, έστω και με πενιχρά μέσα, οργανώθηκε μια στοιχειώδης εκπαιδευτική διαδικασία («φροντιστήρια»), με στόχο και οι δάσκαλοι να προσπορίζονται τα βασικά για την επιβίωσή τους, μέσα από συμφωνίες με τις οικογένειες των μαθητών, και οι μαθητές να συνεχίζουν την μαθησιακή τους πρόοδο χωρίς να χρειάζεται η παραμονή ή η μετακόμισή τους στη Μυτιλήνη για να τελειώσουν το σχολείο. Οι μαθητές αυτοί στο τέλος της χρονιάς έδιναν εξετάσεις στο Γυμνάσιο της Μυτιλήνης για να προαχθούν ή να πάρουν το απολυτήριό τους.²⁴² Το ΕΑΜ εξήγγειλε τον μόνιμο διορισμό όλων των εκπαιδευτικών που δίδασκαν στα «φροντιστήρια» αυτά. Χαρακτηριστικό πάντως των νέων προσδοκιών που είχαν αναδυθεί μέσα από την αντίσταση ήταν ότι τα έξι αυτά Γυμνάσια θεωρήθηκαν ανεπαρκή: μεγάλα χωριά με σημαντική εαμική βάση, όπως ο Μανταμάδος, που έμειναν χωρίς ημιγυμνάσιο, εξέφρασαν έντονες διαμαρτυρίες για την εξαίρεσή τους, ζητώντας τη δημιουργία σχολείου και στον τόπο τους.

Ωστόσο, για τον χώρο της εκπαίδευσης, εκτός από τα πρακτικά προβλήματα που ζητούσαν άμεση λύση, υπήρχαν και δομικά ζητήματα που εκκρεμούσαν ήδη πριν

²⁴¹ Καλλονή, Αγ. Παρασκευή, Γέρα, Πολιχνίτος, Ερεσός και Αγιάσος. «Ημιγυμνάσια» χαρακτηρίστηκαν λόγω της διοικητικής τους υπαγωγής στα ήδη λειτουργούντα Γυμνάσια Μυτιλήνης και Πλωμαρίου.

²⁴² Σκληπάρης Δ., ό.π., σελ. 39-40.

τον πόλεμο. Η δικτατορία Μεταξά είχε επιχειρήσει μια οργανωμένη παρέμβαση στον χώρο της παιδείας και της νεολαίας, η οποία είχε ανατρέψει κατακτήσεις που είχε επιβάλει την προηγούμενη περίοδο το κίνημα του δημοτικισμού, ως φορέας ευρύτερων προοδευτικών ιδεών, και σημαντικοί μεταρρυθμιστές εκπαιδευτικοί. Η Λέσβος αποτελούσε ένα από τα κέντρα των πρωτοποριακών ιδεών στον χώρο της εκπαίδευσης· στην μεσοπολεμική εφημερίδα *Καμπάνα* του Μυριβήλη ο σπουδαίος παιδαγωγός του *Εκπαιδευτικού Ομίλου* Μίλτος Κουντουράς, γεννημένος στον Σκόπελο της Λέσβου, ξεκίνησε να διατυπώνει τις ιδέες οι οποίες επηρέασαν την εκπαιδευτική πολιτική της κυβέρνησης Βενιζέλου 1928-1932. Το Γυμνάσιο Μυτιλήνης κατά τον μεσοπόλεμο ήταν φυτώριο επιστημονικής έρευνας, πολιτιστικής δημιουργίας και πολιτικής ώσμωσης. Η περίοδος Μεταξά αποτέλεσε ένα τεράστιο εκπαιδευτικό πισωγύρισμα.

Οι εκπαιδευτικοί της Λέσβου στήριξαν σε μεγάλο βαθμό το ΕΑΜ. Θυμίζουμε άλλωστε ότι ο γραμματέας του ΕΑΜ και συνιδρυτής της Οργάνωσης Απόστολος Αποστόλου ήταν εκπαιδευτικός δευτεροβάθμιας και πολύ αγαπητός στους συναδέλφους του και στην τοπική κοινωνία. Η κινητοποίηση των εκπαιδευτικών αμέσως μετά την απελευθέρωση ήταν άμεση, όχι μόνο για την κατά το δυνατόν εύρυθμη λειτουργία των σχολείων αλλά και για την αποκατάσταση της δημοκρατίας και της παιδαγωγικής ελευθερίας στη σχολική ζωή. Τα πιο επείγοντα ζητήματα που τους απασχολούσαν αφορούσαν την αναδιάρθρωση της διοίκησης της εκπαίδευσης με τη συμμετοχή των εκπαιδευτικών, την απομάκρυνση των δωσίλογων από τα σχολεία, την οικονομική στήριξη των εκπαιδευτικών (καθώς δεν μισθοδοτούνταν ακόμα κανονικά από το κράτος), την προώθηση διαδικασιών για την εκπόνηση νέων προγραμμάτων σπουδών και διδακτικών εγχειριδίων κ.λπ.. Στόχος τους ήταν ένα σχολείο προσβάσιμο σε όλους, ανοιχτό στην κοινωνία, ικανό να συμβάλει στην αντιμετώπιση των λαϊκών προβλημάτων.²⁴³ Είναι προφανές ότι τα περισσότερα από τα ζητήματα αυτά ξεπερνούσαν τους ορίζοντες ευθύνης των εκπαιδευτικών της Λέσβου· ωστόσο χάρη στη δυναμική που είχε διαμορφώσει η κυριαρχία του ΕΑΜ στο νησί, φαίνεται ότι υπήρχε η ειλικρινής εντύπωση ότι υπήρχε η δυνατότητα έστω και σε τοπικό επίπεδο να εμπεδωθούν ορισμένες προοδευτικές μεταρρυθμίσεις.

Μια πρώτη προσπάθεια να οργανωθεί ο εκπαιδευτικός κόσμος έγινε κατά το πρώτο τριήμερο του Οκτώβρη, με αυτό που ονομάστηκε «1^ο Διδασκαλικό Συνέδριο». Καθώς όμως οι συμμετέχοντες δεν είχαν προκύψει από ευρύτερες διαδικασίες αλλά

²⁴³ Εφημ. *Αντιφασίστας*, 5-10-1944 και εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος*, 24-10-1944 και 11-11-1944.

αποτελούσαν έναν πυρήνα δασκάλων στενά συνδεδεμένων με το ΕΑΜ (λιγότερα από 30 άτομα),²⁴⁴ το εγχείρημα επαναλήφθηκε το πρώτο σαββατοκύριακο του Νοέμβρη (4-5/11). Αντί για την ΕΠΟΝ που είχε συγκαλέσει το 1^ο Συνέδριο, τώρα αυτό γινόταν υπό την αιγίδα της Νομαρχίας Λέσβου και με πολύ μεγαλύτερη συμμετοχή (περίπου 200 αντιπρόσωποι από τους 300 δασκάλους του νησιού). Στο επίκεντρο βρισκόταν επίμονα το ζήτημα των επιθεωρητών εκπαίδευσης, αφού αυτός ήταν ο θεσμός με τον οποίο επιχειρούνταν ως τότε ο έλεγχος και η χειραγώγηση των εκπαιδευτικών. Οι μεταξικοί επιθεωρητές είχαν υποδείξει στο Υπουργείο Παιδείας κατά την προηγούμενη περίοδο όλους τους «απειθαρχούς» εκπαιδευτικούς οδηγώντας τους στην απόλυση. Τώρα το ΕΑΜ επέμενε όχι μόνο στην εκδίωξη όλων των «αντιδραστικών» στοιχείων από τον χώρο της εκπαίδευσης αλλά και στην οριστική κατάργηση του θεσμού του επιθεωρητή, παράλληλα με τον εκδημοκρατισμό της διοίκησης της εκπαίδευσης και τη συμμετοχή των εκπαιδευτικών σε αυτήν.

Οι δύο επιθεωρητές του νησιού Μαρίνης και Λέκκας, οι οποίοι είχαν καταγγελλθεί στη σύσκεψη του Οκτώβρη για δωροληψία, εκβιασμό και υπέρβαση καθηκόντων, αντέδρασαν στη σύγκληση του συνεδρίου επισημαίνοντας μέσω εγκυκλίου προς όλους τους δασκάλους ότι αρμόδιοι για τη σύγκληση συνεδρίων είναι μόνο οι ίδιοι και σε περίοδο θερινών διακοπών και απείλησαν όσους θα συμμετείχαν με στέρηση μισθού για αδικαιολόγητη απουσία από την υπηρεσία.

Το συνέδριο πάντως έγινε κανονικά. Οι δάσκαλοι του ΕΑΜ κυριάρχησαν και επέβαλλαν τις δικές τους θέσεις. Ιδιαίτερη πολεμική έγινε στο αίτημα για «εθνική παιδεία» που είχαν καταθέσει δάσκαλοι από το αντιεαμικό στρατόπεδο, με αποτέλεσμα αυτό να αντικατασταθεί και να ενσωματωθεί στον όρο «πανελλήνιος χαρακτήρας». Οι αποφάσεις του Συνεδρίου, στη βάση των πιο πάνω κατευθύνσεων, κοινοποιήθηκαν στη Νομαρχία, η οποία με τη σειρά τις διαβίβασε στην κυβέρνηση. Επιπλέον, η Νομαρχία, ικανοποιώντας το κύριο αίτημα των δασκάλων, έθεσε τους Επιθεωρητές Εκπαίδευσης σε διαθεσιμότητα, έως ότου διερευνηθούν οι συγκεκριμένες καταγγελίες για το πρόσωπό τους και το ζήτημα του θεσμού εξεταστεί συνολικά από την κυβέρνηση. Η απόφαση αυτή, στα όρια του «επαναστατικού δικαίου», αντικρούστηκε από τους δύο επιθεωρητές, οι οποίοι επικαλέστηκαν τις θέσεις της κυβέρνησης εθνικής ενότητας για την αναγνώριση του προκατοχικού νομικού πλαισίου για τη λειτουργία του κράτους

²⁴⁴ Για τον λόγο αυτό ένα κομμάτι «εθνοκοφρόνων» δασκάλων διαμαρτυρήθηκε με συλλογή υπογραφών προς τη Νομαρχία, πετυχαίνοντας να μην προωθηθούν οι αποφάσεις της σύσκεψης και ζητώντας επίσημο αντιπροσωπευτικό συνέδριο, βλ. εφημ. *Δημοκρατία*, 15-12-1944.

και έμεινε μετέωρη. Σε κάθε περίπτωση, η δυναμική του εαμικού κινήματος και στον χώρο της εκπαίδευσης ήταν τέτοια που η παρουσία των Επιθεωρητών την περίοδο κατέστη τυπική. Αλλά και οι προσπάθειες του ΕΑΜ για την προώθηση ενός πιο δημοκρατικού πλαισίου για τη λειτουργία του σχολείου αναστάλθηκαν τελικά μπροστά στις κεντρικές πολιτικές εξελίξεις.

Η εγκατάσταση της εθνικής κυβέρνησης και η συγκρότηση της αντιστασιακής αντιπολίτευσης

Στις 20/9/1944 η *Ελεύθερη Λέσβος* ανακοίνωσε ότι η ελληνική κυβέρνηση διόρισε Γενικό Διοικητή των Νήσων του Αιγαίου τον αξιωματικό Γεώργιο Μπουρδάρα. Ο Μπουρδάρας, ερχόμενος από τη Μέση Ανατολή, έφτασε πρώτα στη Χίο στις 29/9 και στη συνέχεια στη Λέσβο στις 2/10. Είχαν προηγηθεί επισκέψεις κυβερνητικών παραγόντων και Βρετανών στρατιωτικών στελεχών για την προετοιμασία του εδάφους. Η υποδοχή του νέου Διοικητή ήταν θερμότατη και συνοδεύτηκε από διαβεβαιώσεις από την πλευρά του ΕΑΜ για συνεργασία στα πλαίσια της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας. Παράλληλα, εγκαταστάθηκαν στο νησί ο Χριστόδουλος Τσιγάντες, Στρατιωτικός Διοικητής Αιγαίου, ο Μιλτιάδης Ιατρίδης και η Ναυτική Διοίκηση Αιγαίου, μαζί με ένα μικρό τμήμα του Ιερού Λόχου και λίγοι ακόμα υπηρεσιακοί παράγοντες, Έλληνες και Βρετανοί, χωρίς όμως εκτεταμένες αρμοδιότητες, αφού τις περισσότερες λειτουργίες ασκούσαν οι εαμικές αρχές.

Η άφιξη της επίσημης ελληνικής κυβέρνησης στη Λέσβο έδωσε το έναυσμα για την πολιτική οργάνωση όλων των στοιχείων που δεν συμφωνούσαν με την πολιτική και τις διακηρύξεις του ΕΑΜ. Όσοι προέρχονταν από την παλιά φιλελεύθερη παράταξη, συσπειρώθηκαν στην, άτυπη, *Εθνική Δημοκρατική Ένωση Λέσβου*, η οποία διαμαρτυρόταν για τις «αυθαιρεσίες» της εαμικής εξουσίας και υποστήριζε τις προσπάθειες της ελληνικής κυβέρνησης να ξαναστήσει το κράτος. Κατηγορούσαν το ΕΑΜ για «διγλωσσία», αφού, από τη μια, δήλωνε τη στήριξή του στην κυβέρνηση εθνικής ενότητας και, από την άλλη, κατήγγειλαν κάθε ενέργεια του τοπικού ΕΑΜ που θεωρούσαν πως αντιβαίνει στις διακηρύξεις της εθνικής κυβέρνησης.²⁴⁵ Θεωρούσαν μάλιστα ότι οι εαμικές «αταξίες» ήταν προϊόν εξωτερικής επέμβασης, από στελέχη του ΚΚΕ που

²⁴⁵ Εφημ. *Δημοκρατία*, 1-11-1944.

ήρθαν από την Αθήνα και παρέσυραν τα «αγνά» στελέχη του τοπικού ΕΑΜ, και ότι το ΕΑΜ είχε μεταβληθεί σε «κομμουνιστικό παράρτημα».²⁴⁶

Οι αυτοπροσδιοριζόμενοι ως «Λέσβιοι Δημοκρατικοί» είχαν συμμετάσχει αρχικά στο ΕΑΜ, σε διάφορες φάσεις της ανάπτυξής του, αλλά αποχώρησαν κατά τον πρώτο καιρό μετά την απελευθέρωση. Φαίνεται ότι η αρχική διαφωνία τους αφορούσε το ζήτημα των στρατοδικείων και των δικών των δωσίλογων, αφού αυτοί θεωρούσαν ότι θα πρέπει να περιμένουν να αναλάβει την ευθύνη αυτή το επίσημο ελληνικό κράτος.²⁴⁷ Στην πραγματικότητα όμως φαίνεται πως είχαν αρχίσει να συνειδητοποιούν τους διαφορετικούς κοινωνικούς προσανατολισμούς που ενυπήρχαν στο μέτωπο και τις διαφορετικές απόψεις για την προοπτική του μελλοντικού πολιτικού καθεστώτος. Γι' αυτό χαρακτηρίστηκαν από τον εαμικό Τύπο ως «αποσχισθέντες» και χρηματοδοτούμενοι από τα «υψηλά κέντρα του νησιού», παλιοί μαυραγορίτες και δωσίλογοι.²⁴⁸ Ένας από τους «αποσχισθέντες», ο Αριστείδης Κλήμης, είχε αρθρογραφήσει μόλις λίγο καιρό νωρίτερα στη *Ελεύθερη Λέσβο* του ΕΑΜ υπέρ των λαϊκών θεσμών, ενώ άλλος γνωστός ήταν ο αρχικά προοριζόμενος για Διοικητής του ΕΛΑΣ Οδυσσέας Σκαναβής, ο οποίος επέστρεψε στη Λέσβο με το κλιμάκιο Μπουρδάρα και ανέλαβε Στρατιωτικός Διοικητής Λέσβου.

Τα μέλη της ΕΔΕΛ έγραφαν κυρίως στην εφημερίδα *Δημοκρατία* του Τέρπανδρου Αναστασιάδη, η οποία άνοιξε συστηματική ιδεολογική αντιπαράθεση με τον εαμικό Τύπο. Αυτή αφορούσε λ.χ. τις εθνικές διεκδικήσεις που πρόβαλλε ο αστικός πολιτικός κόσμος και με τις οποίες διαφωνούσε το ΕΑΜ, τις υποτιθέμενες «προδοτικές» θέσεις του ΕΑΜ στο ζήτημα της Μακεδονίας και της Θράκης, για το περιεχόμενο εννοιών, όπως «δημοκρατία», «φασισμός», «αντίδραση» κ.λπ.. Επίσης η εφημερίδα πρόβαλλε συστηματικά επώνυμες και ανώνυμες καταγγελίες για εαμικές «βιαιότητες» και «ατασθαλίες». Οι καταγγελίες αυτές φαίνεται ότι είχαν ορισμένη βάση, αφού δεν έλειψαν και περιστατικά ρεβανσισμού στην ύπαιθρο, εκβιασμοί και πιέσεις, περιθωριοποίηση δημοσίων υπαλλήλων και άλλα συμβάντα, τα οποία είχε αναγνωρίσει και το ίδιο το ΕΑΜ και προσπαθούσε να τα αντιμετωπίσει.²⁴⁹ Κατά τ' άλλα, η *Δημοκρατία* υποστήριζε συστηματικά τους κυβερνητικούς παράγοντες και τα στελέχη της στρατιωτικής διοίκησης στις αντιπαραθέσεις τους με την εαμική τοπική διοίκηση. Στις 30 Οκτώβρη

²⁴⁶ Εφημ. *Δημοκρατία*, 1-12-1944 και Αναγνωστοπούλου-Κιοσκή Β., ό.π., σελ. 220.

²⁴⁷ Αναγνωστοπούλου-Κιοσκή Β., ό.π., σελ. 220.

²⁴⁸ Εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος*, 4-11-1944.

²⁴⁹ Εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος*, 20-9-1944.

ήταν το μόνο έντυπο που πρόβαλλε την παραίτηση του Προέδρου του ΕΑΜ Μητροπολίτη Διονυσίου, μια παραίτηση που έφερε ασφαλώς ένα σημαντικό πολιτικό μήνυμα. Κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών της Αθήνας η *Δημοκρατία* πρόβαλλε συστηματικά τα δελτία πληροφοριών της βρετανικής πλευράς, επιρρίπτοντας τις ευθύνες για τη σύγκρουση αποκλειστικά στο ΕΑΜ.

Πέρα από τη *Δημοκρατία* και την ΕΔΕΛ αντιπολιτευτικά στοιχεία συγκρότησαν τη Λέσχη *Πρόοδος* και τον *Σύνδεσμο Φίλων της Αγγλίας*. Προφανώς οι ομάδες αυτές αποτελούσαν συγκοινωνούντα δοχεία. Παράλληλα, οργανώθηκαν και όσες κοινωνικές και επαγγελματικές ομάδες ένιωσαν να απειλούνται από την πολιτική του τοπικού ΕΑΜ. Επιμελητήρια, εργοδοτικές ενώσεις και εμπορικοί σύλλογοι επιχείρησαν να αποτελέσουν ένα αντίβαρο στη μαζική κοινωνική στήριξη που απολάμβανε το ΕΑΜ μετά την απελευθέρωση, αποκαλύπτοντας τα ταξικά χαρακτηριστικά της εξελισσόμενης πολιτικής αντιπαράθεσης.

Εντέλει, παρά την κεντρώα και φιλελεύθερη προέλευση όσων πρωτοστάτησαν στην αντιπολιτευτική κίνηση απέναντι στο ΕΑΜ, φαίνεται ότι στις τάξεις τους βρήκαν την ευκαιρία να ξεπλυθούν και να επανακάμψουν στην κοινωνική και πολιτική ζωή πολλά από τα φασιστικά στοιχεία της μεταξικής περιόδου και τους δωσίλογους της κατοχής· κάποιοι από αυτούς είχαν συλληφθεί τις πρώτες ημέρες της απελευθέρωσης αλλά απελευθερώθηκαν μετά από την απαίτηση της κυβέρνησης να ανασταλούν τα στρατοδικεία. Ο διαβόητος Γκράβαλης που εξέδιδε αδιάλειπτα το *Φως* σε όλη τη δικτατορία και την κατοχή εξέδωσε μετά τη Βάρκιζα νέο έντυπο, το *Στέμμα*, ενώ και ο συντηρητικός χώρος θα εκφραζόταν πλέον και από μια τρίτη εφημερίδα, τον *Δημοκράτη*.

Κρίση της δυαδικής εξουσίας και πολιτικοί ανταγωνισμοί

Η πρώτη σοβαρή ένδειξη κρίσης στα πλαίσια της δυαδικής εξουσίας εμφανίστηκε στην περίπτωση της απελευθέρωσης της Λήμνου. Ο ΕΛΑΣ της Λέσβου έστειλε στις 14/9 ένα τμήμα 50 ανδρών για την κατάληψη του νησιού. Στάθμευσαν στον φιλικό—λόγω της εκεί παρουσίας εξόριστων—Αϊ-Στράτη και περίμεναν ώσπου να αποχωρήσει το μεγαλύτερο μέρος των γερμανικών δυνάμεων από τη Λήμνο. Στις 24/9 στο νησί έφτασε και μια μικρή μοίρα του Ιερού Λόχου. Οι δύο πλευρές συνεννοήθηκαν να κάνουν από κοινού την απόβαση στη Λήμνο την επόμενη ημέρα. Όμως οι ιερολοχίτες έφυγαν αιφνιδιαστικά νωρίτερα από την προγραμματισμένη ώρα και ένα ελληνικό υποβρύχιο—

μετά από συνεννόηση μαζί τους προφανώς– βούλιαξε τα πλωτά μέσα του ΕΛΑΣ, αποκλείοντάς τον στον Αϊ-Στράτη. Όταν την επόμενη ημέρα ο ΕΛΑΣ κατόρθωσε να φτάσει στη Λήμνο, οι Ιερολοχίτες και οι Άγγλοι είχαν ήδη αναλάβει τη διοίκηση του νησιού, θέτοντας τους εκπροσώπους του ΕΑΜ στο περιθώριο.

Η επιχείρηση κατάληψης της Λήμνου, πριν ακόμα την άφιξη του κυβερνητικού κλιμακίου στη Λέσβο, ήταν η πρώτη ένδειξη του ανταγωνισμού που θα εκδηλωνόταν για την πολιτική επικράτηση μετά την απελευθέρωση ανάμεσα στο ΕΑΜ και τις κυβερνητικές αρχές, οι οποίες είχαν τη στήριξη των Άγγλων. Στα άλλα νησιά του Β. Αιγαίου (Χίο-Σάμο) η πλάστιγγα είχε ήδη γείρει σαφώς υπέρ της κυβερνητικής εξουσίας. Ως τις αρχές Οκτώβρη πάντως οι Άγγλοι δεν φαίνονταν να ανησυχούν ιδιαίτερα για την κυριαρχία του ΕΑΜ στη Λέσβο,²⁵⁰ τουλάχιστον όσο ανησυχούσε ο Παπανδρέου και η ελληνική κυβέρνηση που βρισκόταν ακόμα στην Ιταλία.²⁵¹

Αυτή η ένταση συνεχίστηκε σε όλη τη διάρκεια της εαμοκρατίας. Δεν πήρε πάνω από δυο μέρες μετά την άφιξη του Μπουρδάρα στη Μυτιλήνη για να αντιστραφεί πλήρως το αρχικά αισιόδοξο κλίμα. Στις 5/10 30.000 κάτοικοι του νησιού κατέκλυσαν την πόλη της Μυτιλήνης στη διαδήλωση που κάλεσε το ΕΑΜ για την υπεράσπιση των λαϊκών θεσμών. Κατά το προηγούμενο διήμερο ο Μπουρδάρας είχε κάνει σαφές ότι στις προθέσεις της κυβέρνησης ήταν η κατάργηση της Εθνικής Πολιτοφυλακής και η επανασύσταση της Χωροφυλακής, η αντικατάσταση των Λαϊκών Δικαστηρίων από επίσημα κρατικά δικαστήρια και η άρση της δικαιοδοσίας της λαϊκής αυτοδιοίκησης. Η παλλαϊκή αντίδραση στις δηλώσεις του Μπουρδάρα τον υποχρέωσε να αναχωρήσει άμεσα από το νησί και να μεταφέρει τη διοίκησή του στην «φιλικότερη» Χίο.

Η ρήξη πάντως ανάμεσα στις δύο πλευρές υποβαθμίστηκε προσωρινά από τον ίδιο τον Γ. Παπανδρέου, ο οποίος σε δηλώσεις του από την Αθήνα έκανε λόγο για ήσσονος σημασίας διαφωνίες ανάμεσα στους κυβερνητικούς εκπροσώπους και στο ΕΑΜ στη Λέσβο και δήλωσε ότι η Χίος είχε προκριθεί εξ αρχής για έδρα της Διοίκησης Αιγαίου, καθ' υπόδειξη των Συμμάχων.²⁵² Στις 26/10 πάντως επισκέφτηκαν τη Λέσβο οι υπουργοί Μανουηλίδης και Ζεύγος για να εξομαλυνθεί η κατάσταση.

²⁵⁰ «Μετριοπαθή στοιχεία του ΕΑΜ εξακολουθούν να τηρούν την τάξη στα νησιά, εν αναμονή του Αντιπροσώπου της Κυβέρνησης» (Helm προς F.O., 27-9-1944 - F.O. 371/43693/R15546) και «Η δικαιοδοσία της κυβέρνησης πρόκειται να αναγνωρισθεί στα απελευθερωμένα νησιά» (Leeper προς F.O., 1-10-1944 - F.O.371/43693/R15661) στο *Χρονολόγιο γεγονότων 1940-1944*, τ. Β', ό.π., σελ. 608-609 και σελ. 636. Επίσης βλ. Γιώργος Χρήστος, ό.π., σελ. 77.

²⁵¹ Leeper προς F.O., 24-9-1944 (F.O.371/43692/R15155) στο *Χρονολόγιο γεγονότων 1940-1944*, τ. Β', ό.π., σελ. 590.

²⁵² Εφημ. *Ελευθέρη Λέσβος*, 24-10-1944.

Το πόσο ανησυχητική άρχισε να γίνεται η κατάσταση στη Λέσβο για τις ελληνικές αρχές και τους Άγγλους φαίνεται από το τηλεγράφημα των βρετανικών υπηρεσιών της Σμύρνης προς τον Λήπερ, όταν αυτός βρισκόταν ακόμα στην Καζέρτα με την ελληνική κυβέρνηση.²⁵³

Η κατάσταση στη Μυτιλήνη αβέβαιη. Η κυβέρνηση έχει επιστρέψει στη Χίο, αφού δεν κατάφερε να συμβιβαστεί με τη Νομαρχιακή Επιτροπή του Ε.Α.Μ.. Συμφώνησε με τον Δήμαρχο και τον Νομάρχη, αλλά απέρριψε τη διατήρηση των λαϊκών δικαστηρίων και την κατάργηση της χωροφυλακής. Μετά την αναχώρησή της, η Επιτροπή του ΕΑΜ, προφανώς όχι πολύ σίγουρη για τον εαυτό της, τηλεγράφησε στην ελληνική κυβέρνηση μέσω του Αξιωματικού Συνδέσμου του Ναυτικού επαναλαμβάνοντας τα αιτήματά της αλλά διακηρύσσοντας την πίστη της...

Στο τηλεγράφημα αυτό πάντως αναγνωριζόταν η πίστη του ΕΑΜ στην πολιτική της Εθνικής Ενότητας και δικαιολογούνταν η ανησυχία του για την ατιμωρησία των δωσίλογων.

Από τα τέλη Οκτώβρη πάντως φάνηκε να αλλάζει η πολιτική των Βρετανών απέναντι στο ΕΑΜ στη Λέσβο και τα υπόλοιπα νησιά και να επιλέγονται πρακτικές υπονόμησης ως και ανοιχτής σύγκρουσης. Ρόλο σε αυτήν την επιλογή φαίνεται να έπαιζαν οι εξελίξεις σε άλλες περιοχές της Ελλάδας με τις συγκρούσεις ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και τα τάγματα ασφαλείας ή και άλλες αντιστασιακές ομάδες, καθώς και η εκτίμηση των βρετανικών υπηρεσιών ότι το ΕΑΜ είχε παίξει τον ρόλο του φύλακα της τάξης κατά την πρώτη φάση της αποχώρησης των Γερμανών από τα νησιά και τώρα δεν χρειάζεται πια και θα πρέπει να εξαναγκαστεί σε δευτερεύοντα ρόλο.²⁵⁴

Έτσι το επόμενο διάστημα οι αγγλικές και κυβερνητικές ενέργειες έγιναν πιο δυναμικές απέναντι στο ΕΑΜ. Το έργο της υπονόμησης του ΕΑΜ στη Λέσβο ανέλαβε κυρίως ο Ναυτικός Διοικητής Αρχιπελάγους Μιλτιάδης Ιατρίδης και ο Ιερός Λόχος. Η εγκατάσταση του Ιερού Λόχου στη Λέσβο θεωρήθηκε από τους Βρετανούς απαραίτητη προϋπόθεση για τον περιορισμό του ΕΑΜ, με σκοπό να αναλάβει «δυσάρεστα καθήκοντα».²⁵⁵ Ο Ιατρίδης βρισκόταν στο νησί με το αντιτορπιλικό «Αετός» από τα τέλη Σεπτεμβρίου. Παρά το γεγονός ότι αρχικά οι σχέσεις του με τις εαμικές αρχές φαίνονταν καλές, από το τρίτο δεκαήμερο του Οκτώβρη μπήκε στο στόχαστρο καταγγελιών από τον εαμικό Τύπο· γράφτηκε ότι σε συνεργασία με τον διοικητή του Ιερού Λόχου Χρ.

²⁵³ The National Archives, CAB 121/573, στο Kotzampopoulos Theofanis-Marios, *British-Greek Special Forces in the Aegean 1943-1945: A case study of "hybrid" war in German-occupied maritime Greece*, Διπλωματική διατριβή στο Lancaster University, 2018, σελ. 125.

²⁵⁴ Γιώργος Χ., ό.π. σελ. 77.

²⁵⁵ Στο ίδιο, σελ. 82.

Τσιγάντε κάνει συστηματική αντιεαμική προπαγάνδα, ότι έχει στοχοποιήσει συγκεκριμένα στελέχη του ΚΚΕ και ότι επιδιώκει να τα διώξει από το νησί. Κυρίως όμως καταγγέλθηκε ότι παρεμποδίζει συστηματικά το έργο των Λαϊκών Επιτροπών Επισιτισμού, μη δίνοντας άδειες απόπλου στα καΐκια του ΕΛΑΝ που αντάλλασσαν προμήθειες και τρόφιμα με τη Β. Ελλάδα. Οι καταγγελίες ήταν αληθείς. Η προσπάθεια του Ιατρίδη είχε το νόημα να περιορίσει, στην πραγματικότητα, την πολιτική δραστηριότητα των στελεχών του ΕΑΜ της Λέσβου, αφού οι μετακινήσεις τους στα πλαίσια της επισιτιστικής προσπάθειας συνοδεύονταν από την προσπάθεια πολιτικής καθοδήγησης ολόκληρης της περιοχής του Β. Αιγαίου. Δεν ήταν άλλωστε μεμονωμένη πρωτοβουλία, αλλά βασιζόταν σε διαταγή του Άγγλου στρατιωτικού διοικητή Αιγαίου Τόρνμπουλ, ο οποίος υποχρέωνε τις αρχές των νησιών να εκδίδουν ειδική άδεια για τις μετακινήσεις.

Ο έλεγχος επίσης της επισιτιστικής προσπάθειας και της διακίνησης της ανθρωπιστικής βοήθειας του ΑΜΛ ήταν ένα βασικό πεδίο αντιπαράθεσης, όπως είδαμε παραπάνω. Οι Βρετανοί και οι Έλληνες συνεργάτες τους αντιλαμβάνονταν ότι ο έλεγχος της διεθνούς ανθρωπιστικής βοήθειας ήταν κρίσιμος για την εξασφάλιση της φιλικής διάθεσης του πληθυσμού. Στόχευαν λοιπόν στο να στερήσουν από το ΕΑΜ τη δυνατότητα να έχει το πάνω χέρι στη διακίνησή της, όπως και να δυσκολέψουν τις οργανωμένες εμπορικές ανταλλαγές που έκανε το ΕΑΜ με περιοχές της Μακεδονίας και της Θράκης. Αυτό το νόημα είχαν τα εμπόδια στις κινήσεις των καϊκιών του ΕΛΑΝ και οι προσπάθειες εξαίρεσης των εαμικών οργανώσεων από το δίκτυο διανομής των τροφίμων. Οι προσπάθειες αυτές έφταναν μέχρι τη συστηματική διαρροή ψεύτικων καταγγελιών για κακοδιαχείριση της βοήθειας από στελέχη του ΕΑΜ και τις απειλές για την ακύρωση της βοήθειας. Ειδικά στη Λέσβο, τα στελέχη των Βρετανών είχαν θορυβηθεί ιδιαίτερα, καθώς το ΕΑΜ είχε επιβάλει de facto την δωρεάν διανομή αγαθών στους πιο άπορους πολίτες, πράγμα που δεν ήταν αυτονόητο, αφού κατά κανόνα η ανθρωπιστική βοήθεια προσφερόταν έναντι αντιτίμου.

Αποκορύφωμα της αντιεαμικής δράσης στο Β. Αιγαίο ήταν η επέμβαση του Ιερού Λόχου στη Λήμνο και τον Αϊ-Στράτη στις 29 και 30/10. Εκεί οι εαμικές δυνάμεις είχαν προχωρήσει στη διεξαγωγή αυτοδιοικητικών εκλογών, όπως προβλεπόταν από την ΠΕΕΑ, και είχαν εκλέξει νέες αρχές, καθώς δεν είχαν ενημερωθεί εγκαίρως για την

αναβολή των εκλογών.²⁵⁶ Ο Ιατρίδης ακύρωσε τις εκλογές, διόρισε δικούς του ανθρώπους και εγκατέστησε την παλιά Χωροφυλακή. Παράλληλα, ακύρωσε μια σειρά αποφάσεων της προηγούμενης διοίκησης, όπως ήταν η διανομή γης σε ακτήμονες. Είχε προηγηθεί η έντεχνη απομάκρυνση από το νησί του εαμίτη Νομάρχη Νούλα και η «αιχμαλωσία» του στη Χίο. Επιπλέον, ο Ιατρίδης συνέλαβε στη Λήμνο και στελέχη του ΕΑΜ της Λέσβου (Γώγος, Κεμερλής, Μακρής κ.ά.) που βρίσκονταν εκεί για επαφές με το τοπικό ΕΑΜ.

Η δραστηριότητα του Ιατρίδη δεν ήταν βέβαια τυχαία και αποσπασματική, αφού δυο μέρες μετά την επέμβαση στη Λήμνο, στις 2/11, μια ομάδα πρώην Χωροφυλάκων επιχείρησε οπλισμένη να καταλάβει το κτήριο της παλιάς Χωροφυλακής στη Μυτιλήνη, που στέγαζε πλέον την Εθνική Πολιτοφυλακή. Η επιχείρηση απέτυχε και οι εισβολείς συνελήφθησαν. Ήταν μια μάλλον πρόχειρη απόπειρα πραξικοπήματος, η οποία φαίνεται ότι έγινε σε γνώση των Άγγλων, αν υπολογίσει κανείς τη μέριμνα την οποία επέδειξαν τις επόμενες μέρες οι βρετανικές αρχές για την απελευθέρωση των πραξικοπηματιών και τη μεταφορά τους στη Χίο.²⁵⁷ Το Σάββατο 4/11 πραγματοποιήθηκε μεγάλο συλλαλητήριο από το ΕΑΜ στη Μυτιλήνη για την καταγγελία του φασιστικού πραξικοπήματος και με αιτήματα την απελευθέρωση του στελεχών του ΕΑΜ που είχαν συλληφθεί στη Λήμνο, την απομάκρυνση του Ιατρίδη και της «κλίκας» του και την αποκατάσταση των εαμικών αρχών σε Λήμνο και Αϊ-Στράτη. Στην κινητοποίηση αυτή ο Ιατρίδης καταγγελλόταν ως «διασπαστής της εθνικής ενότητας», ενώ οι Άγγλοι βρίσκονται εντελώς εκτός του κάδρου.

Ένα ακόμα πεδίο της σύγκρουσης ανάμεσα στο τοπικό ΕΑΜ και τις κυβερνητικές αρχές και τους Άγγλους ήταν η αντιμετώπιση των αντιφασιστών Γερμανών στρατιωτών. Πολλοί από αυτούς δεν εγκατέλειψαν τα νησιά του Β. Αιγαίου συντεταγμένα με τη Βέρμαχτ αλλά επιχείρησαν να διαφύγουν μόνοι τους, με τη συνεργασία συχνά του ΕΑΜ και με στόχο να κινηθούν βόρεια για να συναντήσουν τον Κόκκινο Στρατό στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα. Δύο από αυτούς, ο Βίλχελμ Βεχόφερ και ο Βόλφγκανγκ Άμπεντροτ, οι οποίοι υπηρετούσαν στη Λήμνο, ο πρώτος στα 999 και ο δεύτερος στην Κομαντατούρ, κατόρθωσαν να φτάσουν αρχές Οκτώβρη στη Λέσβο. Εκεί,

²⁵⁶ Για τις 29 Οκτωβρίου 1944 η ΠΕΕΑ είχε ορίσει σε όλη την Ελλάδα εκλογές της τοπικής αυτοδιοίκησης, γεγονός που είχε αποδεχτεί σιωπηρά η κυβέρνηση Παπανδρέου. Η αναβολή των εκλογών ήταν προφανώς καρπός της προσπάθειας των αστικών δυνάμεων που συμμετείχαν στην κυβέρνηση Παπανδρέου προκειμένου να μην εκφραστεί η δυναμική του ΕΑΜ αλλά και ένδειξη της υποχωρητικότητας και της «καλής πίστης» του ΕΑΜ στο πνεύμα της εθνικής ενότητας, όπως φαίνεται και από την καθυστερημένη ανακοίνωση της αναβολής από τον εαμικό Τύπο (βλ. εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος*, 29-10-1944).

²⁵⁷ Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 501.

αφού ήρθαν σε επαφή με τα στελέχη του ΕΑΜ, ανέπτυξαν προπαγανδιστική δράση με στόχο να παρακινήσουν τα τμήματα των Γερμανών που αποχωρούσαν να ενταχθούν στο αντιστασιακό κίνημα. Οι Βρετανοί απαίτησαν από το ΕΑΜ την παράδοσή τους με τελεσίγραφο τριών ημερών και με την απειλή της διακοπής της επισιτιστικής βοήθειας. Το ΕΑΜ πίστεψε τις υποσχέσεις των Άγγλων ότι θα προσφέρουν στους Γερμανούς αντιφασίστες καλύτερες συνθήκες για τη συνέχιση της προπαγάνδας τους και τους παρέδωσε. Οι Άγγλοι όμως τους έστειλαν σε κλειστά στρατόπεδα στην Αίγυπτο, όπου δεν μπόρεσαν να συνεχίσουν το έργο τους, ενώ κινδύνεψε και η ζωή τους.²⁵⁸

Μετά από όλα αυτά θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι το «πρόβλημα Λέσβος» αποτελούσε μια πραγματική αγκίδα στο μάτι της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας που είχε πια εγκατασταθεί στην Αθήνα και επιχειρούσε να λύσει άλλα, μεγαλύτερα πολιτικά προβλήματα. Δεν θα ήταν επίσης υπερβολή να υποθέσει κανείς ότι ο πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου έπαιρνε προσωπικά το πρόβλημα αυτό, αφού η Λέσβος ήταν η εκλογική περιφέρεια την οποία εκπροσωπούσε παλιότερα ως βουλευτής των Φιλελευθέρων. Έτσι, στις 13/11 πραγματοποιήθηκε σύσκεψη στην Αθήνα ειδικά για την περίπτωση της Λέσβου με τη συμμετοχή τόσο κυβερνητικών παραγόντων όσο και των εκπροσώπων του ΕΑΜ. Η σύσκεψη αυτή γρήγορα φάνηκε ότι είχε τυπικό χαρακτήρα, αφού ο Παπανδρέου με την αρχική του δήλωση προκατάβαλλε κάθε συζήτηση: «Τα ζητήματα του νομού Λέσβου έχουν λυθεί με ομόφωνη απόφαση του υπουργικού συμβουλίου».²⁵⁹ Στη συνέχεια ανακοίνωσε κατηγορηματικά τα εξής, σε σχέση με τα επίδικα ζητήματα: ότι ο Γ. Μπουρδάρας ήταν ο νόμιμος αντιπρόσωπος της κυβέρνησης στο Αιγαίο και θα επέστρεφε στη Λέσβο, ότι η δικαιοσύνη θα απονεμόταν πλέον από τακτικά δικαστήρια (Πρωτοδικεία, Ειρηνοδικεία, Πταισματοδικεία) και τα Λαϊκά Δικαστήρια θα διατηρούνταν μόνο μέχρι την ολοκλήρωση της σχετικής νομοθετικής ρύθμισης, ότι η Εθνική Πολιτοφυλακή θα διατηρούνταν ως την 1^η Δεκέμβρη και στο εξής θα αναλάμβανε η Εθνοφυλακή που θα συγκροτούνταν από την κλάση του 1936. Η σιωπή του παρόντος υπουργού Γ. Ζεύγου, κορυφαίου στελέχους του ΚΚΕ και του ΕΑΜ, υποχρέωσε τους εκπροσώπους του ΕΑΜ από τη Λέσβο να δεχτούν χωρίς αντιρρήσεις τις πρωθυπουργικές ανακοινώσεις. Έμειναν όμως στην Αθήνα και τις επόμενες ημέρες ώστε να ρυθμίσουν και ειδικότερα ζητήματα σε υπουργεία και υπηρεσίες (συγκοινωνίες, αγροτικά κ.λπ.).

²⁵⁸ Ποριάζης Χ., ό.π., σελ. 238-241.

²⁵⁹ Κεμερλής Π. – Πολυχρονιάδης Α., ό.π., σελ. 502.

Στη Λέσβο τα στελέχη του ΕΑΜ, κάνοντας την ανάγκη φιλοτιμία, παρουσίασαν με θετικό τόνο τις συμφωνίες αυτές: η Χωροφυλακή θα καταργούνταν οριστικά, τα στελέχη της θα ανακαλούνταν στην Αθήνα για να περάσουν κρίσεις και η Εθνική Πολιτοφυλακή αναγνωριζόταν ως επίσημο μεταβατικό όργανο για την τήρηση της τάξης· τα Λαϊκά Δικαστήρια παρέμεναν και θα ενσωματώνονταν στο νέο σύστημα απονομής δικαιοσύνης· θα συστηνόταν έκτακτο δικαστήριο για να δικάσει με νέο νόμο τους δωσίλογους· το έργο του εαμικού νομάρχη Φριλίγγου αναγνωριζόταν αλλά ο ίδιος θα έπαιρνε μετάθεση σε άλλη περιοχή λόγω εντοπιότητας, η οποία ήταν ασυμβίβαστη με το αξίωμα· για το πρόβλημα της Λήμνου και του Αϊ-Στράτη θα μεριμνούσε ο ίδιος ο Γ. Μπουρδάρης να διορίσει αρχές «κοινής αποδοχής».²⁶⁰ Έτσι, στις 17/11/1944 ο Μπουρδάρης επέστρεψε στη Λέσβο, νομάρχης ανέλαβε ο διορισμένος από την κυβέρνηση Δ. Κόντης, ενώ τους συνόδευε και ο συνταγματάρχης Ν. Βασιλόπουλος, ως Διοικητής της υπό σύσταση Εθνοφυλακής. Η υποδοχή από το ΕΑΜ ήταν ξανά θερμή.

Από τα παραπάνω γίνεται λοιπόν εμφανές ότι το ΕΑΜ, λίγες μόνο μέρες πριν την εκδήλωση της κυβερνητικής κρίσης στην Αθήνα και το ξέσπασμα των «δεκεμβριανών», ήταν προσηλωμένο στο πνεύμα της εθνικής ενότητας και πρόθυμο για υποχωρήσεις στο όνομα της κυβερνητικής συνοχής. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι δεν αντιλαμβάνόταν τις παρασκηνιακές κινήσεις φιλομοναρχικών στοιχείων και τις συνεχείς προκλήσεις Ιατρίδη και άλλων Ελλήνων αξιωματικών· αντίθετα, τις κατήγγελλε ως πράξεις απειθαρχίας στην πολιτική της ελληνικής κυβέρνησης και καλούσε τον λαό σε επαγρύπνηση. Δεν διέφυγε της προσοχής του εαμικού Τύπου άλλωστε η σταδιακή απελευθέρωση των δωσίλογων— αφού οι δίκες τους ανεστάλησαν— και η ένταση της αντιεαμικής προπαγάνδας.

Ένας άλλος Δεκέμβρης

Στις αρχές Δεκέμβρη του 1944 ξέσπασε στην Αθήνα η κυβερνητική κρίση που οδήγησε στην παραίτηση των υπουργών του ΕΑΜ, με αφορμή τη διαφωνία για το ζήτημα του αφοπλισμού των αντάρτικων ομάδων. Το τελεσίγραφο του Σκόμπυ για τη διάλυση του ΕΛΑΣ ως τις 10/12 και η βρετανική επιμονή για τη διατήρηση της φιλομοναρχικής Ορεινής Ταξιαρχίας ως βάσης για τη συγκρότηση του εθνικού στρατού οδήγησε σε ένα ντόμινο εξελίξεων. Το αιματοκύλισμα της διαδήλωσης στην πλατεία Συντάγματος στις 3 του Δεκέμβρη αποτέλεσε την απαρχή της «ένοπλης διαπραγμάτευσης» ανάμεσα στις

²⁶⁰ Εφημ. *Ελευθέρη Λέσβος*, 17-11-1944.

δύο πλευρές, της μάχης των «δεκεμβριανών». Σύμφωνα με πολλούς ιστορικούς, η μάχη των 33 ημερών στην Αθήνα αποτέλεσε την πρώτη εκδήλωση του ανταγωνισμού ανάμεσα στα δύο μεγάλα αντίπαλα κοινωνικά, πολιτικά και ιδεολογικά στρατόπεδα, το προοίμιο του επερχόμενου Ψυχρού Πολέμου.²⁶¹ Η κατάληξη της μάχης υπέρ των βρετανικών και των κυβερνητικών δυνάμεων, οδήγησε στη συνθήκη της Βάρκιζας (12 Φλεβάρη 1945) που έβαλε τέλος στο καθεστώς της εαμοκρατίας και της δυαδικής εξουσίας που εμφανιζόταν σε πολλές περιοχές της Ελλάδας.

Την περίοδο που ξεσπούσαν τα «δεκεμβριανά» στην Αθήνα, στη Λέσβο είχαν επανακάμψει, όπως είδαμε, οι επίσημες κυβερνητικές αρχές χάρη στις διαβεβαιώσεις του ίδιου του Παπανδρέου και τις προσωρινές παραχωρήσεις απέναντι στα εαμικά αιτήματα. Παράλληλα, είχαν αρχίσει να συσπειρώνονται σε ένα αντιαμικό μπλοκ τόσο παλιοί φιλελεύθεροι όσο και φιλομοναρχικά στοιχεία και πρώην συνεργάτες των Γερμανών. Η αντίδραση όμως του εαμικού κόσμου της Λέσβου στα γεγονότα της Αθήνας ήταν τόσο δυναμική που δεν άφηνε περιθώρια αμφισβήτησης της πολιτικής κυριαρχίας του ΕΑΜ στο νησί. Τα πάντα στη Λέσβο έκλεισαν την εβδομάδα από τις 4-10 Δεκέμβρη με γενική απεργία, ενώ τρία μεγάλα συλλαλητήρια διαμαρτυρίας που διοργανώθηκαν (4, 9 και 18/12), εκτός των άλλων, ζήτησαν– και πέτυχαν– την απομάκρυνση από το νησί του μεγαλύτερου μέρους της μοίρας του Ιερού Λόχου.

Εντύπωση πάντως κάνει ότι από τα λαϊκά συνθήματα και τα αιτήματα των διαδηλώσεων διαμαρτυρίας απουσίαζαν οι επικριτικές αναφορές– πόσο μάλλον οι καταγγελίες– για τον ρόλο των Άγγλων στη μάχη της Αθήνας. Αντίθετα, οι Άγγλοι συνέχιζαν να αντιμετωπίζονται ως παράγοντας σταθερότητας στην περιοχή και ζητούνταν η μεσολάβησή τους για ειρήνευση, για απομάκρυνση του Παπανδρέου και συγκρότηση κυβέρνησης «πραγματικής» εθνικής ενότητας. Στο επίκεντρο των καταγγελιών βρισκόταν η ελληνική «αντίδραση», ο Παπανδρέου και ο Σκόμπι, ο οποίος διαχωριζόταν από την Αγγλία.²⁶² Το ότι το ΕΑΜ και το ΚΚΕ κεντρικά είχαν υποτιμήσει τον ρόλο και τις πολιτικές προτεραιότητες των Βρετανών στην Ελλάδα το έχουν βέβαια αποδεχτεί και τα ίδια τα στελέχη τους το επόμενο διάστημα.²⁶³ Για την περίοδο εκείνη στη Λέσβο ρόλο έπαιξε σίγουρα και η απόσταση από το κέντρο, ενώ η συνύπαρξη των εαμικών

²⁶¹ Αντίστοιχη κατάσταση με τα Δεκεμβριανά υπήρξε μόνο στο Βέλγιο, και μάλιστα λίγες εβδομάδες νωρίτερα από ό,τι στην Αθήνα, χωρίς όμως να εξελιχθεί σε ανοιχτό εμφύλιο.

²⁶² Ρόλο σε αυτό έπαιξε και η σημαντική αποδοκιμασία της επέμβασης στην αγγλική κοινή γνώμη και η δυναμική κοινοβουλευτική αντιπολίτευση των Εργατικών. Οι λόγοι των βουλευτών τους αναπαράγονταν ολόκληροι στον εαμικό Τύπο.

²⁶³ Βλ. τις Πολιτικές Αποφάσεις 11^{ης}, 12^{ης} Ολομέλειας και 7^{ου} Συνεδρίου ΚΚΕ (1945) στο *Το ΚΚΕ, Επίσημα κείμενα*, τ. 6, 1945-1949, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1987.

αρχών με κυβερνητικούς παράγοντες και Βρετανούς αξιωματικούς προκαλούσε εμφανή αμηχανία.

Τα χαράματα της 24^{ης} Δεκεμβρίου 1944 έκανε την εμφάνισή της στα ανοιχτά της Μυτιλήνης μια μοίρα αγγλικών πολεμικών και μεταγωγικών πλοίων. Επικεφαλής τους ήταν ο Άγγλος ταξίαρχος Τόρνμπουλ, Στρατιωτικός Διοικητής Αιγαίου του Συμμαχικού Στρατηγείου, ο οποίος επέβαινε στο καταδρομικό «Sirius». Ανάμεσα στα πλοία βρισκόταν και το ελληνικό αντιτορπιλικό «Κανάρης», το οποίο και βρισκόταν σε «κράτηση», επειδή το πλήρωμά του είχε αρνηθεί να κανονιοβολήσει τον Πειραιά τις προηγούμενες ημέρες. Τα «βρετανικά» στρατεύματα αποτελούνταν από 800 περίπου Ινδούς. Νωρίς το πρωί είχε αρχίσει η αποβίβαση οχημάτων από ένα φορτηγό πλοίο που είχε δέσει στο λιμάνι και θα ακολουθούσε η αποβίβαση και των στρατευμάτων. Η παρουσία της βρετανικής μοίρας έγινε σύντομα αντιληπτή από στελέχη του ΕΑΜ, τα οποία κινητοποίησαν άμεσα τόσο την Εθνική Πολιτοφυλακή, όσο και τον λαό της Μυτιλήνης με τα χωνιά. Η άμεση αντίδραση των εαμικών δυνάμεων δεν επέτρεψε την αποβίβαση των βρετανικών δυνάμεων στη Μυτιλήνη. Τα στελέχη του ΕΑΜ διέβλεψαν αμέσως τον κίνδυνο η παρουσία των αυτοκρατορικών στρατευμάτων να ενισχύσει την ντόπια αντίδραση και να οδηγήσει στην ανατροπή των εαμικών θεσμών, όπως είχε γίνει και στα άλλα νησιά του Αιγαίου.

Τότε ξεκίνησαν διαπραγματεύσεις ανάμεσα στις δύο πλευρές, αρχικά στο ξενοδοχείο «Αιγαίο», που ήταν επιταγμένο από τους Άγγλους και αποτελούσε τη βάση τους στο νησί, και στη συνέχεια πάνω στο Sirius.²⁶⁴ Μεσολαβητής για τους Άγγλους ήταν ο Χριστόδουλος Τσιγάντες, επικεφαλής του Ιερού Λόχου και από τον Οκτώβρη του 1944 Στρατιωτικός Διοικητής Αιγαίου Πελάγους και Κυκλάδων, ο οποίος έδρευε στη Λέσβο. Η πρόταση των Τσιγάντε και Τόρνμπουλ ήταν να επιτραπεί στα αυτοκρατορικά στρατεύματα να αποβιβαστούν στη Μυτιλήνη για να ξεκουραστούν και να ασκηθούν ενόψει της συνέχισης της προσπάθειας για την εκδίωξη των Γερμανών από τα Δωδεκάνησα. Διαβεβαίωναν μάλιστα πως δεν επρόκειτο να υπάρξει ανατροπή του καθεστώτος στο νησί και επικαλέστηκαν μάλιστα προηγούμενη δέσμευση από την πλευρά του ΕΑΜ (προ μηνός) για τη φιλοξενία των στρατευμάτων τους.

²⁶⁴ Εκτός από τις διαζώσεις συνομιλίες ανάμεσα στις δύο πλευρές, ανταλλάχτηκαν και επίσημα έγγραφα, βλ. εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος* 24 και 25-12-1944.

Το ΕΑΜ, από την πλευρά του, απέρριπτε τις βρετανικές προτάσεις θεωρώντας τις προκλητικές από τη στιγμή που στην Αθήνα γίνονταν μάχες. Δεν παρέλειπε να εκφράζει τις φιλικές του διαθέσεις απέναντι στους Άγγλους, δεν αναγνώριζε όμως κάποια παλιότερη δέσμευση ή υποχρέωση²⁶⁵ και ζητούσε να λυθούν πρώτα τα ζητήματα της Αθήνας προκειμένου να αποκατασταθεί η εμπιστοσύνη ανάμεσα στις δύο πλευρές. Η προσπάθειά του ήταν προφανώς να κερδίσει χρόνο προκειμένου να κατεβάσει κόσμο από όλο το νησί στη Μυτιλήνη και να ματαιώσει οριστικά την απόβαση. Όντως αυτό έγινε, αφού πολύ γρήγορα χιλιάδες κόσμος από όλο το νησί κατέκλυσε την πόλη και την προκυμαία και «γιόρτασε» τα Χριστούγεννα στο λιμάνι. Οι απλοί αγρότες του νησιού, οπλισμένοι με ρόπαλα και γκασμάδες, έστησαν οδοφράγματα στην πόλη, απέκρουσαν κάποιες «φοβισμένες» απόπειρες προσέγγισης της προβλήτας από τα αποικιακά στρατεύματα που έγιναν στη διάρκεια των διαπραγματεύσεων και έμειναν σε εγρήγορση για 4 μέρες.

Το μεσημέρι της 26^{ης} Δεκεμβρίου το αγγλικό φορτηγό που είχε αποβιβάσει την πρώτη ημέρα τα οχήματα, το μόνο σκάφος που είχε καταφέρει να πλευρίσει στο εξωτερικό λιμάνι, απέπλευσε και ενώθηκε με τα υπόλοιπα πλοία που βρίσκονταν έξω από το λιμάνι. Έως το βράδυ της 27^{ης} Δεκεμβρίου όλα τα πλοία, πλην του «Sirius», είχαν φύγει. Η εαμική πλευρά δεν δέχτηκε ούτε την ύστατη πρόταση του Τόρνμπουλ για να παρελάσει ένα μικρό άγημα 80 ανδρών του στην προκυμαία και να καταθέσει στεφάνι. Το πρωί της 28^{ης} Δεκεμβρίου ο πλοίαρχος Έντουαρντς ανακοίνωσε την αναχώρηση των βρετανικών στρατευμάτων και το μεσημέρι η νίκη του λεσβιακού λαού γιορτάστηκε σε ένα μεγάλο συλλαλητήριο με παρέλαση του ΕΛΑΣ και ομιλίες.

Η απόκρουση της απόβασης των «μάβρων», δηλαδή των ινδικών αποικιακών στρατευμάτων, χάρη στη μεγάλη λαϊκή κινητοποίηση, το επονομαζόμενο «γκομπάκ»,²⁶⁶ έλαβε εύλογα μυθικές διαστάσεις στη συλλογική συνείδηση των κατοίκων του νησιού, παρέδωσε αμέτρητες ιστορίες, σατιρικά τραγούδια και ανέκδοτα, και επιβεβαίωσε την πλήρη κυριαρχία του ΕΑΜ στη Λέσβο μετά την απελευθέρωση. Το ότι τα βρετανικά στρατεύματα αποτελούνταν από Ινδούς στρατιώτες έπαιξε τον ρόλο του στη σημασία που έλαβαν τα γεγονότα αυτά. Η εξωτικότητα, η διαφορετικότητα του

²⁶⁵ Δεν είναι παράλογο η δέσμευση αυτή από κάποιο «ανώνυμο» στέλεχος του ΕΑΜ να υπήρξε πράγματι μέσα στον Νοέμβριο. Ωστόσο είναι σαφές ότι μια τέτοια δέσμευση δεν θα μπορούσε να ισχύει μετά τα γεγονότα της Αθήνας. Βέβαια το ΕΑΜ, στην απάντησή του προς τους Βρετανούς αρνήθηκε κάθετα την ύπαρξη οποιασδήποτε σχετικής υπόσχεσης, ενώ και ο Τόρνμπουλ δεν επέμεινε ώστε να αποκαλύψει ποιο στέλεχος ήταν αυτό.

²⁶⁶ Από το σύνθημα GO BACK που φώναζε ο συγκεντρωμένος λαός προς τις αποβατικές βάρκες των αποικιακών στρατευμάτων.

αντιπάλου, που θα μπορούσε να προκαλέσει φόβο, ειρωνεία ή ρατσιστικό μίσος, στην περίπτωση της Λέσβου βοήθησε να γίνει κατανοητός ο ιμπεριαλιστικός χαρακτήρας της αγγλικής επέμβασης: φτωχοί νέοι από μια αποικία στην άλλη άκρη της γης ήρθαν για επιβάλλουν τα βρετανικά δεσμά στους κατοίκους μιας ελεύθερης χώρας.²⁶⁷ Η αντίληψη αυτή συμπυκνωνόταν στον υπότιτλο της ειδικής έκδοσης της εφημερίδας *Ελεύθερη Λέσβος* για τα «δεκεμβριανά» της Λέσβου: «*Ήρταν γοι δούλι να σκλαβώσιν τς λέφτιρ*».²⁶⁸ Η πολιτική σημασία της νίκης βέβαια είναι αυτονόητη: ήταν μια ανέλπιστη–μικρή και προσωρινή έστω– νίκη του αντιστασιακού κινήματος ενάντια στον βρετανικό ιμπεριαλισμό, την ίδια περίοδο που στην Αθήνα η πλάστιγγα έγερνε υπέρ των βρετανικών και κυβερνητικών δυνάμεων, και ενώ στην Ελλάδα βρισκόταν ο Τσώρτσιλ με τον Ήντεν για να επιβάλουν τους όρους τους.

Πολλοί ακόμα και σήμερα αναρωτιούνται γιατί οι βρετανικές δυνάμεις προχώρησαν στη συνειδητή «ήττα» του τριήμερου 24 έως 27 Δεκέμβρη 1944 στη Λέσβο. Αν μη τι άλλο, ήξεραν πως είχαν να κάνουν με το μόνο νησί με εαμική αυτοδιοίκηση, Εθνική Πολιτοφυλακή και πλήρως επανδρωμένο και με ισχυρό οπλισμό σύνταγμα Ε-ΛΑΣ, λαϊκά δικαστήρια αλλά και με πάνω από το 80% του πληθυσμού του οργανωμένο στις εαμικές οργανώσεις. Κι επιπλέον υφίσταται το ερώτημα γιατί δεν επέλεξαν, όπως έκαναν στην Αθήνα, την αιματοχυσία.

Αρκετοί τότε είχαν θεωρήσει ότι η επέμβαση προέκυψε μετά από τις εκκλήσεις Παπανδρέου για δυναμική απάντηση στο ΕΑΜ στη Λέσβο· φαίνεται όμως ότι η εκτίμηση αυτή αποτελούσε απλώς ευσεβή πόθο και φημολογία των παπανδρεϊκών του νησιού, καθώς ο Παπανδρέου δεν διέθετε πια τέτοια ερείσματα στους Άγγλους, οι οποίοι προωθούσαν σχέδιο Αντιβασιλείας και νέας κυβέρνησης.

Μια πειστικότερη υπόθεση είναι ότι η απόπειρα αγγλικής απόβασης στη Λέσβο εντασσόταν σε ένα σχέδιο δημιουργίας ενός «νόμιμου» νησιωτικού ελληνικού κράτους, όπου και θα εγκαθίστατο η ελληνική κυβέρνηση σε περίπτωση ήττας στη μάχη της Αθήνας και το οποίο θα γινόταν διεθνώς αποδεκτό ως το μόνο ελληνικό κράτος.²⁶⁹

²⁶⁷ Αγγελάκης Ιωάννης, *Οι Ινδοί στα Δεκεμβριανά (1944). Όψεις και προσλήψεις της ένοπλης ετερότητας*, διπλωματική εργασία ΠΜΣ «Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας» Παντείου δημοσιευμένη στον Πάνδημο, Αθήνα 2017, σελ. 175-176.

²⁶⁸ Κείμενα, σκίτσα και τραγούδια για την απόκρουση των Βρετανών. Βλ. Αρχείο ΚΚΕ, *Χριστούγεννα, Μυτιλήνη 1944*, Έκδοση «Ελεύθερη Λέσβος», Μυτιλήνη Μάρτης 1945 (το περιεχόμενό της είναι διαθέσιμο σε ψηφιακή μορφή στην ιστοσελίδα vrahokipos.net).

²⁶⁹ Η εκτίμηση ανήκει στους Κεμερλή και Πολυχρονιάδη (βλ. ό.π., σελ. 512-513), οι οποίοι παραθέτουν και την πεποίθηση του γραμματέα ΕΑΜ περιοχής Αιγαίου Κώστα Μαντέλλου («...είναι γνωστό πως κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών όλοι μιλούσαν για κράτος των Νησιών, στην περίπτωση προσωρι-

Τα βρετανικά σχέδια ήταν, όπως φαίνεται, γνωστά στις κυβερνητικές αρχές και στο αντιστασιακό στρατόπεδο στη Λέσβο, αφού είχαν φροντίσει μια μέρα πριν την εμφάνιση των βρετανικών πλοίων να φορτώσουν, για λόγους «ασφαλείας» το σύνολο των αρχείων της ναυτικής βάσης Μυτιλήνης στο αντιτορπιλικό «Αετός» που βρισκόταν μέσα στο λιμάνι της Μυτιλήνης και το οποίο απέπλευσε ξαφνικά το πρωί του Σαββάτου 23 Δεκεμβρίου για να προϋπαντήσει τη βρετανική μοίρα. Σε κάθε περίπτωση πάντως, ακόμα κι αν δεν μπορούν να επιβεβαιωθούν οι υποθέσεις για συγκεκριμένο βρετανικό σχέδιο, είναι σαφές ότι οι Άγγλοι θα επιθυμούσαν— καθώς η μάχη της Αθήνας έκλινε προς την πλευρά τους— να ξεκαθαρίσουν πλήρως το τοπίο σε σχέση με το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, όπου αυτό ήταν δυνατόν.

Όσον αφορά το δεύτερο ερώτημα, την αγγλική επιλογή για ήπια αντιπαράθεση και μη βίαιη επέμβαση, φαίνεται ότι οι Βρετανοί κατανοούσαν ότι μια προσπάθεια δυναμικής απόβασης θα είχε πολλά θύματα κι απ' τις δυο πλευρές και τεράστιο πολιτικό κόστος για τους Άγγλους. Σε αυτό συνηγορούσαν και οι αναφορές της SOE που έκαναν λόγο για βέβαιη στρατιωτική ήττα.²⁷⁰ Άλλωστε, σε μια περίοδο που ο ίδιος ο Τσώρτσιλ είχε έρθει στην Ελλάδα προκειμένου να βρεθεί ένας τρόπος εξομάλυνσης της κατάστασης στην Αθήνα, μια βρετανική επιμονή για δυναμική απόβαση θα έδινε μάλλον λάθος μηνύματα και θα δυσχέραινε τις διαπραγματεύσεις στην Αθήνα.

Αποχαιρετισμός στα όπλα

Όπως είδαμε λοιπόν, η απόκρουση της βρετανικής απόβασης στη Λέσβο αποτέλεσε μια προσωρινή έστω νίκη του εαμικού κινήματος απέναντι στον βρετανικό ιμπεριαλισμό και στα σχέδια της ντόπιας «αντίδρασης», την ίδια περίοδο που στην Αθήνα η πλάστιγγα της δεκεμβριανής μάχης έγερνε προς τις αγγλικές και τις κυβερνητικές δυνάμεις. Από την αρχή του 1945, και ειδικά μετά τη σύναψη της ανακωχής στην Αθήνα, κι ενώ στο υπόλοιπο Αιγαίο οι κυβερνητικές δυνάμεις είχαν κυριαρχήσει πλήρως χάρη στη δράση του Ιερού Λόχου,²⁷¹ στη Λέσβο το εαμικό καθεστώς ένιωσε την ανάγκη να θωρακιστεί περισσότερο. Εξανάγκασε σε παραίτηση τον διορισμένο Νομάρχη Δ. Κόντη που «αδιαφόρησε» κατά τη διάρκεια της βρετανικής επέμβασης και αποκατέστησε το

νής κατάληψης της Αθήνα από τον ΕΛΑΣ», βλ. στο ίδιο, σελ. 507-508). Ακόμα για το σχέδιο του «νησιωτικού κράτους» στο Γρηγοριάδης Σόλων, *Δεκέμβρης-Εμφύλιος 1944-49 (συνοπτική ιστορία)*, Κ. Καπόπουλος, Αθήνα 1989, σελ. 173-174.

²⁷⁰ Γιώργος Χ., ό.π., σελ. 84.

²⁷¹ Όλο τον Γενάρη ο εαμικός Τύπος της Λέσβου καταγγέλλει το καθεστώς τρομοκρατίας που έχει επιβάλλει ο Ιερός Λόχος στη Λήμνο, τη Χίο και τη Σάμο, εις βάρος του φιλικού προς το ΕΑΜ πληθυσμού.

παλιό νομαρχιακό συμβούλιο με προεδρεύοντα τον Χρ. Καλδή, εξέδωσε— μέσω της Εθνικής Πολιτοφυλακής— αυστηρές διαταγές για τον έλεγχο της κίνησης προσώπων στο νησί (αφίξεις, αναχωρήσεις κ.λπ.), ίδρυσε ως τμήμα της Πολιτοφυλακής ειδικό Αγορανομικό Τμήμα για να εξασφαλίσει την ομαλή λειτουργία της αγοράς, επέβαλλε στη Ναυτική Βάση την άρση όλων των εμποδίων για την εκτέλεση των δρομολογίων των καϊκιών προς ανταλλαγή προϊόντων κ.λπ.. Φαίνεται όμως ότι δεν αποφεύχθηκαν και ορισμένες πρακτικές ρεβανσισμού και βίας, όπως οι «προειδοποιήσεις» προς την αντιεαμική εφημερίδα *Δημοκρατία*, η οποία αναγκάστηκε να κλείσει προσωρινά (ως τις 21/2), ενώ υπήρξαν και καταγγελίες για συλλήψεις αντιφρονούντων από την Πολιτοφυλακή, τις οποίες όμως το ΕΑΜ διέψευσε.²⁷²

Όλα αυτά δεν σημαίνουν ότι το ΕΑΜ της Λέσβου επέλεξε μια τακτική όξυνσης και διάρρηξης κάθε επικοινωνίας με τους κυβερνητικούς παράγοντες και τους Άγγλους. Αν εξαιρέσει κανείς τον Ιατρίδη που ήταν *persona non grata* στο νησί, το ΕΑΜ συνέχισε να δεξιώνεται, να συνδιαλέγεται και να συνεργάζεται με Άγγλους αξιωματικούς και κυβερνητικά στελέχη. Ήταν όμως μια προσπάθεια εμπέδωσης της τάξης που είχε επιβάλλει το ΕΑΜ στο νησί το προηγούμενο διάστημα και η οποία απειλούνταν πλέον φανερά από φιλομοναρχικούς και φασιστικούς κύκλους, παράλληλα με μια προσπάθεια να πείσει τον αστικό κόσμο και τους Άγγλους ότι αποτελεί μια υπεύθυνη πολιτική δύναμη που επιθυμεί την ομαλή δημοκρατική εξέλιξη και την εθνική ενότητα.

Η υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας στις 12 Φλεβάρη 1945 έλυσε το επίδοχο ζήτημα του αφοπλισμού του ΕΛΑΣ και τις υπόλοιπες εκκρεμότητες της δεκεμβριανής αντιπαράθεσης και έθεσε στο ΕΑΜ, σύμφωνα με κορυφαία στελέχη του,²⁷³ νέα καθήκοντα: την πολιτική πάλη με ειρηνικά μέσα για μια ομαλή δημοκρατική μεταπολεμική πολιτική ζωή και για την οικονομική ανόρθωση της χώρας. Η συμφωνία έγινε δεκτή με εμφανή αμηχανία στη Λέσβο, όπου η δυναμική του ΕΑΜ παρέμενε μεγάλη, καθώς γινόταν αντιληπτό ότι η πολιτική εξουσία θα περνούσε πλέον στα χέρια της αντίπαλης πολιτικής μερίδας που στο νησί μειοψηφούσε.

Τη διαταγή για τον αφοπλισμό του ΕΛΑΣ της Λέσβου εξέδωσε ο Διοικητής του Βασιλίας Ευλαμπίου στις 17/2. Στις 19/2 πραγματοποιήθηκε σύσκεψη όλων των τοπικών παραγόντων του νησιού για την υλοποίηση της Συμφωνίας της Βάρκιζας. Το γεγονός ότι την πρόσκληση για τη σύσκεψη και την εισήγηση στη συζήτηση την έκανε ο

²⁷² Εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος*, 11-1-1945.

²⁷³ Δηλώσεις Σιάντου, Παρτσαλίδη κ.ά. που αναπαράγονται και στον τοπικό Τύπο, βλ. ενδεικτικά εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος*, 17-2-1945.

Βρετανός ταξίαρχος Τόρνμπουλ δεν άφηνε περιθώρια αμφιβολιών για το ποιος είχε πλέον το πάνω χέρι στα πολιτικά πράγματα. Ο Τόρνμπουλ, αφού εξέφρασε την ικανοποίησή του για τη συμφωνία και τον τερματισμό της «ανωμαλίας» ανακοίνωσε— κατόπιν συνεννόησης με το κέντρο, όπως δήλωσε— ότι ο Χριστόδουλος Τσιγάντες, θα αναλάβει καθήκοντα πολιτικού εκπροσώπου της κυβέρνησης στη Λέσβο μέχρι την εγκατάσταση των επίσημων κυβερνητικών αρχών στο νησί. Ο Τσιγάντες, αφού ευχαρίστησε τις εαμικές αρχές που τήρησαν απόλυτη τάξη το προηγούμενο διάστημα στο νησί, δήλωσε την πρόθεσή του να πορευτεί με βάση την απαρέγκλιτη τήρηση της συμφωνίας της Βάρκιζας. Για να μην υπάρξει κυβερνητικό κενό, κυρίως στα ζητήματα της τάξης και της ασφάλειας, ο Τσιγάντες δεν ξήλωσε άμεσα τον μηχανισμό του ΕΑΜ αλλά διατήρησε τον Σοφοκλή Βουρνάζο, που ήταν Διοικητής της Εθνικής Πολιτοφυλακής, ως Διοικητή του νέου σώματος, της Εθνοφυλακής. Όρισε προσωρινό νομάρχη τον Πρόεδρο των Πρωτοδικών και επιφυλάχτηκε για τη λειτουργία των λαϊκών δικαστηρίων. Για να καθησυχάσει τους εαμικούς φόβους, υποσχέθηκε ότι δεν θα εμφανιστεί στο νησί άλλη στρατιωτική δύναμη, πέρα από 100 εθελοντές Δωδεκανήσιους που επρόκειτο να εκπαιδεύσει και να τους ξαναστείλει στις στρατιωτικές επιχειρήσεις εκεί.

Το πνεύμα της συμφιλίωσης που υποσχόταν ο Τσιγάντες δεν αποτύπωνε όμως την πραγματικότητα, αφού ήδη την ίδια ημέρα της σύσκεψης σε πολλά χωριά του νησιού φιλομοναρχικά και φασιστικά στοιχεία άρχισαν τις προκλήσεις και τις απειλές εις βάρος εαμιτών, όπως κατήγγειλε ο εαμικός Τύπος.²⁷⁴ Στο εξής οι καταγγελίες για παραβιάσεις της Συμφωνίας της Βάρκιζας θα γίνουν συστηματικές από την πλευρά του ΕΑΜ. Αλλά και οι ελασίτες φαίνεται ότι δεν παρέδωσαν όλο τον οπλισμό τους, όπως έγινε και στην υπόλοιπη Ελλάδα, γεγονός που έδωσε το πρόσχημα στο μεταβαρκιζιανό καθεστώς για τις συστηματικές διώξεις του εαμικού κινήματος που ακολούθησαν.

Όπως έχει σωστά επισημανθεί, καθώς στη Μυτιλήνη δεν υπήρχε παράδοση παρακρατικών μηχανισμών, ένοπλων ομάδων κ.λπ., τον ρόλο της καταστολής του εαμικού κινήματος στο εξής θα αναλάμβαναν κυρίως οι επίσημοι κρατικοί θεσμοί.²⁷⁵ Έτσι η επίσημη διοίκηση Τσιγάντε σύντομα άρχισε να αποπνέει ρεβανσισμό και να παρα-

²⁷⁴ Εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος*, 20-2-1945.

²⁷⁵ Οργανωμένα ένοπλα τμήματα παρακρατικών, με συστηματική δράση (τύπου «Χ»), δεν υπήρχαν στο νησί· στα χωριά οι τρομοκρατικές επιθέσεις απέναντι στα μέλη του ΕΑΜ γίνονταν κυρίως από τις νέες τοπικές μικροεξουσίες (αυτοδιοικητικοί παράγοντες, εθνοφύλακες κ.λπ.) και από πρόχειρα οργανωμένα λούμπεν στοιχεία που εξοπλίζονταν και καθοδηγούνταν από τα «αφεντικά» του κάθε χωριού, βλ. Μάιτσαρης Δ., ό.π., σελ. 77-78 και 86-87.

βιάζει τη Βάρκιζα. Με μία από τις πρώτες ανακοινώσεις του ο Τσιγάντες, ως κυβερνητικός εκπρόσωπος, απαγόρευσε τις υπαίθριες συγκεντρώσεις και τις διαδηλώσεις,²⁷⁶ σε μια προσπάθεια να περιορίσει την πολιτική δραστηριότητα του ΕΑΜ. Λίγες ημέρες μετά τη σύσκεψη, με το πρόσχημα ότι προσκλήθηκαν περισσότεροι από όσους χρειαζόνταν για τη συγκρότηση του τοπικού Τάγματος Εθνοφυλακής (114 ΤΕ), απολύθηκαν 75 περίπου εθνοφύλακες που— συμπτωματικά— ήταν όλοι τους φιλικά προσκείμενοι στο ΕΑΜ. Δυο μήνες αργότερα— πάλι κόντρα στις υποσχέσεις Τσιγάντε— εμφανίστηκε στο νησί, προς αντικατάσταση του 114 ΤΕ, το 149 Τάγμα Εθνοφυλακής από τη Στερεά Ελλάδα, για το οποίο υπήρχε έντονη φημολογία ότι περιείχε στους κόλπους του ακροδεξιά στοιχεία και συνεργάτες των Γερμανών και των Ταγμάτων Ασφαλείας. Το 149 ΤΕ έγινε στο εξής το όργανο της λευκής τρομοκρατίας στο νησί.

Ο νέος εισαγγελέας Ιωάννης Κωστόπουλος, προερχόμενος από την Καστοριά, θα συμβάλει επίσης στη δίωξη του εαμικού κινήματος. Επέτρεψε να γίνονται χωρίς ένταλμα έρευνες σε σπίτια και προσαγωγές «υπόπτων» στοιχείων, διέταξε την αποφυλάκιση 79 προφυλακισμένων με την κατηγορία του δωσιλογισμού, ανάμεσα στους οποίους και ο Μητροπολίτης Ιάκωβος, περιορίσε τη δράση της Εθνικής Αλληλεγγύης, απαγόρευσε τη δημόσια εκτέλεση αντάρτικων τραγουδιών, λογόκρινε θεατρικές παραστάσεις κ.λπ..

Το όνομα του Κωστόπουλου βρέθηκε στο επίκεντρο και μιας σειράς συκοφαντικών δημοσιευμάτων που αναπαράχθηκαν στον αθηναϊκό Τύπο με στόχο να πλήξουν το ΕΑΜ. Διαδόθηκε ότι η ΟΠΛΑ «απήγαγε» τον νέο εισαγγελέα, ενώ σειρά αναφορών γίνονταν και για «έκτροπα», «ταραχές» και «βιαιότητες» από την πλευρά του ΕΑΜ στη Λέσβο. Οι ακριτομυθίες αυτές διαψεύστηκαν τόσο από τα επίσημα χείλη του Γενικού Γραμματέα της Γενικής Διεύθυνσης Νήσων Στέφανου Παπουτσάνη όσο και από τους εκπροσώπους των Λαϊκών Επιτροπών στο νησί, πιθανότατα όμως συνέβαλαν στην ανάδειξη μιας δυσμενούς εικόνας για το ΕΑΜ στην κοινή γνώμη, μετατοπίζοντας συνειδήσεις προς συντηρητικότερες πολιτικές κατευθύνσεις.

Χάρη στις πρακτικές αυτές το ΕΑΜ βρέθηκε πρακτικά σε θέση άμυνας και πολιτικά στην αντιπολίτευση, παρά το γεγονός ότι για αρκετό καιρό ακόμα, το ΕΑΜ και το ΚΚΕ, όπως και σε άλλα μέρη της Ελλάδας, κρατούσαν ζωντανές τις οργανώσεις

²⁷⁶ Εφημ. *Ελεύθερη Λέσβος*, αρ. 73, 22-2-1945.

τους, πραγματοποιούσαν ανοιχτές πολιτικές εκδηλώσεις²⁷⁷ και διέθεταν βαθιές ρίζες στην τοπική κοινωνία. Από αυτή τη θέση και με γραμμή την αποφυγή κάθε πρόκλησης που θα μπορούσε να συκοφαντήσει το αντιστασιακό κίνημα, το τοπικό ΕΑΜ παρακολούθησε το, βήμα-βήμα, ξήλωμα των κατακτήσεων που το ίδιο είχε πετύχει, ή έστω δρομολογήσει, κατά το διάστημα της πολιτικής του κυριαρχίας στο νησί: η διανομή των γαιών που είχε κάνει ακυρώθηκε και τα χωράφια επέστρεψαν στους παλιούς ιδιοκτήτες τους, οι διαδικασίες για την ακύρωση όσων κτηματικών αγοραπωλησιών είχαν γίνει μέσα στην κατοχή υπό αδιαφανείς συνθήκες σταμάτησαν, αποφάσεις λαϊκών δικαστηρίων ακυρώθηκαν, το καθεστώς της άμισθης εργασίας που είχε καταργηθεί επανήλθε, η επισιτιστική βοήθεια της UNRRA αξιοποιούνταν πλέον μεροληπτικά, ως εργαλείο για την περιθωριοποίηση του ΕΑΜ κ.ο.κ.. Και ήταν τόσο ειλικρινής η συναινετική του πρόθεση που οργάνωσε στις 29 Απριλίου μεγάλη κινητοποίηση για την υποδοχή στο νησί του Βρετανού Στρατηγού Σκόμπι με σύνθημα «Βάρκιζα – Δημοκρατία – Ανεξαρτησία». Στις αναφορές του Τύπου δεν υπάρχει καμία ρητή υπόμνηση των γεγονότων του Δεκέμβρη και του ρόλου του Σκόμπι στην Αθήνα, παρά μόνο ορισμένα πικρά υπονοούμενα, και κυριαρχεί μια διάθεση ανάδειξης του μεγαλείου της εαμικής αντίστασης στο φασισμό και της υπεύθυνης στάσης που κρατά στη συγκυρία το ΕΑΜ.²⁷⁸

Συμβολικό σημείο-τομή για το τέλος της εαμοκρατίας στη Λέσβο αποτέλεσαν τα γεγονότα της 9^{ης} Μαΐου 1945. Κατά το προηγούμενο διήμερο οι πληροφορίες για τη συνθηκολόγηση της Γερμανίας και το τέλος του πολέμου προκάλεσαν εκδηλώσεις ενθουσιασμού στο λεσβιακό λαό που έβγαине αυθόρμητα στους δρόμους για να γιορτάσει την αντιφασιστική νίκη. Οι εκδηλώσεις αυτές κινητοποίησαν τις αρχές, οι οποίες εξαπέλυσαν τα ξημερώματα της 8^{ης} Μαΐου τους άνδρες του 149 ΤΕ εναντίον των γραφείων του ΚΚΕ και της εφημερίδας *Εμπρός*. Συνέλαβαν τα μέλη της περιφρούρησης του κόμματος και τα οδήγησαν στον τοίχο της Νομαρχίας για εικονική εκτέλεση, ενώ κατέστρεψαν τον εκδοτικό μηχανισμό και άλλα υλικά. Την επόμενη ημέρα το πρωί το κόμμα κάλεσε σε μαζική διαμαρτυρία στη Νομαρχία. Η απουσία του Νομάρχη προκάλεσε ένταση, διαξιφισμούς και σπρωξίματα, που οδήγησαν στην εισβολή του πλήθους στο κτήριο της Νομαρχίας. Ξανά κινητοποιήθηκαν οι άνδρες του 149 ΤΕ, οι οποίοι, μη

²⁷⁷ Θυμίζουμε το 7^ο Συνέδριο του ΚΚΕ στις αρχές Οκτώβρη 1945 στον κινηματογράφο Τιτάνια, στο κέντρο της Αθήνας, που πραγματοποιήθηκε σε καθεστώς πλήρους νομιμότητας. Αντιπροσώπους είχε στείλει και η Λέσβος μετά από Περιφερειακή Συνδιάσκεψη που έγινε στη Μυτιλήνη.

²⁷⁸ Εφημ. «*Ελεύθερη Λέσβος*», 1-5-1944. Στο σύνθημα προστίθετο και το «Κριμαία», ως αναφορά στην πρόσφατη Συμφωνία των «τριών μεγάλων συμμάχων» στη Γιάлта.

μπορώντας να αναμετρηθούν με το συγκεντρωμένο πλήθος, ακροβολίστηκαν στη γύρω περιοχή και άρχισαν να πυροβολούν προς τη διαδήλωση. Ο λιμενεργάτης Χριστόφας Πετράς ή Μαμούτης έπεσε βαριά χτυπημένος. Ήταν ο πρώτος νεκρός της λευκής τρομοκρατίας στο νησί.

Αντί για την τιμωρία των δραστών, ο Εισαγγελέας προτίμησε να ασχοληθεί με τον χαρακτηρισμό της διαμαρτυρίας ως «στάση» και να διατάξει τη σύλληψη των πρωταιτίων. Παράλληλα, κατάσχεσε όλο το χαρτί που βρισκόταν στα γραφεία του εαμικού Τύπου για να εμποδίσει την ενημέρωση από την πλευρά του ΕΑΜ για τα γεγονότα. Οι συλλήψεις έγιναν στις 26 Μαΐου και αφορούσαν όλη σχεδόν την ηγεσία του ΚΚΕ και του ΕΑΜ.²⁷⁹ Οι συλληφθέντες παρέμειναν κρατούμενοι μέχρι τη δίκη τους, δύο χρόνια μετά, οπότε και αθωώθηκαν ή τιμωρήθηκαν με μικρότερες ποινές από αυτήν που ήδη είχαν εκτίσει. Έμεινε έτσι το εαμικό κίνημα στη Μυτιλήνη ακέφαλο για ένα μεγάλο και κρίσιμο διάστημα, όταν διαμορφώθηκαν οι προϋποθέσεις για το ξέσπασμα του ένοπλου εμφυλίου. Ενόσ εμφυλίου που— αν και χωρίς μεγάλα στρατιωτικά γεγονότα— ήταν πολύ σκληρός, ακριβώς λόγω της σημαντικής εαμικής επιρροής στον πληθυσμό του νησιού.

²⁷⁹ Από τη σύλληψη διέφυγαν ελάχιστα στελέχη, όπως οι Γώγος, Κεμερλής, Αμπατζής, Δ. Αποστόλου. Συνελήφθησαν όμως οι Α. Αποστόλου, Γιοσμάς, Λευκίας κ.ά..

Συμπεράσματα – Επίλογος

Η Λέσβος βίωσε τα μεγάλα γεγονότα της δεκαετίας του '40 με έναν ξεχωριστό τρόπο, ως απόρροια των γεωγραφικών, οικονομικών και πολιτικών της ιδιαιτεροτήτων. Αποκομμένη από τον ελλαδικό κορμό έπρεπε να βρει λύσεις στα προβλήματα της κατοχής πιο αυτόνομες, ενώ το αντιστασιακό κίνημα που αναδύθηκε εκεί είχε ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Αυτό που εντυπωσιάζει στη Λέσβο και που διαπερνά ως ερώτημα την εργασία αυτή είναι η μεγάλη δυναμική του εαμικού κινήματος, η οποία διατηρήθηκε και μετά τη Βάρκιζα, ακόμα και μετά τον εμφύλιο, όταν οι «δημοκρατικές δυνάμεις» σε όχι πολύ ομαλές συνθήκες επικρατούσαν στις πρώτες εκλογές (1946). Ο χαρακτηρισμός «κόκκινη Μυτιλήνη», που αποδόθηκε από τον *Ριζοσπάστη* μετά από μια εκλογική επιτυχία του ΚΚΕ στην πρωτεύουσα του νησιού (1931), καθιερώθηκε μεταπολεμικά αναφερόμενος σε όλο το νησί, μέχρι και τις αρχές του αιώνα μας, όταν η επιρροή του ΚΚΕ περιορίστηκε σημαντικά.

Υποστηρίχθηκε ότι η μεγάλη αυτή δυναμική του εαμικού κινήματος αποτελούσε προϊόν συγκρητισμού της σημαντικής δημοκρατικής παράδοσης του νησιού, της δυναμικής ανάπτυξης του αγροτοεργατικού και κομμουνιστικού κινήματος στο νησί κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου και της προοδευτικής διάνοησης του νησιού που στις συνθήκες της κατοχής κινήθηκε ακόμα πιο αριστερά. Συνεκτικό ρόλο σε όλους τους πιο πάνω παράγοντες έπαιξε και το προσφυγικό στοιχείο που ήταν έντονο στο νησί, όπως και οι κοινοτιστικές παραδόσεις που είχαν διαμορφωθεί στα χωριά του νησιού κατά την οθωμανική περίοδο. Σε σχέση με τα παραπάνω, δεν είναι τυχαία και η σύνθεση των προσώπων που δημιούργησε την αρχική αντιστασιακή ομάδα, που εξελίχθηκε στο ΕΑΜ Λέσβου: εργάτες, κομμουνιστές, αγροτιστές αλλά και παλιοί βενιζελικοί και φιλελεύθεροι διανοούμενοι από μικροαστικά και μεσαία στρώματα, ορισμένοι από τους οποίους είχαν προσφυγική καταγωγή.

Το πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύχθηκε το εαμικό κίνημα στο νησί ήταν η κατάρρευση της οικονομίας του, η οποία βασιζόταν στην παραγωγή και την εμπορική διάθεση των προϊόντων της ελιάς, είχε δηλ. χαρακτηριστικά μονοκαλλιέργειας. Έτσι, οι μεγάλες κοινωνικές αντιθέσεις που προϋπήρχαν, αφού η Λέσβος ήταν ένα νησί με πολύ πρόωμη αστικοποίηση και βιομηχανική ανάπτυξη, οξύνθηκαν ραγδαία. Σε ένα βαθμό η πείνα και οι κακουχίες της κατοχής δεν οφείλονταν, όπως φαίνεται, στην έλλειψη αγαθών αλλά στην άνιση κατανομή τους. Η παραδοσιακή κοινοτική αλληλεγγύη

διαταράχθηκε εξαιτίας των πρακτικών μιας μικρής οικονομικής ελίτ που εξακολουθούσε να κερδοσκοπεί. Κι ενώ η πλειοψηφία του αγροτικού κόσμου του νησιού βίωνε την αδικία της επίταξης μέρους της παραγωγής της από μια εξουσία χωρίς καμία ηθική νομιμοποίηση, ένα μικρό τμήμα της οικονομικής ελίτ αξιοποιούσε τις σχέσεις του με τον κατακτητή και αυγάτιζε τα κέρδη του. Σε αυτό το πεδίο ήταν που το ΕΑΜ είχε να προσφέρει μια απάντηση, αφού οι προσπάθειές του, σε πρώτη φάση, στράφηκαν στην αποκατάσταση της κοινοτικής αλληλεγγύης και στην απομόνωση όσων κερδοσκοπούσαν ή έμεναν αδιάφοροι μπροστά στο δράμα της κοινωνίας. Στα πλαίσια αυτά, είναι προφανές ότι πολύ πριν αποκρυσταλλωθεί η εθνική γραμμή του ΕΑΜ κεντρικά η οργάνωση της Λέσβου προσανατολιζόταν σε μια ευρύτερη κοινωνική συμμαχία, όπου θα συμμετείχε και το «υγιές» κεφάλαιο, εφόσον αυτό «νοιαζόταν» για τα προβλήματα του λαού. Η ανάγκη για την υπεράσπιση της γης και της παραγωγής τους σηματοδότησε για τον αγροτικό κόσμο της Λέσβου— είτε επρόκειτο για τους ιδιοκτήτες των ελαιοτριβείων, είτε τους μικρομεσαίους ιδιοκτήτες, είτε τους ακτήμονες αγροτοεργάτες— την αφύπνιση για την υπεράσπιση της πατρίδας. Και είναι γεγονός ότι χάρη στη λογική αυτή χωριά ολόκληρα στρατεύθηκαν στο ΕΑΜ.²⁸⁰

Μια δεύτερη παράμετρος που συνοδεύει την ανάπτυξη του εαμικού κινήματος αφορά τη σχέση του με τον συμμαχικό παράγοντα. Λόγω της γειτνίασης με την Τουρκία, όπου έδρευαν οι συμμαχικές μυστικές υπηρεσίες, το ΕΑΜ έπιασε γρήγορα επαφή με τους Άγγλους και έγινε από το καλοκαίρι του 1942 αξιόπιστος συνεργάτης τους στις επιχειρήσεις διαφυγών, κατασκοπείας και σαμποτάζ. Το δέσιμο ήταν τόσο στενό που στις νεότερες αφηγήσεις των στελεχών του ΕΑΜ αυτό παρουσιάζεται αρκετά αυτοκριτικά και οι ευθύνες έχουν προκαλέσει μεγάλες ιστοριογραφικές διαμάχες. Πράγματι για ενάμιση περίπου χρόνο το ΕΑΜ υλοποιούσε κατά βάση τις κατευθύνσεις των Άγγλων, δεν έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον να συνδεθεί με το ΕΑΜ της ηπειρωτικής Ελλάδας. Η κατάσταση αυτή φαίνεται ότι εξυπηρετούσε τα πιο μετριοπαθή στοιχεία της οργάνωσης και συνέβαλλε στην εξάπλωση και τη μαζικοποίησή της, εφόσον δεν διαμορφώνονταν όροι άμεσης σύγκρουσης με τους Γερμανούς.²⁸¹ Η διακριτή αυτή περίοδος της ανάπτυξης του αντιστασιακού κινήματος τείνει να αποσιωπάται ή να συγχέεται

²⁸⁰ Για την ευρύτερη στήριξη που πρόσφερε ο αγροτικός κόσμος στο ΕΑΜ σε εθνικό επίπεδο βλ. Χατζηιωσήφ Χρήστος, ό.π., σελ. 197. Ο Ν. Μαραντζίδης επίσης αναφέρεται στην περίπτωση του Μανταμάδου, όπου κατά την απελευθέρωση προκαλούσε την αίσθηση ότι όλο το χωριό είναι οργανωμένο στο ΕΑΜ. Επιχειρεί να εξηγήσει το φαινόμενο αυτό μέσα από την διαταξική ανάπτυξη του εαμικού κινήματος και τη στράτευση μελών της ανώτερης τάξης του χωριού, βλ. Μαραντζίδης Νίκος, ό.π., σελ. 111.

²⁸¹ Γι' αυτό έλλειψαν και τα σκληρά αντίποινα των Γερμανών που εκδηλώθηκαν σε άλλες περιοχές της Ελλάδας. Η γερμανική βιαιότητα εκδηλώθηκε κυρίως στα ζητήματα των διαφυγών, αφού απ' όσους

με την επόμενη, πιο μαζική και δυναμική, ακριβώς λόγω της στενής εξάρτησης από τον βρετανικό παράγοντα, η οποία εκ των υστέρων αξιολογήθηκε ως προβληματική. Παραμένει όμως δύσκολο το ερώτημα για το αν το ΕΑΜ θα μπορούσε να ακολουθήσει τόσο νωρίς διαφορετική κατεύθυνση— και ως τέτοια εννοείται βασικά ο ένοπλος αγώνας— αφού οι συνθήκες της νησιωτικότητας του έθεταν ανυπέρβλητα, όπως φαίνεται, όρια.

Μέσα στις συνθήκες αυτές, η σύνδεση της αντιστασιακής οργάνωσης της Λέσβου με το κεντρικό ΕΑΜ έγινε αργοπορημένα, όταν οι εξελίξεις του πολέμου το επέτρεψαν και το ίδιο το ΕΑΜ κινητοποιήθηκε, αφού είχε δρομολογήσει άλλες πιο επείγουσες προτεραιότητες. Η σύνδεση πραγματοποιήθηκε ουσιαστικά με την άφιξη του νεαρού αλλά έμπειρου Λέσβιου κομμουνιστή Βαγγέλη Γιοσμά. Η παρέμβαση του Γιοσμά προσέδωσε σε μεγάλο βαθμό τη φυσιογνωμία που αναγνωρίζεται στο τοπικό ΕΑΜ εκ των υστέρων και το ταύτισε με τους σκοπούς και τις επιδιώξεις του εθνικού ΕΑΜ. Δεν ήταν όμως μια εύκολη εξέλιξη αφού στο εσωτερικό της οργάνωσης κυριαρχούσαν ως τότε πιο συντηρητικές λογικές. Η επικράτηση της τάσης Γιοσμά φαίνεται ότι έγινε εφικτή χάρη στην δραστηριοποίηση ενός μεγάλου νεολαιίστικου δυναμικού που παθιάστηκε με ό,τι φαινόταν να εκπροσωπεί το ΕΑΜ: τόσο την ανάγκη εκδίωξης του κατακτητή όσο και μια ευρεία μεταρρυθμιστική προσπάθεια σε κοινωνικό και πολιτισμικό επίπεδο. Χαρακτηριστική για την ριζοσπαστικοποίηση της νεολαίας κατά την περίοδο της κατοχής αποτελεί στην τοπική βιβλιογραφία η αφήγηση του Σπύρου Ανδρεάδη, ο οποίος από την πρώτη στιγμή βρέθηκε φυγάς στη Μέση Ανατολή.²⁸²

[...] στη Μυτιλήνη όταν συγκεντρωνόμαστε στη λέσχη της ΕΟΝ, ο φαλαγγάρχης μας μιλώντας για τη Ρωσία χρησιμοποιούσε τα χειρότερα επίθετα γι' αυτούς και το καθεστώς τους, φυσικά κι εμείς οι φαλαγγίτες είχαμε την ίδια γνώμη. Τώρα το Λονδίνο, πολλοί αξιωματικοί μας κι ακόμα περισσότεροι στρατιώτες μιλούν πολύ κολακευτικά για τους Ρώσους [...] Κουβέντες λοιπόν στις σκηνές για το αν η δικτατορία του Μεταξά ήταν καλή ή όχι. Εμείς μεγαλώσαμε στη δικτατορία, μας κάναν φαλαγγίτες και μας είπαν ότι ο Μεταξάς ήταν ο πατέρας μας, κανένας δεν αμφισβητούσε την αγιότητα της δικτατορίας, ούτε και οι γονείς μας. Τώρα; Εδώ οι μισοί αξιωματικοί είναι με τον Μεταξά και τον Βασιλιά και οι άλλοι μισοί όχι, είναι και οι νίκες του Σοβιετικού στρατού, είναι και οι τρεις φωτογραφίες [...] Τσώρτσιλ-Ρούσβελτ-Στάλιν, είναι και οι πληροφορίες για το αντάρτικο στην Ελλάδα [...] Εμείς λοιπόν τα φανταράκια που ακούγαμε ότι «ξαναζωντάνεψε τ' αρματολίκι, γεμάτοι ενθουσιασμό υιοθετήσαμε τη θέση της οργάνωσης και σχεδόν γίναμε μέλη ή οπαδοί. Οι διαφορές μεταξύ μεταξικών και δημοκρατικών του κινήματος του 1935 πήγαν στην άκρια, γιατί καινούργια πράγματα συγκινούσαν

επιχειρούσαν να διαφύγουν στην Τουρκία και συλλαμβάνονταν προέρχονταν οι περισσότερες εκτελέσεις. Λίγα ακόμα μπλόκα προς το τέλος της κατοχής έδωσαν μικρό αριθμό νεκρών.

²⁸² Ανδρεάδης Σπύρος, «Το χρονικό της Μ. Ανατολής» στα *Αιολικά Χρονικά*, τ. Β', Μυτιλήνη 2000, σελ. 106-108.

πολύ περισσότερο, ήταν σημερινά, ήταν επικά και το κοινωνικό τους περιεχόμενο ήταν απέραντο.

Έτσι, κατά την τελευταία περίοδο της κατοχής για τη Λέσβο, ιδιαίτερα από τον Μάρτη ως τον Σεπτέμβρη του 1944, το ΕΑΜ απέκτησε όλα τα χαρακτηριστικά που είχε και το ΕΑΜ στην υπόλοιπη Ελλάδα, μαζί με μια πρωτόγνωρη όμως μαζική στήριξη, που δεν επέτρεπε καμία αμφισβήτηση ή διαφοροποίηση.

Κατά την περίοδο της απελευθέρωσης από τους Γερμανούς, η Λέσβος είχε την «τύχη» να βρεθεί σχετικά μακριά από το επίκεντρο του ενδιαφέροντος των Άγγλων και να απολαύσει για αρκετούς μήνες ένα καθεστώς διακυβέρνησης βγαλμένο μέσα από τον λαϊκό αντιφασιστικό αγώνα της προηγούμενης περιόδου. Υπήρξε μάλιστα χαρακτηριστική περίπτωση περιοχής όπου διαμορφώθηκε το καθεστώς που ονομάζουμε «ε-αμοκρατία», λόγω της μεγάλης επιρροής του ΕΑΜ. Το καθεστώς του ΕΑΜ στη Λέσβο συνυπήρχε βέβαια και μοιραζόταν την «εξουσία» με την επίσημη ελληνική κυβέρνηση, όπου συμμετείχε και το ίδιο το ΕΑΜ, υπό την υψηλή επιστασία του αγγλικού παράγοντα. Υπήρχε δηλ. στο νησί μια κατάσταση «δυαδικής εξουσίας»— όρος που έχει βρει το ιδανικό του πλαίσιο στην περίοδο ανάμεσα στην φεβρουαριανή και την οκτωβριανή επανάσταση στη Ρωσία το 1917— όπου την πρωτοκαθεδρία την είχε για μεγάλο διάστημα το ΕΑΜ, εκπροσωπώντας όλες εκείνες τις κοινωνικές δυνάμεις που ξεπήδησαν μέσα από τις φλόγες του αντιστασιακού αγώνα και οι οποίες εκτός από το διώξιμο του κατακτητή, απαιτούσαν σημαντικές κοινωνικές μεταρρυθμίσεις και διαμόρφωναν νέες αξίες, θεσμούς και πολιτικές προοπτικές. Και πράγματι το καθεστώς του ΕΑΜ, έστω και στους λίγους μήνες που αυτό διήρκεσε, προχώρησε σε μια δυναμική παρέμβαση σε πολλά πεδία της κοινωνικής ζωής, έχοντας στο επίκεντρο τη λαϊκή συμμετοχή, τις νέες αξίες που αναπτύχθηκαν μέσα από την αντίσταση και την οικονομική ανόρθωση, λαμβάνοντας μέριμνα για τους πιο αδύναμους. Στο άλλο σκέλος όμως της δυαδικής εξουσίας βρίσκονταν δυνάμεις που, όπως αποδείχτηκε, επιδίωκαν απλώς την παλινόρθωση της προπολεμικής κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης. Στα πλαίσια αυτά κατά τους πρώτους μήνες μετά την απελευθέρωση αναπτύχθηκε ένας οξύς ανταγωνισμός για την τελική επικράτηση, αφού οι δύο αντίπαλες πλευρές ευαγγελίζονταν αντίθετους κοινωνικούς, ιδεολογικούς και πολιτικούς προσανατολισμούς.

Τα όρια της εαμοκρατίας όμως ήταν ακριβώς τα όρια της «δυαδικής εξουσίας»: δεν γινόταν να διατηρηθούν επ' αόριστο. Ενώ στην επαναστατημένη Ρωσία του 1917 οι εξεγερμένοι βάθυναν τις ταξικές διεκδικήσεις και προχώρησαν σε νέα εξέγερση, στην Ελλάδα και τη Λέσβο το ΕΑΜ δεν θέλησε να πάρει με τα όπλα την εξουσία και

επιχείρησε να ενσωματώσει, κατά κάποιο τρόπο, τις κατακτήσεις του σε ένα νέο κοινοβουλευτικό καθεστώς με τη συμμετοχή και του παλιού πολιτικού κόσμου. Πίστευε προφανώς τότε ότι η μεγάλη λαϊκή υποστήριξη που διέθετε ήταν αρκετή για να του εξασφαλίσει την πρωτοκαθεδρία στη μεταπολεμική εποχή, μέσα– αποκλειστικά– από κοινοβουλευτικές διαδικασίες. Η στρατηγική αυτή ερμηνεύει, σε ένα βαθμό, και την ταξική συναίνεση που πρόκρινε σταθερά το καθεστώς του ΕΑΜ στη Λέσβο και τη μετάθεση στο απώτερο μέλλον των πιο ριζοσπαστικών κοινωνικών μέτρων. Σήμερα ξέρουμε πως αυτή η τακτική ήταν λανθασμένη, οφείλουμε όμως να αναγνωρίσουμε ότι στις συνθήκες της εποχής, με βάση και τη διεθνή εμπειρία,²⁸³ η «ομαλή δημοκρατική εξέλιξη» και η «εθνική ενότητα» φαινόταν μια πραγματική προοπτική. Ειδικά για τη Λέσβο με τη μεγάλη εαμική απήχηση παραμένει ανοιχτό ένα ερώτημα για το αν και κατά πόσο η ύπαρξη της πλατιάς εαμικής κοινωνικής βάσης θα μπορούσε, αν όχι να αφήσει τη Λέσβο έξω από τον εμφύλιο, τουλάχιστον να εξασφαλίσει ηπιότερες, πιο συναινετικές, συνθήκες μετάβασης στη μεταπολεμική εποχή.

Στη Λέσβο πάντως το εαμικό κίνημα δεν έχασε χάρη στα βρετανικά όπλα, αφού άλλωστε έχει να επιδείξει και την περήφανη απόκρουση της απόβασης των αυτοκρατορικών στρατευμάτων τα Χριστούγεννα του 1944. Έχασε υπό το βάρος της στρατιωτικής ήττας του ΕΛΑΣ στην Αθήνα, στα «δεκεμβριανά», υπό τους όρους της Συμφωνίας της Βάρκιζας και από την παλινόρθωση των δυνάμεων της «αντίδρασης». Και φυσικά αυτόνομη νησίδα λαοκρατίας στη Λέσβο δεν μπορούσε να υπάρξει, τη στιγμή που σε όλη την Ελλάδα ο παλιός αστικός κόσμος είχε αναλάβει ξανά την εξουσία, χάρη στα βρετανικά όπλα και στη συμμαχία με τους πρώην συνεργάτες των Γερμανών που ξεπλύθηκαν στο όνομα της εθνικοφροσύνης και του αντικομμουνισμού. Αυτό που μένει τελικά από την περίοδο της πλατιάς ανάπτυξης της αντίστασης και της εαμοκρατίας στη Λέσβο είναι αυτή η αίσθηση που αποτυπώνει ο Θανάσης Χατζής στον τίτλο της ιστορίας της αντίστασης που έγραψε: μια νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε.²⁸⁴

²⁸³ Να θυμίσουμε ότι από όλες τις ευρωπαϊκές χώρες μόνο στην Ελλάδα μετά τον πόλεμο υπήρξε νέος εμφύλιος, ενώ ακόμα και στη Δυτική Ευρώπη, λ.χ. στη Γαλλία, τα κομμουνιστικά κόμματα συμμετείχαν σε κυβερνήσεις συνεργασίας με αστικές δυνάμεις.

²⁸⁴ Χατζής Θ., *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε* (τετράτομο), Δωρικός, Αθήνα 1983.

Πηγές

A. Αρχεία

Αρχείο ΚΚΕ, Χριστούγεννα, Μυτιλήνη 1944, Έκδοση «Ελεύθερη Λέσβος», Μυτιλήνη Μάρτης 1945 (το περιεχόμενο της έκδοσης βρίσκεται σε ψηφιακή μορφή στην ιστοσελίδα vrahokipos.net).

Αρχείο ΕΠΟΝ (ΑΣΚΙ), κωδικός τεκμηρίου 004.01.009.00218

Πρακτικά Ν.Σ. του ΕΑΜ Λέσβου (αδημοσίευτο υλικό από το αρχείο της Μυρσίνης Τουρβαλή).

The National Archives [<http://www.nationalarchives.gov.uk>]

B. Εφημερίδες

Αγροτική (όργανο της ΠΕ Λέσβου του Αγροτικού Κόμματος Ελλάδος)

Αντιφασίστας (όργανο του Συμβουλίου Ν. Λέσβου της ΕΠΟΝ)

Δημοκρατία (όργανο της Εθνικής Ενώσεως Δημοκρατικών Λέσβου)

Ελεύθερη Λέσβος (όργανο της ΝΕ του ΕΑΜ)

Εμπρός (όργανο της ΠΕ Λέσβου του ΚΚΕ)

Εξέλιξις

Ριζοσπάστης

Φως

[Οι τοπικές εφημερίδες από το ψηφιοποιημένο αρχείο της Δημόσιας Ιστορικής Βιβλιοθήκης Μήθυνας «Α. Εφταλιώτης» και ο *Ριζοσπάστης* από την Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Εφημερίδων και Περιοδικού Τύπου της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος]

Βιβλιογραφία

Αγγελάκης Ιωάννης, *Οι Ινδοί στα Δεκεμβριανά (1944). Όψεις και προσλήψεις της ένοπλης ετερότητας*, διπλωματική εργασία ΠΜΣ «Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας» Παντείου δημοσιευμένη στον Πάνδημο, Αθήνα 2017.

Αμπατζής Παναγιώτης, «Το χρονικό της Γερμανικής Κατοχής στη Λέσβο» στα *Αιολικά Χρονικά*, τ. Δ', Μυτιλήνη 2002.

- Αναγνωστοπούλου-Κιοσκλή Βάνα, «Αναμνήσεις από την Κατοχή των Γερμανών '41- '44 και από την Εθνική Αντίσταση στη Μυτιλήνη» στα *Αιολικά Χρονικά*, τ. Δ', Μυτιλήνη 2002.
- Αναγνώστου Στρατής, «Ημερολόγιο της κατοχής και των πρώτων μηνών του εμφυλίου στον Πολιχνίτο» στα *Αιολικά Χρονικά*, τ. Δ', Μυτιλήνη 2002.
- Ανδρεάδης Σπύρος, «Το χρονικό της Μ. Ανατολής» στα *Αιολικά Χρονικά*, τ. Β', Μυτιλήνη 2000.
- Αποστόλου Ε. Απόστολος, *Μνήμες. Η Εθνική Αντίσταση στη Λέσβο*, Εκδόσεις Κ. Καπόπουλος, Αθήνα 1985.
- Αποστόλου Ε. Απόστολος, *Μνήμες Β'. Η Εθνική Αντίσταση στη Λέσβο*, Εκδόσεις Κ. Καπόπουλος, Αθήνα 1988.
- Αποστόλου Ε. Απόστολος, *Σκόρπια από την αντίσταση*, Εκδόσεις Κ. Καπόπουλος, Αθήνα 1986.
- Βλάχος Παύλος, «Η γερμανική κατάληψη της Μυτιλήνης το 1941» στα *Λεσβιακά*, τ. Γ', Μυτιλήνη 1991.
- Γαλέτσας Γιώργος, *Λέσβιοι στην Εθνική Αντίσταση*, τ. Α' και Β', εκδόσεις Αιολίδα, Μυτιλήνη 2018.
- Γερούκης Γρηγόρης, *Αντίσταση αγωνιστών Αιγαίου 1941-1942*, αυτοέκδοση, Θεσσαλονίκη 1986.
- Γιαννουλέλλης Γιώργος, «Ημερολόγιο Μ. Ανατολής» στα *Αιολικά Χρονικά*, τ. Δ', Μυτιλήνη 2002.
- Γιαννουλέλλης Γιώργος, «Σεργιάνι στη Μ. Ανατολή» στα *Αιολικά Χρονικά*, τ. Ε', Μυτιλήνη 2003.
- Γιοσμάς Βαγγέλης, «Αυτοβιογραφικά» στα *Αιολικά Χρονικά*, τ. Θ', Μυτιλήνη 2007.
- Γιώγος Χρήστος, «Φθινόπωρο 1944: Οι εκθέσεις της SOE για τις Κυκλάδες και το Βόρειο-Ανατολικό Αιγαίο» στο *Από την απελευθέρωση στα Δεκεμβριανά, Μια τομή στην πολιτική ιστορία της Ελλάδας* (πρακτικά συνεδρίου, επιμ. Π. Παπαστράτης, Μ. Λυμπεράτος, Λ. Σαράφη), Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία, Αθήνα 2016.
- Γρηγοριάδης Σόλων, *Δεκέμβρης-Εμφύλιος 1944-49 (συνοπτική ιστορία)*, Εκδόσεις Κ. Καπόπουλος, Αθήνα 1989.
- Δοκίμιο ιστορίας του ΚΚΕ, τ. Α' 1918-1949*, ε' έκδοση, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2008.

- Eberhard Erik, «Γερμανοί αντιφασίστες στις τάξεις του ΕΛΑΣ» στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ. Γ2 (επιμ. Χ. Χατζηιωσήφ, Π. Παπαστράτης), Βιβλιόγραμμα, Αθήνα 2007.
- Ηλιού Φίλιππος, *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος. Η εμπλοκή του ΚΚΕ*, Θεμέλιο, Αθήνα 2010.
- Θεοχάρης Νίκος, *Ενθυμήματα της Εθνικής Αντίστασης Λέσβου*, αυτοέκδοση, Νίκαια 1990.
- Θεοχάρης Νίκος, *Το αντάρτικο της Μυτιλήνης 1945-1950*, αυτοέκδοση, Νίκαια 1986.
- Ιερά Μητρόπολη Μυτιλήνης, *Τα πεπραγμένα της Ι. Μητροπόλεως Μυτιλήνης κατά τον ελληνοϊταλικόν πόλεμον και κατά τους χρόνους της γερμανοκρατίας*, ιδιωτική έκδοση, Μυτιλήνη 1955.
- Ιστορία της Λέσβου* (συλλογικό), ζ' έκδ., Σύνδεσμος Φιλολόγων Ν. Λέσβου, Μυτιλήνη 2004.
- Καββαδίας Σταμάτης, *Η Εθνική Αντίσταση στην Εύβοια 1941-1944*, αυτοέκδοση, Αθήνα 2007.
- Καλάργαλης Αριστείδης, *Η Λεσβιακή Άνοιξη: η ανασύσταση ενός πολιτισμικού φαινομένου μέσα από την αποτύπωσή του στον Τύπο (1910-1932)*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτισμικής Τεχνολογίας και Επικοινωνίας, Μυτιλήνη 2014.
- Καλέλλης Μ. Παναγιώτης, *Ακόμα μία άνοιξη*, Αττικά γράμματα, Αθήνα 1998 (α' αγγλόφωνη έκδοση στις ΗΠΑ το 1995).
- Καλογεράς Βασίλης – Κουτσκουδής Παναγιώτης, *Δημοκρατικός Στρατός Λέσβου*, Έκδοση της Λεσβιακής εφημερίδας «Νέο Εμπρός», Μυτιλήνη 2013.
- Καραβία Πηγή, *Εργασία και εργατικό κίνημα στη Λέσβο, 1929-1932*, Διπλωματική εργασία για το ΠΜΣ «Κοινωνική και Ιστορική Ανθρωπολογία» του τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, Μυτιλήνη 2014.
- Καραγάτση Ρεβέκκα, *Προφορικές μαρτυρίες για την Κατοχή και την Αντίσταση στην Αγία Παρασκευή Λέσβου*, Διπλωματική εργασία για το ΠΜΣ «Κοινωνική και Ιστορική Ανθρωπολογία» του τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, Μυτιλήνη 2013.
- Καραμανλής Γιώργος, «Το χρονικό μιας φυγής» στα *Αιολικά Χρονικά*, τ. Γ', Μυτιλήνη 2001.

- Κεμερλής Παναγιώτης – Πολυχρονιαδής Αρίστος, *Η Αντίσταση στη Λέσβο (πηγές και πτυχές της)*, αυτοέκδοση, Αθήνα 1988.
- Κλήμης Ν. Αριστείδης, «Διακύμανση τιμών βασικών ειδών στη Μυτιλήνη μεταξύ 1/12/1943 και 20/10/1944 (ανά δεκαήμερο) στα *Λεσβιακά*, τ. ΙΣΤ΄, Μυτιλήνη 1996.
- Κλήμης Ν. Αριστείδης, «Η ΕΔΕΛ και οι εκδόσεις της, “Δημοκρατίας” και “Κυριακάτικο Δελτίο”. Ο Τέρπανδρος Αναστασιάδης και άλλοι πρωταγωνιστές» στα *Αιολικά Χρονικά*, τ. Β΄, Μυτιλήνη 2000.
- Κλήμης Ν. Αριστείδης, *Η Λέσβος κατά τα δύσκολα χρόνια 1941-1946*, αυτοέκδοση, Αθήνα 2009.
- Κοντούλης Όμηρος, «Η συμμετοχή μου στην Εθνική Αντίσταση» (συνέντευξη στον Π. Παρασκευαΐδη) στα *Αιολικά Χρονικά*, τ. ΙΒ΄, Μυτιλήνη 2010.
- Κουτσκουδής Παναγιώτης, *Συναξάρια. Βίοι Λέσβιων λαϊκών αγωνιστών*, τ. Α΄ και Β΄, αυτοέκδοση, Μυτιλήνη 2018.
- Λιάκος Αντώνης, Αντάρτες και συμμορίτες στα ακαδημαϊκά αμφιθέατρα, Εισαγωγή στον τόμο *Η Ελλάδα '36-49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, (επιμ. Χάγκεν Φλάισερ), Καστανιώτης, Αθήνα 2003, σελ. 25-36.
- Λυμπεράτος Μιχάλης, «Οι οργανώσεις της Αντίστασης» στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ού} αιώνα*, τ. Γ2 (επιμ. Χ. Χατζηιωσήφ, Π. Παπαστράτης), Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007.
- Μαζάουερ Μαρκ, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ, Η εμπειρία της Κατοχής*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994.
- Μάκιστος Κώστας, «Αναμνήσεις από την Αντίσταση» στο περιοδικό *Ηχώ Αγίας Παρασκευής*, τ. 48 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1983) και 49 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1983).
- Μάντζαρης Δημήτρης, *Αντίσταση και εμφύλιος πόλεμος στη Λέσβο: Από τη λαϊκή εξουσία στους «εθελοντές της κακουχίας», 1941-1945*, Διπλωματική εργασία για το ΠΜΣ «Κοινωνική και Ιστορική Ανθρωπολογία» του τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, Μυτιλήνη 2018.
- Μαραντζίδης Νίκος, *Ο κομμουνισμός στον ελληνικό αγροτικό χώρο. Η περίπτωση του Μανταμάδου 1922-1985*, Ελληνική επιθεώρηση πολιτικής επιστήμης, τ. 2, Οκτώβριος 1993.

- Μαριόλης Δημήτρης, *Η αδύνατη ταξική ανακωχή, Η πολιτική του ΕΑΜ στα Υπουργεία Οικονομικών, Εργασίας και στα συνδικάτα μέχρι τα Δεκεμβριανά*, εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα 2015.
- Μπράτσος Νάσος, *Αιγαιοπελαγίτες πρόσφυγες στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Νότιος Άνεμος, Αθήνα 2017.
- Οικονομόπουλος Πέτρος-Εμμανουήλ, *Ο Μητροπολίτης Μυτιλήνης Ιάκωβος, ο από Δυρραχίου. Από την Εθναρχούσα Εκκλησία στην Εθνική*, διδακτορική διατριβή στη Θεολογική Σχολή του ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2016.
- Πανσέληνος Ασημάκης, *Τότε που ζούσαμε*, Κέδρος, Αθήνα 1974 [2001].
- Παπαθανασίου Ιωάννα, «Το Κομμουνιστικό Κόμμα στην πρόκληση της ιστορίας 1940-1945» στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ού} αιώνα*, τ. Γ2 (επιμ. Χ. Χατζιωσήφ, Π. Παπαστράτης), Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007.
- Παπαναγιώτου Θ. Γεώργιος – Πλάτων Π. Αντώνιος, *Πολιτική ιστορία του Νομού Λέσβου. Εκλογές και δημοψηφίσματα 1915-1973*, τ. 1, Αιολίδα, Μυτιλήνη χ.χ.
- Παπαναστασίου Νίκος – Φλάισερ Χάγκεν, «Το “οργανωμένο χάος”. Η γερμανική κατοχική διοίκηση στην Ελλάδα» στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ού} αιώνα*, τ. Γ1, (επιμ. Χ. Χατζιωσήφ, Π. Παπαστράτης), Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007.
- Παπαστράτης Προκόπης, «Από την απελευθέρωση στα Δεκεμβριανά» στο *Δεκέμβρης '44. Νεότερη έρευνα – νέες προσεγγίσεις* (επιμ. Γρ. Φαράκος), Πρακτικά Συμποσίου 13-14 Μαΐου 1995, Φιλίστωρ, Αθήνα 2000.
- Παπαστράτης Προκόπης, «Η Επιχείρηση “ΜΑΝΑ” και η Απελευθέρωση της Ελλάδας» στο *Η Εθνική Αντίσταση στην Ευρυτανία: 50 χρόνια από την ίδρυση και το εθνικό συμβούλιο της ΠΕΕΑ, 1944-1994* (τ. 1), Ελληνικό Κέντρο Πολιτικών Ερευνών, 1994.
- Παπαστράτης Προκόπης, «Οι κυβερνήσεις εξορίας: ένα ευρωπαϊκό φαινόμενο» στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ού} αιώνα*, τ. Γ1 (επιμ. Χ. Χατζιωσήφ, Π. Παπαστράτης), Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007.
- Παρασκευαΐδης Ευστράτιος, «Παιδικό ημερολόγιο κατοχής 1941-1944» στα *Αιολικά Χρονικά*, τ. Γ΄, Μυτιλήνη 2001.
- Παρασκευαΐδης Παναγιώτης, *Οι νομάρχες του νομού Λέσβου 1912-2006*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Λέσβου, ιδιωτική έκδοση, Μυτιλήνη 2006.
- Ποριάξης Χαράλαμπος, *Οι Γερμανοί στη Λήμνο και στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου*, αυτοέκδοση, Αθήνα 2013.

- Πρωτογερέλλης Φρίξος, «1942 Από τη Μυτιλήνη στην Τουρκία. Μια περιπέτεια σ' ένα τουρκικό νησάκι» στα *Αιολικά Χρονικά*, τ. Ζ', Μυτιλήνη 2005.
- Σάββα Ευरिकόμη, *Ο Εμφύλιος στη Λέσβο (1946-1949). Ιστορία και Ιστορίες – Εμπειρίες από το παρελθόν στο παρόν*, Διπλωματική εργασία για το ΠΜΣ «Κοινωνική και Ιστορική Ανθρωπολογία» του τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, Μυτιλήνη 2016.
- Σαμπατακάκης Θεόδωρος, *Ταντότητες πρακτόρων και κωδικά ονόματα. Η δραστηριότητα των βρετανικών υπηρεσιών πληροφοριών στην Ελλάδα (1939-1944)*, Φιλίστωρ, Αθήνα 2006.
- Σαραντάκος Δημήτρης, *Ο άγνωστος ποιητής Άχθος Αρούρης*, Ερατώ, Αθήνα, 1995.
- Σαραντάκος Δημήτρης, *Χαράλαμπος Κανόνης. Η ζωή και ο θάνατος ενός Ανθρώπου*, Χρονικό, Αθήνα 1987.
- Σαραντάκος Νίκος, *Της κατοχής και του στρατοπέδου. Ποιήματα*, αυτοέκδοση, Αθήνα 1978.
- Σιφναίου Ευρυδίκη, *Βιομηχανία και κοινοτισμός, Η μηχανή του κοινού στην Αγία Παρασκευή Λέσβου*, ΕΤΒΑ Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα, Αθήνα 2007.
- Σιφναίου Ευρυδίκη, *Λέσβος. Οικονομική και κοινωνική ιστορία (1840-1912)*, Τροχαλία, Αθήνα 1996.
- Σκλεπάρης Γ. Δημήτρης, *Μαρτυρία. Εικόνες - στιγμιότυπα - σκέψεις από τη ζωή τον καιρό της Κατοχής*, αυτοέκδοση, Μυτιλήνη 1987.
- Σκούφος Αθ. Γιώργος, *Σελίδες του Αγώνα*, Έκδοση της λεσβιακής εφημερίδας «Νέο Εμπρός», Μυτιλήνη 2007.
- Σφήκας Θανάσης, «Ο ναρκισσισμός των μικρών πραγμάτων: περί σύγχυσης, ιστοριογραφίας και άλλων δαιμόνων» στο *Μνήμων* 30, Αθήνα 2009.
- Ταστάνης Άρης, *Προκόπης Πανταζής. Ένας αντάρτης και λογοτέχνης της Λέσβου*, Εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα 2007.
- Το ΚΚΕ, Επίσημα κείμενα*, τ. 5, 1940-1945, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1987.
- Το ΚΚΕ, Επίσημα κείμενα*, τ. 6, 1945-1949, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1987.
- Τσαλίκης Γιώργος, *Κατοχή*, αυτοέκδοση, Αθήνα 1977.
- Φλάισερ Χάγκεν, *Στέμμα και σβάστικα. Η Ελλάδα της κατοχής και της αντίστασης*, τ. Α' και Β', Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1995.
- Φλάισερ Χάγκεν, «Η Ελλάδα υπό την κατοχή των δυνάμεων του Άξονα. Βιβλιογραφική επισκόπηση», στο *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*.

- Βιβλιογραφικός Οδηγός*, Θεμέλιο, Αθήνα 1984, σ. 13-181 (αγγλικές εκδόσεις 1977/78, 1981).
- Χατζηιωσήφ Χρήστος, «Η ελληνική οικονομία, πεδίο μάχης και αντίστασης» στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ. Γ2, (επιμ. Χ. Χατζηιωσήφ, Π. Παπαστράτης), Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007.
- Χονδρονίκης Γεώργιος, *Ο Δήμος Μυτιλήνης επί Κατοχής 1941-1944*, ιδιωτική έκδοση, Μυτιλήνη 1954.
- Χουτζαίος Γεώργιος, «Η υπόθεση Κλεάνθη Χουτζαίου ή Μαγκανά» στα *Αιολικά Χρονικά*, τ. Θ', Μυτιλήνη 2007.
- Χρονολόγιο γεγονότων 1940-1944. Από τα έγγραφα του βρετανικού υπουργείου εξωτερικών (F.O. 371)*, (σύνταξη Μ. Σπηλιωτοπούλου - Π. Παπαστράτης), Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο Ερεύνης της Ιστορίας του Νεωτέρου Ελληνισμού, Αθήνα 2004.
- Ψαριανός Παναγιώτης, «Η ιστορία των ασυρμάτων της Γέρας» στα *Αιολικά Χρονικά*, τ. ΙΗ', Μυτιλήνη 2016-17.
- Hionidou Violetta, *Famine and Death in Occupied Greece, 1941-1944*, Cambridge University Press, 2006.
- Kotzampopoulos Theofanis-Marios, *British-Greek Special Forces in the Aegean 1943-1945: A case study of "hybrid" war in German-occupied maritime Greece*, Διπλωματική διατριβή στο Lancaster University, 2018.

Παράρτημα

I. Βιογραφικά στοιχεία

Ο **Βόλφγκανγκ Άμπεντροτ** (1906-1985) ήταν σοσιαλιστής νομικός και πολιτικός επιστήμονας, ο οποίος συνέβαλε καθοριστικά στη συνταγματική ανοικοδόμηση του γερμανικού κράτους μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Κλασικό θεωρείται το βιβλίο του «*Σύντομη ιστορία της ευρωπαϊκής εργατικής τάξης*». Στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου υπηρέτησε στη Λήμνο όπου συνέβαλλε στη διαμόρφωση των αντιφασιστικών πυρήνων στον γερμανικό στρατό. Μετά την αποχώρηση των Γερμανών από το νησί, ο Άμπεντροτ πέρασε στη Λέσβο, μαζί με στρατιώτες του τάγματος 999, όπου αξιοποιήθηκε από τον μηχανισμό του ΕΑΜ στην αντιφασιστική προπαγάνδα. Μετά από βρετανικές πιέσεις όμως παραδόθηκαν και μεταφέρθηκαν σε στρατόπεδα κρατουμένων. Ο Άμπεντροτ γύρισε στη Γερμανία το 1946 και δίδαξε στα πανεπιστήμια της Λειψίας, της Ιένας και του Μάρμπουργκ.

Ο **Απόστολος Αποστόλου** (1901-1991) από τον Μανταμάδο υπήρξε ηγετική μορφή του αντιστασιακού κινήματος στη Λέσβο. Εργάστηκε ως καθηγητής Χημείας στη Μέση Εκπαίδευση. Ήταν από τους ιδρυτές της αντιστασιακής οργάνωσης στη Λέσβο και κατά την απελευθέρωση γραμματέας της Νομαρχιακής Επιτροπής του ΕΑΜ. Από τον Μάιο του 1945 ως το 1952 βρισκόταν κρατούμενος με ποινή θανάτου. Από το 1956 ως το 1982 διατέλεσε δήμαρχος Μυτιλήνης, με μόνη διακοπή την επταετία 1967-1974. Κατά τη δεκαετία του '80 εξέδωσε τρία βιβλία με τις αναμνήσεις του για την περίοδο της κατοχής— αλλά και για τον μεσοπόλεμο και την δημαρχιακή του θητεία— που αποτελούν βασική πηγή για τα γεγονότα της περιόδου.

Ο **Νίκος Βαβούδης** (1906-1951) από τον Μανταμάδο έμεινε κυρίως γνωστός ως ο υπεύθυνος του παράνομου μηχανισμού επικοινωνίας του ΚΚΕ μετά τον πόλεμο. Ο Βαβούδης εντοπίστηκε στην Καλλιθέα από την αστυνομία στις 14-11-1951 και αυτοκτόνησε στην κρύπτη του, αφού κατέστρεψε μέρος του υλικού του. Η εξάρθρωση του μηχανισμού του αξιοποιήθηκε από τις αρχές κατά τη διάρκεια της δίκης Μπελογιάννη. Ο Βαβούδης υπήρξε έμπειρο πολιτικό στέλεχος του ΚΚΕ με θητεία στο Ενωτικό Εργατικό Κέντρο Πειραιά, με φυλακίσεις, με συμμετοχή στις Διεθνείς Ταξιαρχίες, με κομματική δουλειά στον μηχανισμό της Διεθνούς στη Μόσχα κ.λπ.. Μετά τον θάνατο του

Βαβούδη το ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ, με μια ατεκμηρίωτη απόφαση, τον κατήγγειλε ως «πράκτορα του εχθρού»· ο Βαβούδης αποκαταστάθηκε από το ΚΚΕ ανεπίσημα με την 8^η Ολομέλεια της ΚΕ το 1958, αλλά επίσημα μόλις το 2011.

Ο Λέσβιος **Μιχαήλ-Μίμης Γαληνός** (1911-1984), ως μέλος του Ιερού Λόχου, πήρε μέρος στην πιο εντυπωσιακή ένοπλη αντιστασιακή ενέργεια στη διάρκεια της κατοχής στη Λέσβο, την καταδρομική επίθεση στο αρχηγείο της Γκεστάπο, την άνοιξη του 1944. Μετά τον πόλεμο κατέβηκε στον πολιτικό στίβο στον χώρο του Κέντρου και εκλέχτηκε 6 φορές βουλευτής· συμμετείχε στην αποστασία του 1965 και ανέλαβε υπουργός στις κυβερνήσεις Τσιριμώκου και Στεφανόπουλου. Μετά την πτώση της δικτατορίας ακολούθησε τον Μητσοτάκη στο Κόμμα των Φιλελευθέρων, χωρίς να καταφέρει να εκλεγεί.

Ο **Βαγγέλης Γιοσμάς** γεννήθηκε το 1917 στη Μυτιλήνη. Οργανώθηκε στην ΟΚΝΕ το 1935 και εξελίχθηκε γρήγορα σε σημαντικό στέλεχος της νεολαίας. Μετά τη δικτατορία Μεταξά, μαζί με τον Σταύρο Γιαννακόπουλο (Ανταίο), έφτιαξαν ανεξάρτητη κομματική οργάνωση για να αποφύγουν τις συμπληγάδες της Παλιάς Κεντρικής Επιτροπής και της Προσωρινής Διοίκησης. Το 1941 παρέδωσε την οργάνωση στη Νέα Κεντρική Επιτροπή και ανέλαβε μια σειρά κομματικές δουλειές. Το φθινόπωρο του 1943 στάλθηκε στη Λέσβο ως Γραμματέας της ΕΠΟΝ Αιγαίου. Η παρουσία του στο νησί ήταν καθοριστική για την διαμόρφωση της φυσιογνωμίας του ΕΑΜ της Λέσβου και για την προώθηση της δράσης του. Το καλοκαίρι του 1945 συνελήφθη και φυλακίστηκε. Βγήκε το 1951 αφού υπέγραψε δήλωση.

Ο **Αθανάσιος Γκράβαλης**, γεννήθηκε το 1890 στο Αϊβαλί της Μ. Ασίας και από νωρίς ασχολήθηκε με τη δημοσιογραφία αλλά και τη λογοτεχνία. Μετά τη μικρασιατική καταστροφή έζησε στη Μυτιλήνη όπου συνεργάστηκε με διάφορα έντυπα. Ιδεολογικός αντίπαλος της προοδευτικής διανόησης του νησιού, αργότερα υπήρξε υποστηρικτής του Μεταξά και στη διάρκεια της κατοχής ανοιχτά δωσίλογος. Η εφημερίδα που εξέδιδε, το *Φως*, ήταν η μόνη που κυκλοφορούσε αδιαλείπτως την οκταετία 1936-1944. Κατά την περίοδο της εαμοκρατίας συνελήφθη και η εφημερίδα του έκλεισε. Απελευθερώθηκε όμως μετά από παρέμβαση των Συμμάχων και της ελληνικής κυβέρνησης. Επέμεινε στις ακροδεξιές του θέσεις, αρθρογραφώντας μέχρι και λίγο πριν πεθάνει (1974) υπέρ της χούντας.

Ο **μητροπολίτης Μηθύμνης Διονύσιος** Μηνάς γεννήθηκε στη Νίσυρο το 1879 και σπούδασε στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης. Τον Οκτώβριο του 1922 εκλέχτηκε στη Μητρόπολη Μηθύμνης, όπου ανέπτυξε πλούσιο κοινωνικό έργο. Κατά τη διάρκεια της κατοχής η δράση του συναντήθηκε με την αντίστοιχη του ΕΑΜ. Για τον λόγο αυτό διορίστηκε με την απελευθέρωση Πρόεδρος της Νομαρχιακής Επιτροπής του ΕΑΜ. Παραιτήθηκε από τη θέση αυτή στα τέλη Οκτώβρη 1944, χωρίς σαφή εξήγηση, πιθανότατα όμως μη αντέχοντας το τεταμένο πολιτικό κλίμα. Για τη δράση του κατά τη διάρκεια της κατοχής κυνηγήθηκε από το περιβάλλον του δωσίλογου μητροπολίτη Μυτιλήνης Ιάκωβου και κλήθηκε να λογοδοτήσει στην Ιερά Σύνοδο. Απαλλάχθηκε όμως τον Νοέμβρη του 1946 και επέστρεψε στα καθήκοντά του. Πέθανε το 1951.

Ο **μητροπολίτης Μυτιλήνης Ιάκωβος**, κατά κόσμον Παναγής Γκιγκίλας, γεννήθηκε στα Μοσχονήσια της Μ. Ασίας το 1878 και σπούδασε στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης. Ξεκίνησε την ιερατική του σταδιοδρομία από τη Μητρόπολη Δυρραχίου το 1911. Στη Μυτιλήνη εκλέχτηκε το 1925. Οι βιογράφοι του παρουσιάζουν ένα πλούσιο κοινωνικό έργο, ωστόσο στη διάρκεια της κατοχής υιοθέτησε ανοιχτά δωσιλογική στάση και κατηγορήθηκε για κατασπατάληση των πόρων των Φιλανθρωπικών Ιδρυμάτων στα οποία θεσμικά προΐστατο. Μετά την απελευθέρωση ήταν από τους πρώτους που συνελήφθησαν από το ΕΑΜ. Παρέμεινε ως τον Απρίλιο του 1945 υπό φρουρήση στο σπίτι του. Αθώωθηκε από το ειδικό δικαστήριο δωσίλογων το 1946. Μετά την αθώωσή του επέστρεψε στον θώκο του και καταδίωξε τον έτερο Μητροπολίτη του νησιού, Διονύσιο, «ως κηρύξαντα τον άθεον κομμουνισμόν». Πέθανε το 1958.

Ο **Μίλων ή Μιλτιάδης Ιατρίδης** (1906-1960) ήταν αξιωματικός του Πολεμικού Ναυτικού. Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου διακρίθηκε ως πλοίαρχος του θρυλικού υποβρυχίου «Παπανικολής» αλλά και του αντιτορπιλικού Μιαούλης υπό τις οδηγίες του Συμμαχικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής. Με την απελευθέρωση διορίστηκε Ναυτικός Διοικητής Αρχιπελάγους με έδρα τη Μυτιλήνη. Στη Λέσβο διακρίθηκε ιδιαίτερα ως προς την προσπάθεια περιορισμού της δυναμικής του ΕΑΜ. Σκοτώθηκε σε τροχαίο το 1960.

Ο **Σταμάτης Καββαδίας** γεννήθηκε το 1917 στην Κεφαλονιά και σπούδασε Νομικά στην Αθήνα. Εντάχθηκε στο ΚΚΕ το 1941 και συμμετείχε στην Αντίσταση από θέσεις

στελέχους. Το 1944 διορίστηκε γραμματέας ΕΑΜ Λέσβου-Χίου-Σάμου-Ικαρίας και καθοδήγησε τις διαδικασίες της μετάβασης στην απελευθερωμένη Ελλάδα. Στις αρχές του 1948 εκτοπίστηκε στη Μακρόνησο και τον Αϊ-Στράτη, ως το 1952. Παρέμεινε δραστήριος πολιτικά μέσα από την ΕΔΑ και το ΚΚΕ. Πέθανε το 2010.

Ο Παναγιώτης Κεμερλής (1902-1994) υπήρξε πρωταγωνιστική μορφή της λεσβιακής αντίστασης και ο βασικότερος αφηγητής της. Αν και ο ίδιος ασκούσε εμπορική δραστηριότητα, ήταν ηγετικό στέλεχος του Αγροτικού Κόμματος Ελλάδας. Κατά τα μέσα της δεκαετίας του '30 είχε κάνει σοβαρές προσπάθειες για μια συνεννόηση με το ΚΚΕ μπροστά στο κίνδυνο της δικτατορίας και στην άνοδο του φασισμού που εκδηλωνόταν πανευρωπαϊκά, κατά το πρότυπο των Λαϊκών Μετώπων. Υπήρξε από τους πρωτεργάτες της ίδρυσης της αντιστασιακής οργάνωσης στη Λέσβο και διαχειρίστηκε μεγάλο μέρος των ευθυνών της, ανάμεσα στις οποίες και η επικοινωνία με τη Σμύρνη. Μετά την απελευθέρωση επανίδρυσε το Αγροτικό Κόμμα στη Λέσβο και εξέδωσε την εφημερίδα *Αγροτική* που στήριζε το ΕΑΜ.

Ο Αχιλλέας Κοντάρης γεννήθηκε στον Μανταμάδο το 1895. Υπήρξε ένας από τους θεμελιωτές του εργατικού και κομμουνιστικού κινήματος στη Λέσβο, αρχικά με τη συγκρότηση της Ένωσης Παλαιών Πολεμιστών Λέσβου, όπου συσπειρώθηκαν οι βετεράνοι του μικρασιατικού πολέμου. Υπήρξε υποψήφιος βουλευτής σε όλες τις εκλογικές αναμετρήσεις μετά το 1928. Στις αναπληρωματικές εκλογές του 1931, για την αντικατάσταση παραιτηθέντος βουλευτή, ο Κοντάρης και το ΚΚΕ σημείωσαν σημαντική πρωτιά στην πόλη της Μυτιλήνης δίνοντας την ευκαιρία στον Ριζοσπάστη να κάνει λόγο για την «κόκκινη Μυτιλήνη». Πέρασε κρατούμενος το μεγαλύτερο μέρος της κατοχής αλλά με την απελευθέρωση βρέθηκε ξανά στη Λέσβο. Μετά το τέλος της εαμοκρατίας στο νησί συνελήφθη και στάλθηκε στη Μακρόνησο. Εκτελέστηκε τον Μάιο του 1949 στη Λέσβο από έκτακτο στρατοδικείο.

Η Ντόροθι Κοξ (1892-1977) ήταν Αμερικανίδα αρχαιολόγος που συμμετείχε σε σημαντικές ανασκαφές σε Ελλάδα (Βοιωτία) και Τουρκία (Κολοφώνα, Ταρσός) στη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Στον Β' Παγκόσμιο δέχτηκε να εργαστεί ως κατάσκοπος της OSS. Έδρασε κυρίως στην περιοχή της Σμύρνης έχοντας ως κάλυψη τα καθήκοντα πολιτικής υπαλλήλου ανθρωπιστικών οργανισμών. Η Κοξ έβλεπε θετικά τα αντάρτικα

αντιφασιστικά κινήματα και βοήθησε αποφασιστικά τους αντιπροσώπους τους λεσβιακού ΕΑΜ ώστε να εξοπλίσουν τον ΕΛΑΣ.

Ο **Γρηγόρης Κουντουρέλλης** γεννήθηκε στην Αγιάσο της Λέσβου το 1903. Το ιδίω-
νυμο τον έστειλε σε πολλά ξερονήσια και αργότερα, επί Μεταξά, στην Ακροναυπλία,
όπου προσβλήθηκε από φυματίωση. Στις 8-4-1941, παραμονή της εισόδου των Γερμα-
νών στη Θεσσαλονίκη, ως γραμματέας της κομματικής οργάνωσης του κρατουμένων
στο Σανατόριο Ασβεστοχωρίου Θεσσαλονίκης οργάνωσε ομαδική απόδραση. Πρωτα-
γωνίστηκε στην πρώτη γνωστή προσπάθεια συγκρότησης αντιστασιακής ομάδας στη
Λέσβο αλλά συνελήφθη μετά την—πιθανότατα—προβοκατόρικη ρίψη αντι-γερμανικών
προκηρύξεων στη Μυτιλήνη τις παραμονές της γερμανικής επίθεσης στην ΕΣΣΔ. Πα-
ρέμεινε κρατούμενος σε σανατόρια της περιοχής της Μακεδονίας σε όλη την κατοχή.
Επέστρεψε στη Λέσβο για να αναλάβει την καθοδήγηση του αντάρτικου αλλά συνε-
λήφθη παραμονές Χριστουγέννων του 1947 και πέθανε δυο εβδομάδες αργότερα συ-
νεπεία των σκληρών βασανιστηρίων που υπέστη.

Ο **Μανώλης Λαμπαδαρίδης** (χ.χ.), ράφτης και παλιό μέλος του ΚΚΕ, ήταν από τους
πρωταγωνιστές της αντιστασιακής οργάνωσης της Λέσβου, αναλαμβάνοντας κυρίως
οργανωτικά καθήκοντα. Μυθιστορηματική υπήρξε η απόδραση και διαφυγή του από
τα κρατητήρια της Γκεστάπο την άνοιξη του 1944. Ωστόσο μετά τη φυγή του στη Μέση
Ανατολή κατηγορήθηκε από την ηγεσία του ΚΚΕ ως συνεργάτης της SIS. Μετά την
επιστροφή του αποστρατεύτηκε πολιτικά, χωρίς να προσπαθήσει να υπερασπιστεί τον
εαυτό του απέναντι στους παλιούς του συντρόφους.

Ο **Θεόδωρος Λευκιάς** (1898-1958) ήταν δημοσιογράφος και ποιητής, από τους σημα-
ντικότερους εκπροσώπους της «λεσβιακής άνοιξης». Εξέδιδε μαζί με τον Μυριβήλη
την εφημερίδα *Ταχυδρόμος*. Παράλληλα, υπήρξε και δύο φορές βουλευτής Λέσβου, το
1936 με τους Φιλελεύθερους και το 1950 με το Σοσιαλιστικό Κόμμα- Ε.Λ.Δ. (εντός
του μετωπικού σχήματος της Δημοκρατικής Παράταξης). Υπήρξε από τους ιδρυτές της
αντιστασιακής οργάνωσης στη Λέσβο και η παρουσία του διευκόλυνε τη διεύρυνση
της οργάνωσης στον βενιζελικό χώρο.

Ο **Γεώργιος Μπουρδάρης** από την Ευρυτανία (1895-1959) ήταν πολιτικός που διετέ-
λεσε βουλευτής μετά τις εκλογές του 1933 (με τον συνδυασμό Καφαντάρη), του 1950

(με την ΕΠΕΚ) και του 1956 (με τη Δημοκρατική Ένωση). Διορίστηκε υπουργός των 3Τ στην κυβέρνηση Σοφούλη το 1945 και Συγκοινωνιών στην κυβέρνηση Πλαστήρα το 1951-52. Μετά την απελευθέρωση ανέλαβε πρώτος Διοικητής των Νήσων του Αρχιπελάγους. Από τη θέση αυτή προσπάθησε να επιβάλει τις κατευθύνσεις της κεντρικής εξουσίας στο εαμικό καθεστώς της Λέσβου.

Ο **Κώστας Παπαχαράλαμπος** (λογοτεχνικό ψευδώνυμο **Μάκιστος**, 1895-1984) από την Αγ. Παρασκευή της Λέσβου υπήρξε κορυφαία μορφή των λεσβιακών γραμμάτων αλλά και της Αντίστασης. Εργάστηκε ως δάσκαλος στην Αγ. Παρασκευή, ασχολούμενος παράλληλα με τη συγγραφή παιδικών θεατρικών έργων και με τη λαογραφία. Από την ιδιαίτερη πατρίδα του, που ορίστηκε να γίνει έδρα του ΕΑΜ στις αρχές του 1944, συντόνισε τις διαδικασίες συγκρότησης του ΕΛΑΣ και ανέλαβε επικεφαλής της Επιμελητείας του Αντάρτη. Μετά τη συνταξιοδότησή του εγκαταστάθηκε στην Αθήνα όπου έκανε το λογοτεχνικό του έργο ευρύτερα γνωστό και απέσπασε πλήθος βραβείων.

Ο **Αντώνης Πρωτοπάτσης** (1897-1947) ήταν από τους σημαντικότερους Έλληνες εικαστικούς του μεσοπολέμου. Τα έργα του, που πρόσφερε σε αρκετά έντυπα, αποτέλεσαν το ιδανικό πλαίσιο των λογοτεχνικών κειμένων της λεσβιακής άνοιξης. Μεγάλο μέρος της ζωής του το πέρασε στο Παρίσι, όπου συνεργάστηκε ως σκιτσογράφος με τα σημαντικότερα έντυπα και διοργάνωσε εκθέσεις. Στη Λέσβο επέστρεψε οριστικά το 1939 ανησυχώντας για τις πολεμικές εξελίξεις στην Ευρώπη. Εικάζεται ότι στο σπίτι του ιδρύθηκε τον Νοέμβρη του 1941 η πρωτόλεια αντιστασιακή οργάνωση της Λέσβου που αργότερα θα ταυτιζόταν με το ΕΑΜ. Στα τελευταία χρόνια της ζωής του συνεργάστηκε με τον *Ριζοσπάστη* αποτυπώνοντας σε εικόνες όλα τα δραματικά στιγμιότυπα της περιόδου αυτής.

Ο **Νόελ Ρης** γεννήθηκε το 1902 στη Σμύρνη. Ήταν γόνος πλούσιας οικογένειας με ναυτιλιακές επιχειρήσεις και έζησε στη Σμύρνη, την Αλεξάνδρεια και τη Ρόδο. Ήταν παντρεμένος με Ελληνίδα. Το 1940 διορίστηκε πρόξενος στη Χίο και, μετά την κατάληψή της από τους Γερμανούς, στη Σμύρνη. Τα πραγματικά του καθήκοντα εκεί ήταν, ως επικεφαλής της SIS (MI9), η οργάνωση και η διεύθυνση της κατασκοπίας εις βάρος του Άξονα στην περιοχή του Αιγαίου και των μικρασιατικών παραλίων. Παράλληλα, υπήρξε ο υπεύθυνος για τις διαφυγές από την κατεχόμενη Ελλάδα. Πέθανε από καρκίνο το 1946.

Ο **Δημήτρης Σίμος** (χ.χ.), έμπορος, ήταν από τα ιδρυτικά μέλη της αντιστασιακής οργάνωσης στη Λέσβο. Οι μεταπολεμικές αφηγήσεις του αποδίδουν έναν ύποπτο ρόλο αναφορικά με τα κίνητρα που είχε και τους σχεδιασμούς που ανέπτυξε κατά τη διάρκεια της δράσης του. Τα ίχνη του χάθηκαν μετά την περιθωριοποίησή του την άνοιξη του 1944, αν και θεωρείται πιθανότερη η φυγή του στη Μέση Ανατολή· έχει διατυπωθεί όμως και το ενδεχόμενο να εκτελέστηκε από την ΟΠΛΑ κάπου στην ηπειρωτική Ελλάδα.

Ο **Χριστόδουλος Τσιγάντες** (1897-1970) από την Κεφαλονιά υπήρξε πολύπειρος στρατιωτικός που συμμετείχε στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στην ελληνική στρατιωτική αποστολή στην Κριμαία και στο μικρασιατικό μέτωπο. Ήταν ανάμεσα στους απότακτους αξιωματικούς του αποτυχημένου βενιζελικού πραξικοπήματος του Μαρτίου του 1935. Κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ανέλαβε τη Διοίκηση του Ιερού Λόχου υπό τις οδηγίες του συμμαχικού στρατηγείου της Μέσης Ανατολής. Με το τέλος του πολέμου ανέλαβε Στρατιωτικός Διοικητής Αρχιπελάγους. Αποστρατεύτηκε το 1948. Τη δεκαετία του '50 πολιτεύτηκε με το Κόμμα των Φιλελευθέρων χωρίς όμως επιτυχία. Διετέλεσε Διευθυντής του Εθνικού Ιδρύματος Ραδιοφωνίας (μετέπειτα ΕΡΤ).

Ο **Παναγιώτης Τσιτσιλίας** γεννήθηκε στα Κύθηρα το 1881. Ως φοιτητής της Νομικής, πρωτοστάτησε στην ίδρυση της «Πανεπιστημιακής Ένωσης», η οποία υποστήριζε τα αιτήματα του Στρατιωτικού Συνδέσμου το 1909. Ο Τσιτσιλίας τάχθηκε με τον Ελευθέριο Βενιζέλο κατά τη διάρκεια του Διχασμού και ανέλαβε σειρά στρατιωτικών και διοικητικών θέσεων (για ένα πολύ σύντομο διάστημα μετά τη μικρασιατική καταστροφή νομάρχης Λέσβου). Εκλέχθηκε βουλευτής Κυθήρων των Φιλελευθέρων στις αναμετρήσεις του 1924, 1928 και 1933. Το 1941 διορίστηκε από την κυβέρνηση Τσολάκογλου νομάρχης Λέσβου. Πέθανε το 1972, έχοντας προλάβει να δει να κυκλοφορεί η *Ιστορία των Κυθήρων* που συνέγραψε.

Ο **Μιχάλης Τυρίμος** γεννήθηκε στη Μυτιλήνη το 1907, τελείωσε το Διδασκαλείο αλλά εργάστηκε ως τυπογράφος. Μέλος του ΠΓ του ΚΚΕ και διευθυντής για ένα διάστημα του *Ριζοσπάστη*, ο Τυρίμος έγινε ο πρώτος βουλευτής του ΚΚΕ στη Λέσβο (με τον συνδυασμό του Παλλαϊκού Μετώπου) μετά τις εκλογές του Ιανουαρίου του 1936. Τον

Νοέμβρη του 1936 συνελήφθη από την Ασφάλεια και φυλακίστηκε σε Αίγινα και Κέρκυρα. Δύο χρόνια αργότερα αποφάσισε να συνεργαστεί με το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου και ανέλαβε επικεφαλής της πλαστής Προσωρινής Διοίκησης του ΚΚΕ που έλεγχε ο Υφυπουργός Δημόσιας Ασφάλειας Κωνσταντίνος Μανιαδάκης. Εκτελέστηκε από την ΟΠΛΑ τον Γενάρη του 1945.

Ο Κώστας Φριλίγγος (1882-1950) γεννήθηκε στη Σμύρνη το 1882. Σπούδασε Θεολογία στη Σμύρνη και τη Χάλκη και Ιατρική σε Αθήνα, Παρίσι και Βερολίνο, καταπιάστηκε ωστόσο πιο ζεστά με την ποίηση, την πεζογραφία, τις λογοτεχνικές μελέτες, τη μετάφραση. Θεωρείται ένας από τους επαρκέστερους γνώστες της εβραϊκής λογοτεχνικής παράδοσης και τους αρτιότερους μεταφραστές των κειμένων της Παλαιάς Διαθήκης, ιδίως των ποιητικών. Τον Σεπτέμβρη του 1944 διορίστηκε από το ΕΑΜ νομάρχης Λέσβου, θέση που κράτησε ως τα μέσα Νοέμβρη του ίδιου χρόνου, όταν αντικαταστάθηκε από τον νομάρχη που διόρισε η ελληνική κυβέρνηση.

Ο Γεώργιος Χονδρονίκης γεννήθηκε στην Πέργαμο το 1880. Μετά τον διωγμό εργάστηκε στη Μυτιλήνη ως δικηγόρος, ενώ καταπιάστηκε και με την ιστορία της πατρίδας του. Με εχέγγυο τη γερμανοφιλία του και τη συμμετοχή του στο Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο διορίστηκε δήμαρχος Μυτιλήνης αμέσως μετά την αποβίβαση των Γερμανών. Με την απελευθέρωση συνελήφθη από το ΕΑΜ αλλά αθώωθηκε από το ειδικό δικαστήριο που δίκασε τους δωσίλογους μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας. Πέθανε το 1968.

II. Χάρτης Λέσβου

